NARODNA STARINA

URedio Dr JOSIP MATASOVIĆ

14

Poštarina plaćena u gotovu. Doštampano godine 1929.

„NARODNA STARINA"

je nepovremeni časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6. pošt. pret. 14. Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 40·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 32·—

SADRŽAJ 14. SVESKA:

	Str.
Dr. MIHOVIL MANDIĆ: POSTANAK SARAJEVA (sa 4 slike i 1 kartom)	1
H. KREŠEVLJAKOVIĆ: SARAJEVSKA ČARŠIJA, NJENI ESNAFI I OBRTI ZA OSMANLIJSKE UPRAVE (sa 10 slika)	15
Dr. VASILJ POPOVIĆ: TRGOVINA BUDIMLIĆA U PRVOJ POLOVINI XIX. STOLEĆA	59
Dr. Jozo Petrović: Zemaljski muzej u Sarajevu (sa 4 slike)	71
Dr. Šaćir Sikirić: Sarajevske tekije	77
Vejsil Ćurčić: Ugledniја muslimanska kuća u Sarajevu (sa 17 slika)	79
Avram Altarac: Ženidbeni običaji bosanskih Sefarda	92
Dr. Josip Matasović: Princ Evgenij Savojski u Sarajevu 1697. (sa 1 slikom)	96
Publikacije	106
Bilješke	112

Ovaj specijalni sarajevski broj pripremljen kao prvi svezak „Narodne Starine" za g. 1927. nije mogao izaći poradi materijalnih neprilika, a napose zbog malog broja urednih predplatnika. Istom uz pripomoć sadašnje općinske uprave i susretljivošću g. Fehima Spahe, oblasnog komesara u Sarajevu, koji je dao otkupiti izvjestan broj primjeraka, omogućena je publikacija ovog sveska „Narodne Starine".

U Zagrebu, mjeseca rujna 1929. *UPRAVA.*

Upozorenje predplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12. do 16. još su u pripremi zbog nedostatnog broja predplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Uprava „Narodne Starine", Zagreb 6. pošt. pret. 14
razašilje svim interesentima čekove za predplatu Din 30·—
za ilustrovano djelo i prikladan priručnik koji se doštampava:
prof. Gj. Szabó: Umjetnost u našim ladanjskim crkvama

„OMLADINA"
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
IZDAJE NA SVIJET:
DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA
U ZAGREBU
Uređuju: Dr. I. ESIH i Dr. M. STRAŠEK
GODIŠNJA PRETPLATA 40 DINARA
UPRAVA:
ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA 33

PRIRODA
POPULARNI ČASOPIS HRVATSKOG PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA
Izlazi svaki mjesec osim srpnja i kolovoza. Pretplata stoji 40 dinara godišnje.
UREDNIK: **Dr. MIROSLAV HIRTZ.**
UREDNIŠTVO I UPRAVA:
ZAGREB, DEMETROVA ULICA 1

Molimo prijatelje „Narodne Starine", da nam pošalju adrese novih pretplatnika i povjerenika.

UPRAVA »NARODNE STARINE«
ZAGREB 6, POŠT. PRETINAC 14

„ETNOLOŠKA BIBLIOTEKA"
UREDNIK: PROF. VLAD. TKALČIĆ

Prospekte šalje i prima narudžbe:
Uprava Etnografskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu,
Mažuranićev trg 27

NARODNA STARINA GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA.

Prema utanačenju između ravnateljstva Muzeja Grada Zagreba i „Narodne Starine" i na osnovi potvrde gradskog poglavarstva postaje „Narodna Starina" i glasilom toga muzeja. Uređivanje zagrebačkog dijela časopisa primio je muzejski ravnatelj g. prof. **Gjuro Szabó.**

Dr. MIHOVIL MANDIĆ: POSTANAK SARAJEVA

U istoriji Bosne i Hercegovine ima još mnogo problematičnih pitanja, koja se uzimaju za istorijska fakta, izrečena od naših prvih autoriteta na polju istorijske kritike. Takovo je pitanje o postanku Sarajeva t. j. kako i kada je nastao ovaj grad. Bilo bi lahko na to odgovoriti, kad bismo imali nepobitnih dokaza, da je današnja »Bijela tabija« postojala prije dolaska Turaka, pa se pod tim starim kaštelom još u srednjem vijeku razvila varoš. Ali niti imamo kakvog pisanog spomenika, niti sredovječnog groblja u blizini, niti ostataka sredovječnog puta, niti sredovječnih zidina, ništa dakle, što bi nas moglo o tome uvjeriti*). Pa ni isti Jireček, ne iznosi ni jednog dokaza za to, da je »Bijela tabija« isto što i stara Vrhbosna, pod kojom se s vremenom razvilo Sarajevo. To se mišljenje u nas već udomilo, pa niko i ne sumnja o tome. Ali kad nema dokaza svaka je sumnja opravdana. Pokušaću ovdje, da to teško pitanje po mogućnosti što bolje objasnim. U tu svrhu valja nam se povratiti u davna vremena i zaći po okolini sarajevskoj. Tu ćemo potražiti sve važnije utvrde i naselja, koja su bila poznata, prije nego što je postojala današnja varoš Sarajevo.

Dosadašnja istraživanja sarajevske okoline, gdje se odigravaju mnogi veoma znameniti događaji naše prošlosti, donijela su nam pozitivnih rezultata. Konstatovano je, da je još u prehistorijsko doba bilo naselje u Butmiru kod Ilidže, pa utvrda na Gradcu kod Kotorca, na brdu Naklu kod Vojkovića i na Rogošu kod Blažuja. Dodamo li tome bezimenu Gradinu, 250 m iznad Vrutaka kod Vrela Bosne, na kojoj smo 1923. našli objekata iz brončanog doba, pa Zlatište i Debelo brdo kod Sarajeva, dobivamo čitav niz tih najstarijih naselja i utvrda u obliku vijenca sa središtem u Butmiru. Njima je bilo zaštićeno i opasano sarajevsko polje u pradavna burna vremena.

I dolina Miljackina bila je u prehistorijsko doba zaštićena mnogim gradinama od kojih su najvažnije: »Fortica« na Bakijama, »Gradina« iznad Mrkovića i »Gradina« kod Naoreva. (Potanje gl. V. Ćurčić u »Glasniku zem. muzeja« u Sarajevu 1908., br. 363.—386.) Takovih utvrda po brdima nije trebalo Rimljanima, jer je u njihovo doba vladala sigurnost, pa su njihova naselja: kod Ilidže, Blažuja, Svrakina sela, Osijeka, Vogošće itd. bila smještena po polju i po okrajnim dolinama. I u dolini Miljacke kod Sarajeva našlo se ostataka dviju rimskih

*) U svome talijanski pisanom izvještaju papi Inocentu X. veli biskup M. Maravić g. 1655., da Sarajevo »zidova nema, već samo mali kaštel« (Glasnik zemaljskog muzeja 1904., str. 253.). Isto u Theinera (II, 213) za god. 1680.: »... Serraglio, città popolatissima, benchè senza mura« ...

1. Gradac kod Kotorca

ciglana: jedna je ciglana bila na lijevoj obali nedaleko hisetske ćuprije, a druga na desnoj obali kod Alipašine džamije (gl. V. Radimskog u »Glasniku zemaljskog muzeja« u Sarajevu 1896., str. 109., 112.).

Ali u srednjem vijeku, kad je valjalo neprestano stajati i budnim okom paziti na neprijatelja, iskorišćene su starinske gradine valjano, pa su od njih postali sredovječni gradovi, pod kojim se kasnije razviše varoši.

Takav je sredovječni »grad« bio današnji Gradac kod Kotorca, koji se izdigao samo kojih 150 m nad Sarajevskim poljem, ali uza sve to ima dominantan položaj nad okolinom. To je obla a krševita glavica, koja se stere od zapada prema istoku oko 70 m u dužinu. Zapadna gradina, koja se slabo raspoznaje, imala je 10 m širine; istočna, nešto bolje održana, bila je gotovo za polovicu uža, a dugačka oko 5 m. Tu se još sačuvalo zida, koji viri samo 1·35 cm ispod lijepo istesane i kao stô ravne stijene. Položaj ovog brda, koje se prema rijeci Željeznici strmenito, a na suprotnoj strani položito spušta, iskorišćen je još u prehistorijsko doba. U rimsko vrijeme bila je ovdje stražarnica, koja je zatvarala dolinu rijeke Željeznice. Dokazano je, da je postojala i u polovici X. stoljeća, pa da je upravo kod te gradine bilo ono mjesto »Kotor«, što ga spominje Konstantin Porfirogenet u djelu »O upravi države« (gl. Dr. M. Prelog u »Izvještaju velike gimnazije sarajevske« 1908., str. 7.).

Ali s vremenom se Kotor posve zaboravlja, jer nastaju na Sarajevskom polju druga mjesta, koja od god. 1244. pripadaju župi vrhbosanskoj. U toj se župi spominje kasnije i Vrhbosna. Gdje je bila smještena ta varoš, kada je postala i kolika je bila — o svemu tome nije nam sačuvana ni jedna vijest, koja bi nas izvela iz bludnje kasnijih vremena.

Zavedeni time bili smo navikli, da bez razloga identifikujemo sredovječnu Vrhbosnu sa Sarajevom, prenoseći to ime na Bijelu tabiju, za koju

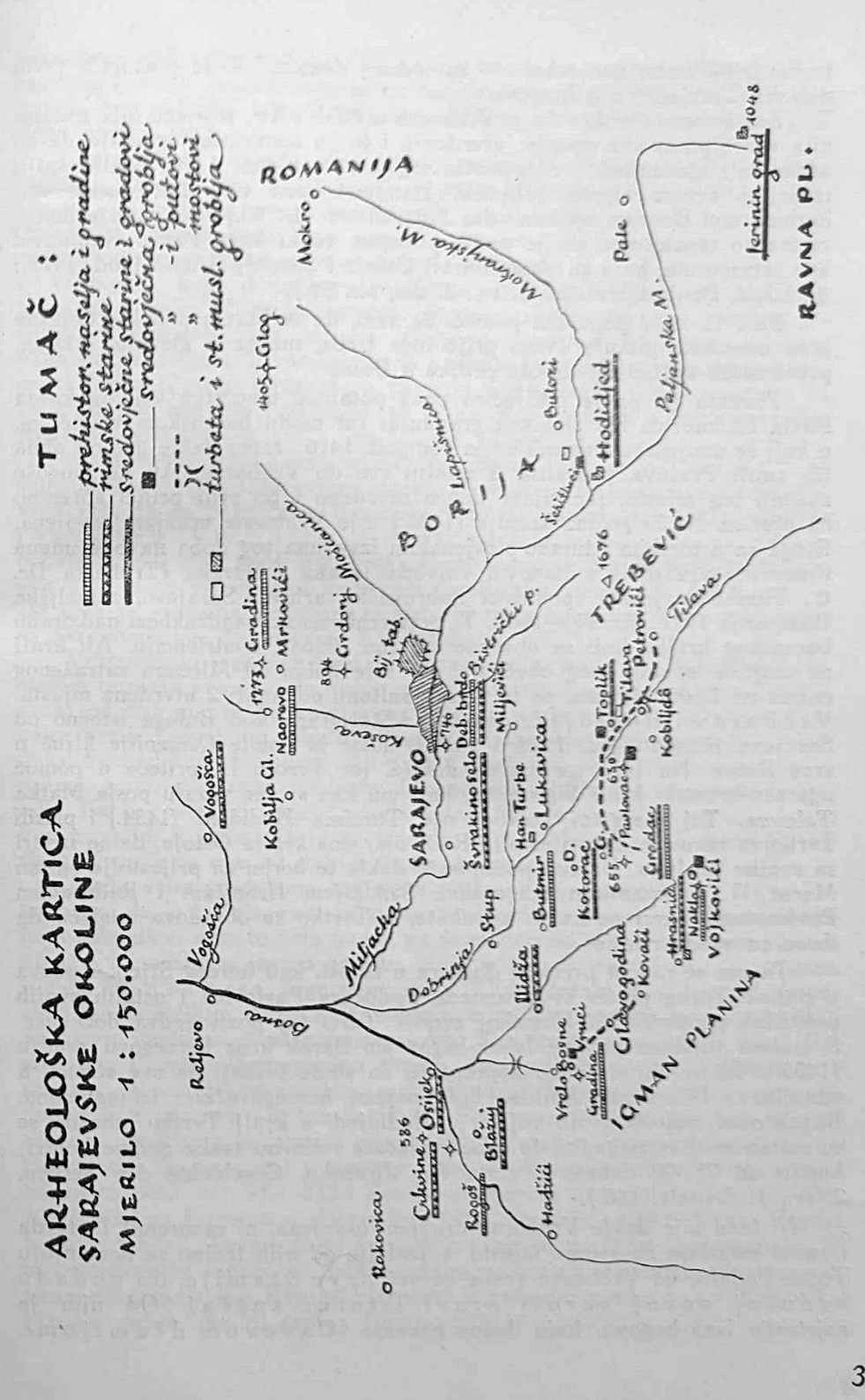

nemamo — kako već rekoh — ni jednog dokaza, da je postojala prije dolaska Turaka u ove krajeve.

Zna se samo toliko, da je Vrhbosna u XIV. i XV. stoljeću bila znamenita varoš po svome opsegu, utvrđenju i broju stanovnika; nadalje da su ovdje bili nastanjeni i dubrovački trgovci, koji god. 1379. odatle šalju izvještaj svome vijeću (Jireček, Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, str. 85.); još nam je dokumentarno zajamčeno, da je ovdje pokopan veliki knez Pavao Radinović kao žrtva urote, koju su skovali kralj Ostoja i Sandalj Hranić (god. 1415.; gl. Klaić, Povjest Hrvata, II. sv., 2. dio, str. 96.).

Pa i to malo podataka pomoći će nam, da se barem donekle objasne gore navedena pitanja. Nego prije toga treba, makar u glavnim crtama, protumačiti tadašnje političke prilike u Bosni.

Poznato je, da je posljedica onog potajnog umorstva velikog kneza Pavla Radinovića bio zlokobni građanski rat među bosanskom vlastelom, u koji se umiješaše Osmanlije, pa već god. 1416., samo dakle godinu dana iza smrti Pavlove, provališe u zemlju sve do Vrhbosne. Ali ne mogoše zauzeti tog mjesta, jer bijaše dobro utvrđeno i po svoj prilici spremno na obranu. Ni 20 godina kasnije (1436.) nije Vrhbosna oružjem osvojena. Stoga se u turskim i tursko-slovjenskim izvorima tog doba navode imena i uzveličavaju djela sultanovih vojvoda Ishaka i Baraka (Truhelka Dr. Ć., Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo, zemaljska štamparija 1911., str. 91.—196.). Ti prvi vrhbosanski sandžakbezi nadzirahu bosanskog kralja, koji se obvezao sultanu plaćati kontribuciju. Ali kralj ne mogaše ispuniti svog obećanja, jer nije dobio od Mlečana zatraženog zajma od 32.000 dukata, pa bi morao sultanu odstupiti 2 utvrđena mjesta, Vrhbosnu i Hodidjed, današnji »Starigrad« kod Buloga istočno od Sarajeva (između god. 1428. i 1430.). Time bi dobile Osmanlije ključ u srce Bosne. Nu tada ga još ne dobiše, jer Tvrtku II. priteče u pomoć ugarsko-hrvatski kralj Sigismund, koji mu kao svome vazalu posla Matka Talovca. Taj energični vojvoda ote Turcima Hodidjed (1434.) i prisili Tvrtkova takmaca na prijestolju Radivoja, sina kralja Ostoje, da se izmiri sa svojim kraljem. Uzalud podupiraše dakle tu borbu za prijestolje sultan Murat II. s bosanskim magnatima Sandaljem Hranićem i Radosavom Pavlovićem. Turci se na to povukoše, a Tvrtko se obradova misleći, da ih se za vazda riješio.

Ta mu se radost pretvori doskora u žalost, kad herceg Stjepan pozva u pomoć Turke protiv svog susjeda Radosava Pavlovića i ostalih svojih političkih protivnika u Humskoj zemlji. Turci taj poziv jedva dočekaše. S malom vojskom provali Ishak-begov sin Barak kroz hercegovu zemlju (1435.). Tu se narod toliko zaprepasti, da stade bježati na sve strane, a naročito u Dubrovnik, koji se tada napuni hercegovačkim izbjeglicama. Barak opet smjesti svoju vojsku u Hodidjed, a kralj Tvrtko morade se sa sultanom opet nagoditi, te odsele plaćaše redovno svake godine kontribuciju od 25.000 dukata u zlatu (po Jirečeku, Geschichte der Serben, 2. sv., 1. dio, str. 168.).

Ni tada nije dakle Vrhbosna oružjem osvojena, ni razorena! I utvrda i varoš ostadoše na svome mjestu, a podalje od njih trajno se nastanjuju Turci. Podalje od Vrhbosne grade se već prve džamije, da podadu budućoj novoj varoši pravi istočni značaj. Od njih je najstarija Isak-begova, koju danas zovemo »Carevom džamijom«,

sagrađena god. 1459. kod sela Brodac, koje se spominje u Isak-begovoj vakufnami 1461. Turske natpise na sarajevskim džamijama pročitao je i publikovao Sejfudin šejh Kemura u »Glasniku zemaljskog muzeja« god. 1909., 1910. i 1911.

Osmanlijske vojvode zovu se i nadalje »vrhbosanskim sandžakbezima«. Oni stoluju u Vrhbosni, nadziru bosanskog kralja Tomu, koji nerado plaća ugovorenu kontribuciju, jer snuje krstaški rat protiv Osmanlija. Sandžakbezi već primaju darove od Dubrovčana, te tako mirnim putem pripremaju teren sultanu Mehmedu II. Taj ulazi god. 1463. u Vrhbosnu, koju definitivno zaposjeda. Svi kasniji pokušaji ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina, da se to mjesto oslobodi turskog gospodstva, ostadoše bez uspjeha. Njegove čete pod vodstvom jajačkog bana Petra Dojčina, hrvatskog bana Ladislava od Egervara i srpskog despota Vuka (Zmaja) Grgurovića navališe u novembru 1480. iznenada na taj grad, koji zapališe i porobiše, pa se velikom brzinom u Jajce povratiše Klaić, Povjest Hrvata, sv. 2., dio III. str. 122—123.).

Nova varoš, koja nema ni pravog imena, bila je još god. 1477. za sandžak-bega Ajas-paše samo »kasaba«. S time se podudara i tradicija, koja veli, da su poturčena bosanska vlastela Sokolović i Zlatarević iz razvalina Vrhbosne i Kotora t. j. varoši i njezine tvrđave počela graditi novi grad, u koji se nekoliko godina poslije propasti bosanske kraljevine po njihovu nagovoru useljavahu stanovnici Vrhbosne. — Od toga se vremena Vrhbosna u historiji rjeđe spominje, ili se zamjenjuje sa Sarajevom sve do polovice XVI. stoljeća.

Vrhbosanski sandžak-bezi u sporazumu s bogatom domaćom vlastelom upriješe sve sile, da nova varoš bude što ljepše izgrađena. Gotovo svaki od njih podiže po koju javnu zgradu, u prvom redu džamiju, kao neke vrste zadužbinu. Među njima se istakoše: Skender-paša, Ajas-paša, Ferhad-beg, Bali-beg, Ali-paša i drugi, pa su se njihova imena u našem gradu do danas sačuvala. (Skenderija, Ferhadija, Ali-pašina džamija, Bal.begovića ul., Ajas-karaula i dr.). Mnoge su od tih zgrada davno već propale, a većina ih je nastradala za provale princa Eugena Savojskog. Kasnije su one od slabije građe obnovljene.

Među svim gradnjama tog doba ističu se Husrev-begove. Poznato je, da je taj glasoviti sultanov namjesnik u Bosni bio potomak odlične porodice, a uz to vrlo bogat, pa je mnogo od svojih ogromnih imanja utrošio u podizanje javnih zgrada, koje su novoj varoši služile za ures. Begova džamija, sagrađena god. 1530., održala je do danas prvenstvo među tolikim drugim džamijama, a ostale njegove javne zgrade u Sarajevu imale su humanitarnu svrhu. Tim kulturnim radom učini Husrev-beg Bosnu i Hercegovinu trajno provincijom u ono vrijeme prostranog Osmanlijskog carstva, a novu varoš, koja god. 1507. prvi puta dolazi pod imenom »Bosna-Saraj« ili Sarajevo, glavnim gradom te provincije i sjedištem sultanovih namjesnika (Potanje Truhelka Dr. Ć. , Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba u »Glasniku zemaljskog muzeja. Sarajevo 1912., str. 91.—232 i Tursko-slovjenski spomenici str. 135.—136., 208 i 248., pa Kernura u »Glasniku« 1910., str. 623.—624.). Ali taj Husrefbegov »šeher« nije bio tako brzo gotov, on se postepeno izgradivao. To je izgrađivanje sudeći po publikovanim natpisima da najstarijim sarajevskim džamijama (po Kemuri.), trajalo barem do polovice XVI. stoljeća, dakle oko 70 godina (1480.—1550.).

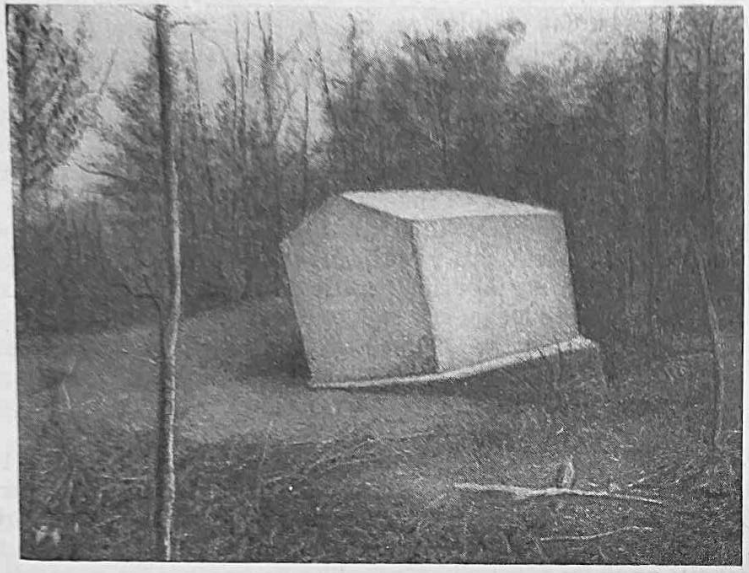

3. Preostali stećak na sredovječnom groblju Pavlovac kod Toplika.

Po tradiciji XVII. stoljeća pripovijeda hroničar fra Nikola Lašvanin (gl. Ljetopis fra Nikole Lašvanina, od dra. Julijana Jelenića, Sarajevo, Zem. štamparija 1916., str. 71., god. 1690.), da su Osmanlije za podizanje tih monumentalnih zgrada upotrebili mnogo gotove građe iz razorenog starinskog mjesta kod današnjeg Blažuja. Istinitost te vijesti ne da se zasada kontrolirati, jer još manjkaju potanja istraživanja blažujske okoline. Jedino se zna, da je tu bilo neko rimsko naselje, jer iza blažujske crkve ima i danas izobilja rimskih cigli na njivi Karabatkovića, a na »Crkvinama« kod sela Rogačića rimsko groblje iz kasnijeg doba.

Više je ostalo od rimskih sredovječnih starina oko Gornjeg Kotorca, Tilave, Lukavice i Toplika.

Ispod poznatog nam Gradca ima poveće sredovječno t. zv. »Crnač«-groblje sa kojih 30 stećaka. Jedan takav nadgrobni spomenik ima natpis (pročitan i publikovan od Dra. Ć. Truhelke u Glasniku zemaljskog muzeja 1896.), koji govori o životu pokojnikovu i da leži na svojoj zemlji. Sam natpis ne kaže dakle mnogo, ali ovo nas groblje uvjerava da je tu bilo veće naselje, u srednjem vijeku. Sudeći pak po nalazima rimskih cigli na njivama kod susjednog srpsko-pravoslavnog groblja na humku Crkvini, biće to naselje i starije.

Još je veće sredovječno groblje na Pavlovcu kod Toplika. Tu je bilo preko 100 stećaka, ali su razneseni pa se vide samo još jame, što su ostale udubljene od teškog nadgrobnog kamenja.

Uza sve to ostao je do danas jedan ogroman stećak (sl. 2.), neobično lijepo i pravilno vještački istesan u obliku velikog sarkofaga. Dimenzije su mu ove: sarkofag je na podnožju dugačak 2·51 m, širok 1·57 m, a visok 1·61 m; dužina mu je na krovu 2·64 m, širina 1·64 m; a kosa stranica na krovu — 90 cm; visina pobočne stranice je 1·24, a središnja je stranica

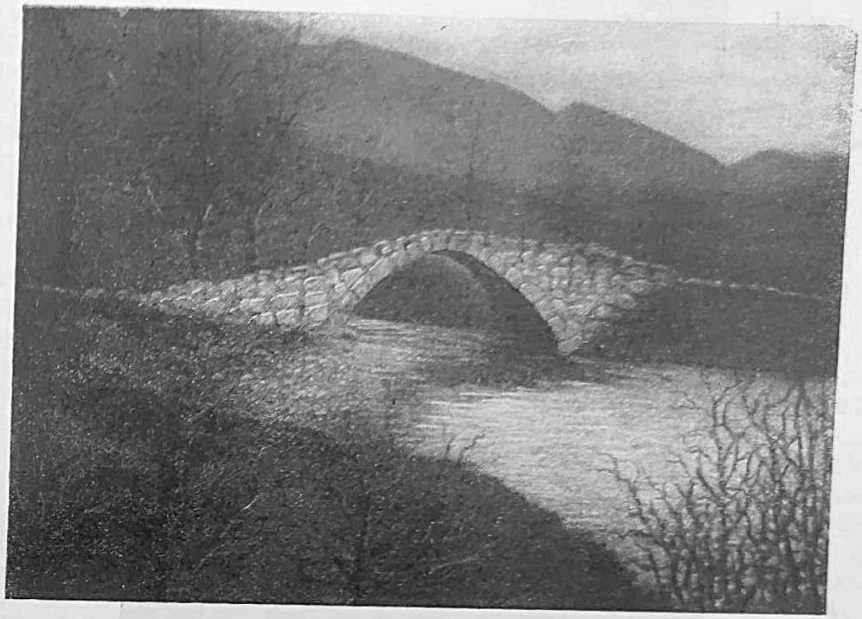

4. Sredovječni mostić nad potokom Tilavom.

1·58 m visoka; podnožje mu je dugačko 2·95 m, široko 2·20 m, a debelo 75 cm.

Prema tome se znatno ističe među ostalim stećcima na Pavlovcu i spada među najveće nadgrobno kamenje u B. i H. Podnožje mu je na jednoj strani upalo u zemlju, a na drugoj strani su ga već davno potkopali kopači blaga. U takovom stanju našao ga je još Dr. Ivan Zoch, prvi direktor sarajevske gimnazije putujući god. 1881. ovim krajem sa svojim djacima u naučne svrhe (gl. Izvještaj c. kr. realne gimnazije u Sarajevu za šk. god. 1881.—1882.). Poslije toga čini se, da stanovnici okolnih sela: Lukavice, Toplika i Kobiljdola ne diraju u taj stećak, jer vele, da im se jednoć u grobu prikazivalo, i da od tog ne mogu nikako da materijalno napreduju.

U narodu se do danas sačuvala tradicija, po kojoj je to grob kneza Pavla, pa je po njemu prozvan i brežuljak Pavlovcem.

S narodnom tradicijom podudara se i gore navedeni istorijski fakt, da je veliki knez Pavao Radinović umoren kod Sutiske i pokopan u Vrhbosni (god. 1415.). O njegovu umorstvu opširno je izvijestio dubrovačko vijeće tadašnji dubrovački poslanik na bosanskom dvoru u Sutisci, koji je bio očevidac tog nesretnog događaja i njegovih sudbonosnih posljedica. (Klaić, Poviest Bosne, str. 253. i sl.).

U sarajevskoj okolini nema nigdje ni jednog tolikog i tako izrađenog nadgrobnog kamena, koji su gradski posjetioci svojim potpisima u novije doba na jednoj strani išarali i iznakazili, pa da je Vrhbosna bila pod Bijelom tabijom, održao bi se bar jedan tome sličan, jer ga zbog ogromne težine niko živ ne bi mogao s njegova položaja maknuti. On je ostao bez

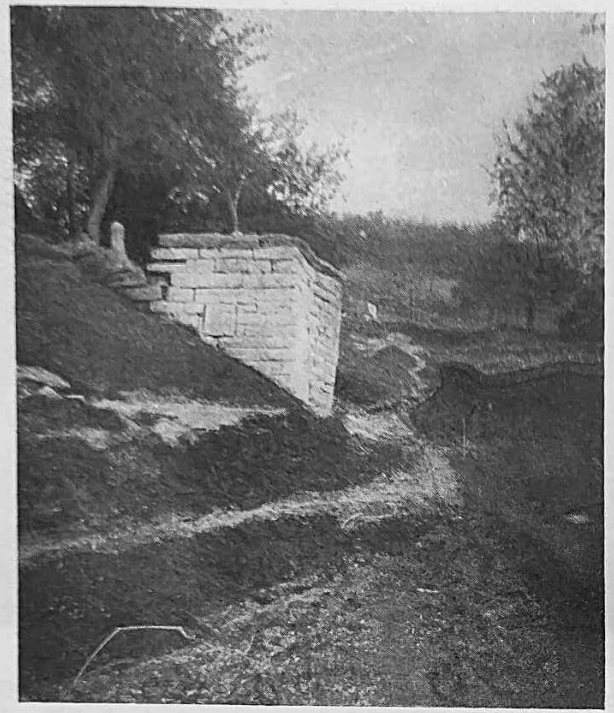

5. Turbe kod Tilave.

natpisa i heraldičkih znakova, jer je za prve provale Turaka (god. 1416.) nastao toliki metež u zemlji, da se je narod što razbjegao, što ozbiljno pripremao, te svu brigu i pažnju posvećivao obrani važnog, utvrđenog grada Vrhbosne; niko nije dakle imao vremena, da taj spomenik kao sve ostale veće i ljepše stećke ukrasi i natpis ureže (ukleše).

Ispod Gradca (kod Kotorca), a isto tako između Kotorca i Lukavice održao se do danas komadić sredovječnog puta, kojemu se vidi nastavak kod Toplika i Tilave, pa dalje kod Petrovića i Trdimića pod Trebevićem. Na tome putu ima još i sada na 2—3 mjesta po nekoliko starinskih hrastova, koji su očevidno zasađeni u obliku drvoreda, da štite putnike od sunčane žege. Taj je put pokaldrman, a vodio je preko sredovječnog mostića (sl. 3.) nad potokom Tilavom. Dužina je te ćuprijice 6 m, širina samo 2 m, a visina 2·73 m. I ona je pokadrmana, a po neznatnoj širina jasno se vidi, da je služila za pješake i konjanike, dakle za sredovječni saobraćaj, koji se vršio ponajviše na konjima.

Pod brdom Vranješ, pokraj druma u Lukavici ima staro muslimansko groblje sa desetak nišana. Tu je nekada bilo turbe, pa je na specijalnoj karti to mjesto obilježeno sa »Han Turbe«. Ovdje su po narodnoj tradiciji pokopani borci za prve turske navale na Vrhbosnu. Nišani su bez natpisa, pa nije moguće kontrolirati istinitost te tradicije.

U Topliku je neobično lijepo ozidano 4 uglato vrelo od tesanog kamena kao kakav ostatak od nekadašnjeg bunara. U blizini je veliko turbe sa 2 nišana, od kojih je jedan već izvaljen, zidano od tog istog

tesanog kamenja kao ono vrelo i mostić na Tilavi. U tome lijepom mauzoleju počiva — po tradiciji — brat velikog kneza Pavla, koji je za prve turske invazije prešao na islam. Više toga turbeta ima nekoliko zidanih sredovječnih grobnica, a u šljivíku povrh tih grobnica vide se jame, gdje se mogu razabrati temelji starinske zgrade, koju narod zove »Zidine«. Iznad »Zidina« je njiva, a povrh njive gaj, u kojem ima opet nekoliko sredovječnih grobova.

Navedene starine jasno govore, da se ovdje između Gornjega Kotorca i Toplika sterala sredovječna varoš Vrhbosna, koja je možda dopirala sve do Lukavice. Tu varoš valja dakle tražiti u istočnom trokutu, kojemu je vrh u nekadašnjoj utvrdi Gradcu, a osnovica pravac Lukavica—Toplik. Osnovica je dugačka 1 km 800 m, a kraci (Gradac—Lukavica i Gradac—Toplik) po 2 i pol km. Opisana groblja bila su prema tome na okrajcima te sredovječne varoši, koja je po opsegu i površini znatno zaostajala za današnjim Sarajevom.

S time se podudaraju i vijesti najstarijih putopisaca XVI. stoljeća, koji do polovice toga stoljeća ne poznaju Sarajevo, već samo Vrhbosnu, jer — kako je prije rečeno — Sarajevo se tada izgrađivalo, a nije još bila gotova varoš. Valja nam se dakle s njima upoznati, da vidimo, šta vele o Vrhbosni, a od 2. polovice toga stoljeća o Sarajevu (gl. Matković P., Putovanja po Balkanskom poluotoku 16. vieka u »Radu« Jugoslavenske akademije, knj. 49., 56. i 62.)

U XVI. stoljeću t. j. u doba humanizma i renesanse otmjeniji su krugovi tadašnjega društva mnogo putovali po stranim zemljama, pa se već izrađivale i priručne knjižice za putnike. Tako se neobičnom brzinom razvio duševni i materijalni saobraćaj među evropskim narodima, kakovog čitav srednji vijek nije poznavao. Sve svoje bilješke ili dnevnike, koje su putnici za svoju privatnu upotrebu vodili, dali su kasnije u štampu.

Ali po balkanskim zemljama nije se putovalo poradi zabave i pouke, već su to bila ponajviše diplomatska putovanja, različnih poslanstava. Ti su putopisi velike naučne vrijednosti za kulturnu historiju i geografiju naših krajeva u ono doba.

Naše su zemlje poradi čestih provala toliko barbarskih naroda u srednjem vijeku kroz stoljeća stradale. One su za neprestanih ratova nemilo opustošene, a kulturni ostaci iz davnine ponajviše porušeni, naročito za užasnih ratova s Turcima, pa je ponestalo i sigurnosti za putnike po balkanskom poluostrvu.

Pogibelj od Osmanlija postaje pri svršetku XV. stoljeća općenito evropskom, pa je stoga u XVI. i XVII. stoljeću publikovano obilje djela, koja raspravljaju o snazi, načinu života, različitim institucijama i o drugim odnosima turske carevine u to doba.

Najstariji putopisci XVI. stoljeća, koji su proputovali i opisali Bosnu u to vrijeme, bili su Srećko Petančić, Benedikt Kuripešić i Katarin Zeno.

Petančić bijaše rodom iz Dubrovnika, ali je proživio sav svoj vijek u Ugarskoj na dvoru Matijaša Korvina. Isprva bijaše kancelar kraljice Beatrice, a kasnije — za kralja Vladislava — čuvar velike Korvinove biblioteke u Budimu i nadzratelj prepisivača starih rukopisa; spadao je dakle među humaniste t. j. među naučenjake i umjet-

nike, što ih je oko sebe okupio kralj Matijaš Korvin. Petančić je poznavao ne samo klasične, nego i nekoliko istočnih jezika, pa je stoga bio visoko cijenjen od najznamenitijih ljudi svoga doba. Kralj Vladislav ga je slao kao delegata na vladarske dvorove, jer su u ono doba vladari obično upotrebljavali najbolje naučenjake i za državne poslove. Budući da je poznavao veći dio turskog carstva iz autopsije, napisao je god. 1502. raspravu »O putovima po Turskoj«, koju je prigodom referata o svome diplomatskom putovanju na ostrvo Rod (1501.) podnio i posvetio samome kralju.

Tendencija te rasprave razabire se jasno iz predgovora i posvete. U to doba bio je već privolom više kršćanskih vladara odlučen rat protiv Turaka. Rat je postao prijekom potrebom, pa je upravo ta zgoda izazvala ovu raspravu. Za taj rat trebalo je što bržih i što boljih priprema, jer prije toga nije bilo dosta ustrajnosti, nije bilo vrsnih vojskovođa, ni promišljene ratne osnove. Pa da bude i uspjeha, valjalo je u prvom redu upoznati p u t o v e, koji vode u neprijateljsku zemlju. Pisac se u glavnome ograničio na kopnene putove, kojima se sa sjevera dolazi u Traciju i na istok. Za nj je glavna neprijateljska zemlja Tracija, koja je od vajkada bila glavno razbojište na Balkanu. Tu mu se stiču svi putevi, pa tu provinciju i opisuje napose. Ali nas više zanima put, kojim se iz Vrhbosne ide na more i u Krbavske gore. »Preostaje — veli Petančić — da se što kraće rekne, s kojih krajeva Dalmacije (misli na rimsku provinciju Dalmaciju) Turci napadaju na Njemačku i druge pogranične narode. Ima dakle u onoj pokrajini m j e s t o, koje se zove V r h b o s n a, glavno mjesto i stolica vojvode onoga naroda. Tu se stiču svi iz Azije i Evrope barbari, željni plijena i grabeža, zato što se odande lakše ide na sve strane: ili kroz Liku i krbavske gore do Liburna, Istrana, u Ljubljanu i Furlansku, ili sa gore Adrije, koja gotovo po sredini leži, između Bosne i Jadranskog mora, svraćajući se Hrvatskoj, može se doprinjeti u Kranjsku, Celjsku, Korušku i Štajersku, pa do međa Austrije . . .« Zatim navodi smjer pojedinih putova, od kojih nekoliko vodi kroz Bosnu i Hercegovinu, pa opisavši ih zaključuje: »Ovo su putovi, kojima su rimske vojske nekada toliko putovale i koje imaju sada kršćani bolje izviditi«.

Vrhbosna bijaše dakle u ono doba prirodno središte Bosne, stjecište trgovine i raskršće putova. Dovde često dopirahu turske invazije, od kojih je nekoliko doživio i sam Petančić. (Potanje gl. P. Matković u »Radu«, knj. 49., str. 103.—164.).

Mnogo nam više pripovijeda Slovenac K u r i p e š i ć, koji je u svom »Itinerariju« potanje opisao put Ferdinandova drugog poslanstva sultanu Sulejmanu u svrhu primirja god. 1530. Carevi su delegati bili: namjesnik u Kranjskoj grof Josip Lamberg i kisečki junak hrvatski vitez Nikola Jurišić, a za tumača im je pridijeljen putopisac. Poslanstvo je imalo zadaću, da u Carigradu ponudi sultanu bilo mir, bilo primirje na osnovi stanja prije mohačke bitke i da u ime carevo obeća godišnju kontribuciju od 100.000 forinti.

Delegati se sastali u Ljubljani i s pratnjom od 30 ljudi krenuli na put 22. augusta god. 1530. 17. oktobra stigli su u Carigrad, a 7. i 14. novembra primljeni su od sultana u audijenciju. Sultan je ponudu odbio i poslanstvo se povratilo kući praznih ruku.

Nas će zanimati mali dio toga puta, od sela R a k o v i c e, gdje su delegati prenoćili, pa sutradan, 13. septembra, krenuli prema Vrhbosni. Pisac veli, da su najprije prošli kroz selo B l a ž e v o t. j. današnji Blažuj, za koje kaže da je bilo »pred nekoliko godina velik grad, a sada ima jedva 10 ili 20 kuća«. Odatle su produžili put jašeći na konjima, pa prešli preko Bosne, gdje je delegatima došao u susret Husrev-begov vojvoda Murat sa kojih 130 krasno opremljenih konjanika, lijepo ih i dostojanstveno primio, pa odveo u malo selo K o v a č e na konak. Po prilici sat i po iza dolaska u to selo, zaputiše se poslanici sa svima svojim slugama Husref-begu u susjedno selo G l a v o g o d i n u*), a pred njima nekoliko hrabrih Turaka na konjima.

Čini se, da je Husref-beg boravio u tome selu samo preko ljeta, a inače je stanovao u Vrhbosni, kako putopisac na drugom mjestu spominje.

Kuripešić opisuje potanko doček kod Husref-bega, za koga veli da je bio visok, krupan čovjek. Doček bijaše sjajan, ali ne toliko srdačan, koliko udvoran. Predočuje nam nadalje njegovu od granja napravljenu kolibu, u kojoj je tekao potočić, njegove dragocjene ćilime, bogato odjevenu stražu, koja je pravila »špalir« i t. d., pa završava, da je audijencija trajala puna 2 sata.

Prenoćivši u Kovačima nastaviše delegati sutradan, u srijedu 14. septembra put preko Sarajevskog polja i k r o z g r a d V r h b o s n u. Odatle putovahu dugo vremena preko visoke planine, ostaviše drum, pa skrenuše na desno u jedan do i stigoše u M o k r o na konak.

Putopis navodi i d i s t a n c i j e u miljama. Od njih nas zanima: udaljenje od Rakovice do Kovača i Glavogodine = 2 milje ili 15 km, i udaljenje od Kovača do Mokrog = 3 milje ili oko 23 km.

Na povratku iz Carigrada zadržalo se poslanstvo čitav dan (24. januara 1531.) u V r h b o s n i (Potanje v. P. Matković u »Radu« knj. 56., str. 100.—161. i Kuripešićev »Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530. Neue herausgegeben von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck 1910.).

Oba putopisca XVI. stoljeća, Petančić i Kuripešić, koje smo malo prije upoznali, navode u svojim putopisima samo g r a d V r h b o s n u, a S a r a j e v a n i n e s p o m i n j u, j e r g a n e p o z n a j u. Iz toga slijedi, da je V r h b o s n a u n j i h o v o d o b a p o s t o j a l a, p a d a t o n i j e i s t o m j e s t o, š t o S a r a j e v o.

U Vrhbosni je ostao Kuripešić na povratku iz Carigrada 1 dan, jer Sarajevo tada nije još bilo dograđeno, pa se po svoj prilici putnici nijesu tu mogli ni zadržati, da prenoće ili da se odmore.

Moglo bi se pomisliti, da je Vrhbosna bila kod današnjeg Blažuja, kako tvrdi J u k i ć (Zemljopis i povjestnica Bosne, str. 32.), za kojim su se poveli neki od pisaca u kasnije doba. Bilo bi to vjerovatno, jer samo ime kazuje, da je Vrhbosna ležala p o v r h i z v o r a r i j e k e B o s n e (ispor. Vrhprača kod vrela Prače), dok je Sarajevo udaljeno od izvora za kojih 13 km!). Na to nam pitanje najbolje odgovara Kuripešić, koji dobro razlikuje ta dva mjesta. V r h b o s n a m u l e ž i i z m e đ u B l a ž e v a i M o k r o g. U njegovo doba bio je Blažuj već razoren, pa mu je vidio

* Nešto od sredovječne kaldrme vidi se i danas kod tog sela.

samo ostatke u desetak kuća. Prema tome se ne može Vrhbosna identifikovati ni s Blažujem. Ali ni sa Sarajevom!

Kuripešićev putopis otkriva nam i tajnu o položaju Vrhbosne time, što veli, da je udaljenost puta od Kovača do Mokrog 3 milje ili 23 km, i da je iz Vrhbosne putovalo poslanstvo vrlo daleko preko visoke gore do Mokrog. Taj kraći sredovječni put nije mogao voditi putnike preko Sarajeva, jer po specijalnoj karti 1:75.000 iznosi udaljenost između Kovača i Mokrog preko Sarajeva blizu 40 km, a to bi bilo preko 5 milja. Iz Sarajeva u Mokro nema puta, koji se penje uz visoku planinu, dok se onaj kraći sredovječni put, kojemu smo upoznali ostatke kod Gornjeg Kotorca, Toplika, Tilave, Petrovića i Trdimića pod Trebevićem uspinje odmah od poznatog nam Tilavskog mosta na više planinske krajeve, između Trebevića i Gole Jahorine, pa je i za 2 milje bio kraći od današnjeg. A pošto je na tom sredovječnom putu između Kovača i Mokrog po ovom putopisu ležala Vrhbosna, to izlazi jasno, da to mjesto valja tražiti u onom trokutu između Lukavice, Toplika i Gradca iznad Gornjeg Kotorca.

Poslije Kuripešića i Petančića putuju kroz Bosnu u XVI. i XVII. stoljeću mnogi Francuzi i Talijani. Za nas je najvažniji putopisac Katarin Zeno, jer je godine 1550. prošao kroz samo Sarajevo i prvi ga opisao. Bio je iz odlične venecijanske porodice, pa mu je i otac išao nekoliko puta kao delegat mletačkog vijeća u Carigrad. Ista zadaća zapade i sina. Premda mu bijaše već 84 godine, odlučio se kao dobar patriota na tako dugo i teško putovanje preko 50 dana tamo, a isto toliko natrag. Znao je, kako se u ono doba putovalo po Turskoj carevini, pa nam to ukratko opisuje ovako: »Putnici krenu u karavanama u sigurnim mjestima 2 sata prije dana, pa putuju do na veče, dok ne dođu u drugo mjesto. Ručaju i odmaraju se, gdje nađu vrelo i trave za konje, a svi ostanu radi sigurnosti na okupu. Putem se mijenjaju konji i mazge«.

Došavši iz Venecije 7. maja rečene godine na galiji u Split, zadrža se Zeno nekoliko dana u tome mjestu, da aranžira karvanu od 30 ljudi i pripremi ostalo, što je bilo od prijeke potrebe za mučno putovanje po kopnu, pa 17. maja krene na put.

Ne će biti potrebito, da ga pratimo na čitavom putu kroz Bosnu, već samo od Blažuja do Sarajeva.

O Blažuju, koji naziva po talijanskom izgovoru »Blazuda«, ne pripovijeda Zeno ništa, već da je tu sa svojom pratnjom prenoćio, pa sutradan krenuo prema Sarajevu. Na tome kratkom putu prešao je preko rijeke Bosne, po kojoj veli — da je i zemlja prozvana. Ta rijeka izvire na podnožju gore, kojoj ne zna imena, pa je odmah velika, da preko nje vodi kameni most na 7 lukova (okana), s kojega da se vidi, kako voda iz gore ključa. Taj most postoji i danas, a prema tome potiče barem iz srednjeg vijeka. Sličan je po konstrukciji tilavskom mostiću, samo je znatno duži, jer je i rijeka Bosna mnogo šira. Oba pak mosta jasno pokazuju pravac sredovječnog puta, kojim su u srednjem vijeku dolazili putnici sa zapada u Vrhbosnu, da odatle produže putovanje prema istoku.

Na daljnjem putu predoše putnici preko rijeke Željeznice, koju putopisac zove Gerbenissa, zatim preko Dobrinje, koja se i danas tako zove, a pokraj Sarajeva zapaziše malu rijeku, kojoj Zeno nije upamtio ime. To je naša Miljacka, za koju veli da teče između 2 brijega i protiče Sarajevo.

Iza toga opisuje nam Sarajevo ovako: Varoš se stere među onim brežuljcima s obje strane neznane rijeke; puna je vrtova i dobrih voćnjaka; to je trgovačko mjesto, naseljeno od Turaka i kršćana. Kuće su građene od drveta, kamena i zemlje. Tu ima mnogo džamija i karavanseraja. Sarajevo ima i tvrđicu, sagrađenu na vrh brda. Varoš broji do 10.000 kuća, a svaka kuća ima svoj vrt i čardak; vrtovi su lijepi poput onih u Padui. Tu je stolica sandžaka ove pokrajine t. j. Bosne; tu je također veliki i mali sudac.

Ovaj opis Sarajeva iz polovine XVI. stoljeća spada po formi i sadržaju među savršenije putopise svoga doba. Opis je u cjelini vijeran i njime se popunjavaju prijašnji putopisi.

Za proučavanje istorije Sarajeva vrijedi nam ovaj opis mnogo već stoga, što Zeno prvi među zapadnim putopiscima za ovaj grad ne upotrebljava više prijašnjeg imena »Vrhbosna«, već ga zove novim imenom — Sarajevo ili po talijanskom izgovoru »Sarraglio«. (Potanje gl. P. Matković u »Radu« knj. 62., str. 87.—126.).

Putopisac Zeno jasno nam dakle veli da je Sarajevo god 1550. bilo već izgrađeno, da je to bila varoš, u kojoj su se putnici mogli zadržavati. S time se slažu i natpisi na sarajevskim džamijama, koje su — kako je već prije rečeno — sagrađene većinom u XVI. stoljeću.

Mnogo je opširniji opis Sarajeva u polovici XVII. stoljeća napisao turski putopisac Evlija Ćelebija, koji je ovdje boravio god. 1659. Crtajući način života, nošnju, običaje i ostalo, zalazi on u sitnice, preko kojih ćemo preći, da dobijemo preglednu sliku grada u to vrijeme.

Ponajprije tumači postanak grada i tvrđave po pričama starijih pisaca, pa veli da je Ahmed-paša Hercegovac u doba sultana Mehmeda II. zauzeo tvrđavu, a u donjem šeheru prema Carevoj džamiji s onu stranu vode, gdje je današnja Kolobara, sagradio veliki dvor; tome dvoru nadješe ime »saraj«, i od toga se prozva Sarajevo. Nije potrebno da se to pripovijedanje podvrgne kritici, pošto se osniva samo na tradiciji.

Dalje kaže, da je »osnutak i proširenje ovoga grada zapravo zasluga Osmanlija«, a zatim donosi sve, što je zapazio i doznao u varoši. Među ostalim statističkim podacima navodi, da Sarajevo ima 140 mahala, 17.000 tvrdo sagrađenih kuća, preko 170 džamija, 1050 dućana i 110 česama tekuće vode. Od džamija ističe: Begovu sa 2 turbeta (jedno Husrev-begovo, a drugo njegova vojvode Murat-bega), Ferhat-pašinu, Alipašinu i Isabegova sina Mehmedbega, navodeći pri tome i godine sagrađenja prema pročitanim natpisima, koje u putopisu iznosi. Za čaršiju kaže, da nalikuje na brusansku i alepsku, da ima tvrd bezistan na kubeta, a u njemu svakovrsne strane robe; posebna je čaršija za zanačije. Gradske ulice bile su u njegovo doba pokaldrmane i čiste, a vezalo ih je 7 tvrdih mostova preko Miljacke. Od svih je najduža bila Careva ćuprija, podignuta god. 1623. prema pročitanom natpisu, što ga Evlija donosi. Za Sarajlije veli, da su gostoljubivi i susretljivi, osobito prema strancima, učenim ljudima i siromasima, a uz to fini i pobožni ljudi. U gradu je zrak čist, a voda dobra, pa su Sarajlije zdravi i dugovječni ljudi.

Svoj opis Sarajeva završava Evlija Ćelebija ovim riječima: »Na zemlji ima nekoliko gradova po imenu »Saraj«...; ali Bosnasaraj od svih je najljepši i najuređeniji kameniti grad. Oko šehera teku bezbrojne vode, sa svake strane ukrašen je šumama, baščama i cvjetnjacima«. (Kemura,

Iz Sejahatname Evlije Ćelebije u »Glasniku zemaljskoga muzeja« 1908., str. 184.—192.).

Nije dakle potrebno, da zalazimo i u građu XVIII. stoljeća, jer na temelju svega, što je ovdje izneseno, možemo slobodno zaključiti, da je Sarajevo poslije propasti sredovječne Vrhbosne od Osmanlija osnovano, a sagrađeno između 1460. i 1550. kojih 9 km sjeveroistočno od napuštenog sredovječnog grada Vrhbosne.

Résumé. Die ältesten Ansiedlungen in der Umgebung Sarajevo' von der prähistorischen Zeit bis zum Mittelalter werden hier kurz angeführt. Nähere Beschreibung der Burgruine »Gradac« bei Gornji Kotorac im Sarajevsko polje. Die Entstehung der Stadt Vrhbosna. Politische Verhältnisse in Bosnien zur Zeit Tvrtko II. und Stephan Thomas. Die Einmischung der Türken, die sich dauernd ansiedeln in der Nähe der Stadt Vrhbosna, welche Mehmed II. definitiv besetzt (1463.). Die Gründung der ersten Moschee (1459) und der neuen Stadt (1460), welche zu Anfang des 16. Jhdts. zum ersten male unter dem Namen »Sarajevo« erscheint. Husrefbeg's Verdienste um die kulturelle Hebung der neuentstandendenen Stadt. Die Überreste der Altertümer bei Kotorac, Lukavica, Tilava und Toplik. Die Lage der mittelalterlichen Stadt Vrhbosna. Die wichtigsten Reiseberichte des 16. und 17. Jhdts. über Vrhbosna und Sarajevo. Schlußfolgerungen: Sarajevo wurde zwischen 1460 und 1550 9 km nordöstlich von der verlassenen mittelalterlichen Stadt Vrhbosna von den Türken gegründet.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ: SARAJEVSKA CARŠIJA, NJENI ESNAFI I OBRTI ZA OSMANLIJSKE UPRAVE

I.

U Šeher-Sarajevu sastaju se dvije kulture: istočno-islamska i zapadno-kršćanska. Današnje je Sarajevo čedo osmanlijske i austrijske uprave. Obje ove uprave sazidale su ovdje sebi trajan spomenik.

Prije dolaska Osmanlija ovamo zvaše se Vrhbosna, a ovim se imenom zove još nekih 100 godina iza osmanlijske okupacije, ali kratko vrijeme po okupaciji dobiva Vrhbosna i drugo tursko ime Saraj, Saraj-Bosna i napokon Sarajevo. O ovome, međutim, postoje danas i drugi nazori i tumačenja.

Prvi je Ivan Gundulić, poklisar dubrovački na dvoru kralja Ostoje, koji spominje Vrhbosnu. U svom izvještaju dubrovačkoj vladi od 23. kolovoza 1415. prikazuje pogibiju Pavla Radinovića u Sutiski i tom zgodom spominje Vrhbosnu.[1] U ovo doba bijaše ovdje samo jedan grad, a oko koga se kasnije naseliše stanovnici iz raznih mjesta župe vrhbosanske, koja se spominjee već u X. stoljeću. Oko rijeke Miljacke počeše se dizati kuće novoga mjesta.

Pogibija Pavla Radinovića izazva građanski rat, u koji se umiješaše i Osmanlije i tada zauzeše (1416.) prvi put Vrhbosnu, koju ubrzo i izgubiše, ali je ponovo i stalno osvojiše 1436. godine.

Od sada je Vrhbosna osmanlijski logor, iz koga se često zalijeću u susjedne bosanske krajeve i gradove, što stoje pod vlašću bosanskoga kralja.

Za vojvode zapadnih strana Isakbega Ishakovića iz plemena Hranušća (1440—1463.) i kao drugog sandžakbega[2] (1464—1470.) podiže se Vrhbosna. Isakbeg ju odabra za svoju prijestonicu, sagradi ovdje cijeli niz javnih građevina u dobrotvorne svrhe. U počast sultanu Mehmedu II., osvajaču Bosne, sagradi Carevu džamiju, do nje banju sagrađenu 1459. i pred njom Carevu ćupriju musafirhanu (konačište), veliki han Kolobaru u srcu današnje čaršije, a uz potok Mošćanica 9 mlinova[3]. Nada sve ove građevine bio je, kako tradicija priča, njegov dvor — saraj — po kome se ubrzo prozva i Vrhbosna Sarajevom.

Već od vremena Isakbega Ishakovića zovu Osmanlije Vrhbosnu Sarajem, dok u hrvatskim, talijanskim, latinskim i njemačkim vrelima XV.

[1] M. Пуцић, Споменици I. Примѣтбе XVI. str. i Vj. Klaić, Poviest Bosne str. 254.

[2] Prvi je sandžakbeg bio Mehmedbeg Mimetović (1463.—1464.).

[3] Ove je mlinove narod zvao »ercebegovi mlini«. Lijep primjer, kako je svijet smatrao sandžakbega ercegom i zvao ga ercegbegom (»Glasnik zemaljskog muzeja« 1889. knj. I., str. 18.).

i XVI. stoljeća spominje se Vrhbosna. Prvi je meni poznati hrvatski dokument, u kome se spominje Sarajevo, zahvalnica Dubrovčanima, što ju piše Ferisbeg sandžak bosanski od 7. ožujka 1507.[4]

U doba bosanskoga namjesnika Ajaz-bega Sarajevo je kasaba, kako to čitamo iz njegove vakufname, pisane 1477.[5].

Za namjesnikovanja Gazi Husrefbega (1521.—1541.) postade šeher. Husrefbeg[6] je ovdje sagradio čitav niz građevina; on je nastavio, gdje je Isabeg stao. Isabeg je učinio Vrhbosnu kasabom, a Husrefbeg šeherom. Iz Husrefbegova doba je Begova džamija, bez koje se Sarajevo ne može ni zamisliti, onda medresa Kuršumlija, imaret i hanikah, musafirhana, jedan mekteb, bezistan i još mnogo drugih zgrada.

Već sam spomenuo, da su Osmanlije učinili Vrhbosnu svojim logorom, a odmah se otpočelo i s podizanjem različnih građevina. Znamo, da je vojska neproduktivan stalež, a gdje je vojska i gdje se gradi, tu i obrtnik i trgovac radi. Uz to valja spomenuti, da su Osmanlije došle iz zemalja s većom kulturom i s većim potrebama u zemlju, gdje je bila manja kultura, a po tome manje i potrebe. Ovdje nijesu zatekli onih obrta, koji su njima kao vojnicima trebali pa su ih počeli prema svojim potrebama osnivati i organizirati. I baš Osmanlijama ima se zahvaliti za razvitak mnogih obrta u Sarajevu i cijeloj zemlji.

Nedaleko stare Careve ćuprije, na desnoj obali Miljacke, a u srcu predokupacione čaršije, podiže Isabeg Ishaković kar-ban ili karvan saraj (karavanski dvor, han), a oko ovoga nastade stara sarajevska čaršija.

Ovaj prvi karvan saraj stajao je po prilici na onome mjestu, gdje je danas veliki han K o l o b a r a, a oko njega se okupljala po redu čaršija prema veličini potrebe ondašnjeg društva. I pošto je organizacija obrta po bizantinskom uzoru tražila grupiranje radi lakšeg pregleda, to i nastadoše čaršije (ulice) Bazrđani, Sarači, Pazarbule (današnje Gornje i Donje Trgovke), Abadžiluk, Kazandžiluk, i Oprkanj. Oko Nesuhbegove džamije (sagrađena 1452.) pa uz Miljacku nastade Terzijska, Tarakčijska i Berberska, Čibukčijska čaršija i Tabaci, a s lijeve strane Miljacke Zildžiluk.

God. 1509. sagradio je bosanski sandžak Ferisbeg svoju banju, od koje se danas vidi podor. Istočno i sjevero-istočno od ove banje nasta Baščaršija, Halvadžiluk, Sagrđije, Kasapi i Kovači.

Kada je Husrefbeg sagradio svoju džamiju, Bezisten, Tašlihan (kameni han), a kasnije njegov vakuf podiže Imaretski i Novi Han, nastadoše onda nove čaršije, produženje Sarača, Kazazi, Veliki i Mali Ćurčiluk, Mudželiti, Kujundžiluk i sva sila sokačića. Iz Gazi Husrefbegove vakfije vidi se, da je on ostavio za izdržavanje svojih zadužbina 60 dućana sve jedan uz drugi, zatim čerhanu i prostran dućan, uređen za zanatlije, koji se bave predom konaca, što se po njima i zvala Mutaban čerhana.

U isto doba sagrađen je Rustempašin bezisten, koji se obično zove Brusa-bezisten. U ovaj se sezaše Nalčadžijska čaršija.

Nešto podalje od stare čaršije podiže Ajaz beg, bosanski sandžak 1474. svoju džamiju i oko nje nekoliko dućana. Ovdje opet nasta Sabljarska čaršija (arapski suki-sejafin, a turski klčije, a od ovoga iskrivljeno Kulukčije).

U XVI stoljeću Sarajevo ima dva b e z i s t e n a. To su središta sarajevske i bosanske trgovine.

Nekako u centrumu stare čaršije diže se bezisten Hrvata Rustem paše, koji je bio rođeni Sarajlija, veliki vezir Sulejmana II. To je za Sarajevo onoga vremena upravo monumentalna zgrada od kamena, pokrivena sa šest kubeta, koje drže zidovi i dva debela četverouglasta stupa. Ovaj je prostor dug 27 m, a širok 18 m. Na sva četiri zida imaju po jedna velika gvozdena vrata. Kroz 10 prozora ulazi dosta oskudna svjetlost. Oko oba stupa i uz zidove bili su nekoć dućani. Ime njegova osnivača istisnulo je novo ime »Brusa-bezisten« jer se ovdje prodavala svila i svilene tkanine iz Bruse i druga roba, koja je dolazila iz raznih strana.

Kada su trgovci ostavili ovaj bezisten, nije mi poznato. U XIX. stoljeću sve do okupacije bili su u njemu t e l a l i (staretinari). Kasnije je služio vojsci kao Mondurmagazin. Danas je u njemu trgovina manufakturnom robom. Ovaj bezisten sagrađen je 1551.[7]

Na zapadnoj strani čaršije, duž čitavog Kujundžiluka, od Ferhadije do Kralja Petra ulice proteže se Husref-begov bezisten. To je uska, 109 m duga, olovom pokrita zgrada. Dva velika, šiljastim svodom natkrivena ulaza vodila su iz Kujundžiluka, a po jedan iz Kralja Petra i Ferhadije. Licem ove zgrade niže se dućan do dućana, a nutrina predstavlja dugi s obje strane opasani hodnik, nadkriven otprilike kao kakva bazilika, a tu se nalazi niz luneta, kroz koje ulazi dosta slaba svjetlost. Danas je još trećina ove zgrade u prijašnjem stanju, dok je vakufska uprava još 1914. počela ovu zgradu rušiti, da ondje diže modernu palaču.

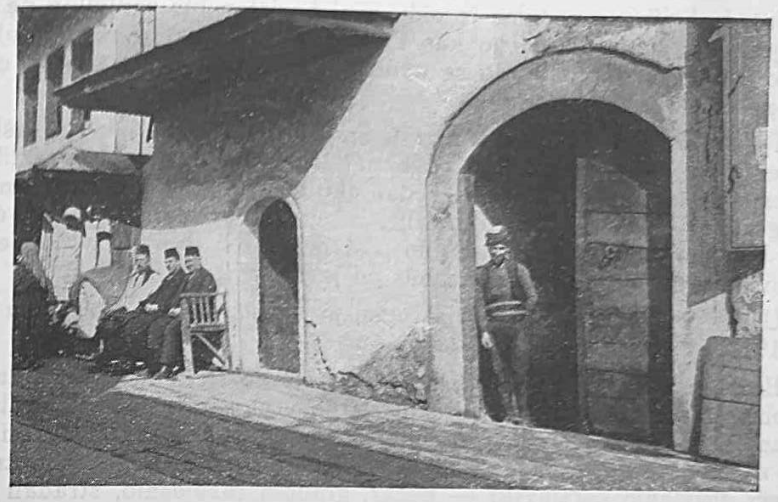

1. Ulaz u dairu u Halačima.

[4] Dr. Ć. T r u h e l k a: Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive. Sarajevo 1911., str. 156.

[5] K e m u r a, Sarajevske džamije u »Glasniku zemaljskog muzeja« 1910., str. 622.

[6] O Husrefbegu imamo tri monografije i to: Dr. S. B a š a g i ć, Gazi Husrefbeg. Sarajevo 1907. — Dr. M. S p a h o, Gazi Husrefbeg. Slika iz bosanske prošlosti. Sarajevo 1907. — Dr. Ć. T r u h e l k a, Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba. Sarajevo 1912.

[7] Dr. Ć. T r u h e l k a: Der Brussabesisten u »Bosnische Post« 1912., br. 80. od 6. aprila.

Još doskora u mnogome je vidu ovaj bezistan bio zanimljiv ne samo kao građevni spomenik, nego kao i golemo stovarište, gdje je prolaznik mogao kupiti razne robe, što se uvozila sa Orijenta i Zapada. U ovome su bezistenu bila 52 dućana.

Taš lihan. Uz bezisten na zapadnoj strani nastavljao se Tašli han (kameni han), također golemi trgovački bazar, koji se u osnovi razlikovao od bezistena, jer su se tu dućani redali oko četverastog dvorišta, a ne oko dugog uskog hodnika. Bezisten je bio od uvijek prizemna zgrada, dok je Tašli han bio jednokatan. U sredini je dvorišta bio sebilj, a više njega na stupovima džamija. Iz bezistena bila su jedna vrata u Tašli han.

U velikom požaru od 1879. propao je Tašli han, a i podor mu porušiše 1913.

Bezisten i Tašli han dijelili su uvijek vjerno sudbinu grada Sarajeva. U dobra i sretna vremena bijaše tu zlatno vrelo, iz koga je izviralo blagostanje i bogatstvo Sarajlija, koje je bilo na glasu, da mu se strani putopisci ne mogoše dosta načuditi, a u crne dane, kada bi se — osim kuge — najljući dušmanin sarajevski — požar, gradom razbjesnio, stradali su od njega zajedno.[8] Kada je princip Eugen popalio Sarajevo 1697., izgorjele su obje zgrade, a za požara 1832. rastopi se olovni krov na njima, te je potrošeno u nove krovove za olovo na bezistenu 27.000, a na Tašli hanu 24750 groša. Onda je i Tašli han znatno proširen, te je zato potrošeno 20.750 groša.

Hanovi (karavansaraji). Kada gostionice još nisu bile obrtna poduzeća koja kao danas, u prvom redu služe vlasniku, da se obogati, a tek onda, da u njoj putnik nađe udobno konačište, osnivanje je hanova ili karavansaraja bilo od veće vrijednosti za putnike, jer su te zgrade bile dobrotvorne institucije, uvakufljene jedino u tu svrhu, da putnik u njima nađe za se i za svoj karvan jeftini konak. Hanovi su za trgovinu i promet od osobite znamenitosti.

Slavni osnivač Sarajeva, Gazi Isabeg shvaćao je važnost hanova za promet, pa je i osnovao glasoviti svoj karvansaraj, koji se odavna zove Kolobara, a stoji u sredini stare čaršije. Ovdje je putnik i trgovac nalazio udobno i jeftino prenoćište kroz četir i pol stoljeća. Zgrada, kakvu je danas vidimo, potječe iz prošlog stoljeća. God. 1780. bila je kirija ovoga hana 700 groša.

Kada bi stigao kakav nepoćudan ferman iz Stambola ili sitna bujrultija iz Travnika u Kolobari bi zborovale age Sarajlije, kakve će se mjere poduzeti protiv cara ili vezira. Narodna pjesma veli:

Paša pita svoga Terđumana:
»Tkono jaše drugi na vrančiću?«
Ono ti je Pinjo Bajraktare,
Kahva mu je na srid Kolobare,
Kada hoće age Sarajlije,
Kada hoće da čine vieće,
Oni nejdu muli na mešćemu,
Nego idu Pinji bajraktaru —[9]

[8] Neki Francuz Quiclet, koji je u svibnju 1658. boravio u Sarajevu veli u svome djelu »Les voyages des M. Quiclet à Constantinopole par terre« (Paris 1664.) ovo: »Imade i vrlo lijepih tržnica, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih Bezisten. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postave, svila i druga roba, koja dolazi iz Mletaka i druga roba i radovi iz zemlje«. (»Glasnik zemaljskog muzeja« 1905., str. 432.)

[9] Jukić, Bosanski Prijatelj II. str. 101.

2. Magaze u Halačima.

Za Isabegom poveo se i Gazi Husrefbeg ili jedan od prvih mutevelija njegova vakufa, te podiže dva hana imaretski i novi han.

Imaretski han bijaše najprije u Saračima pokraj današnjeg hanikaha,[10] a iza njega Muzaferim han. Prigodom jednog požara izgorjela su oba ova hana, a Husrefbegov vakuf otkupi zemljište, na kome je bio Muzaferim han i sagradi veliki han, koji se protezao duž čitave današnje Đulagine ulice od Varoši do Sarača. Ovo se desilo poslije 1785.[11] Glavna su vrata bila iz Đulove ulice, a pokrajna iz Sarača i s Varoši. Po zakupniku Mustafi Đulu god. 1808. prozvao se ovaj han njegovim imenom[11] (Đulov han). Prema ustanovama vakfije dobivao je u ovome hanu siromašni putnik hranu i konak besplatno. God. 1879. izgorio je do temelja i nikad se ne podiže.[12]

U onim crnim danima za pašovanja poturice Omerpaše Latasa (1850 do 1852.) služio je kano tamnica, u kojoj su tamnovali mnogi bosanski prvaci, protivnici reforama, a među njima i ubogi bosanski franciskani n. pr. Ivan Frano Jukić, a odavde ih otpremiše u teškim lancima u Carigrad.

Novi han (za razliku od starog hana, kasnije Tašli han) se nalazi u ulici Saračima. Radi njegova centralna smještaja, od vajkada je ovaj han znamenit za trgovinu i promet. Današnja neugledna zgrada potječe iz pedesetih godina XIX. stoljeća. Sada je ovaj han poznat pod imenom Morića han, a ime je dobio od pjesmom proslavljene sarajevske porodice Morića, koji su bili zakupnici ovoga hana. Kirija mu je bila 1780. g.

[10] Hanikah = tekija = samostan.

[11] Kada je građen Đulov han, pritužio se aga jeničarski u Carigrad, da mutevelija zida grad. Porta je poslala ovamo naročitog izaslanika, da tu stvar razvidi. Ovaj je han sličio tvrđavi.

[12] Danas na ovome mjestu stoje četiri moderne zgrade vakufske. Dvije su izgrađene za mutevelije Mehmedbega Mutevelića 1897.; treću sagradi Hamdibeg 1917., a četvrtu 1924. današnji mutevelija Asimbeg Mutevelić, koja nosi ime »Đulagin dvor«.

910, a 1786. g. 1250 groša. U ovom su hanu obično obrtnici držali svoje skupštine.[13]

Svi veliki hanovi građeni su na sličan način: U sredini je četverouglasto dvorište, opasano u prizemlju magazama i stajama za konje, a na gornjem su spratu sobe za putnike i kavana. Ovako su izgledali nekoć ovi veliki hanovi.

Evlija Čelebija piše: »Na 23 mjesta ima finih i uređenih, gizdavih poput tvrđava hanova, a od sviju je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarov han«.

Jedan veliki han sagradio je u Sarajevu Hrvat Siavuš paša,[14] koji je poznat radi mnogih zadužbina po turskom carstvu. Ovaj han posta židovski ghetto.

U 6. ili 7. deceniju XVI. stoljeća naseliše se u Sarajevu i španjolski Židovi. Prvi pisani spomen nalazi se u 2. knjizi sidžila iz god. 1565. Židovi, kao rođeni trgovci i marljivi obrtnici, sudjeluju od ovoga vremena u trgovini i obrtu grada Sarajeva.

God. 989. po hidžretu (1580./81.) boravio je u Sarajevu Siavuš paša kao beglerbeg od Rumelije u vrlo važnim državnim poslovima. Ovom prilikom potužiše mu se muslimani grada Sarajeva, kako Židovi, koji stanuju u njihovim mahalama, prave veliku galamu i tako ih uznemiruju, a uz to vrlo neoprezno barataju vatrom, te se češće javi požar i zamoliše ga, da ih ostrani iz njihove sredine.[15] Siavuš paša dade sagraditi veliki han kao evladijet vakuf,[16] u koji se nastaniše svi Židovi onovremenog Sarajeva. Ovaj se han kasnije prozva čifuthana, a bio je ondje, gdje je danas »tempel« pokraj Bezistena.

Daire.[17] Uz magaze, što su ih mnogi obrtnici i svi trgovci imali u svojim dućanima, koje im služe kao skladišta bila ih je sva sila po hanovima i onim uskim sokačićima, gdje ih još i danas vidimo. Pored toga bilo je u Sarajevu — koliko znam — pet daira. Daire je skup od više magaza poredanih jedna do druge okolo dvorišta. Dvorište je zajedničko i nedjeljivo vlasništvo svih posjednika magaza. Ovo su prava skladišta. U dvorištu su se driješili i vezali tovari, što su dolazili i odlazili. U dvorište se ulazilo kroz velika i na svod građena vrata kao u kakav grad.

Sve su magaze tako građene, da im požar nije mogao lako nauditi, a sigurne su bile i od krađe. Vrata i kapci na prozorima su uvijek od željeza, a brave su obično dubrovačke.

Glasoviti turski putopisac Evlija Čelebija, koji je putovao Bosnom za valije Melik Ahmed paše (1658.—1659.) opisuje sarajevsku čaršiju ovako: »U čaršiji ima svega hiljadu i osamdeset lijepih dućana. Čaršija je sasvim velika i po redu građena, vrlo slična halebskoj i brusanskoj.

[13] God. 1866/67. stanovao je u ovome hanu Đorđe Kuković pod izlikom trgovca duhanom, a došao je u Sarajevo, da osnuje revolucionarni komitet, u kome bi bili srpski trgovci, učitelji i svećenici i da uredi tajnu poštu. On je bio u službi grofa Ignatieva, ruskog poslanika u Carigradu. Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens. Zagreb 1906., str. 23.

[14] Jorga veli: »der Kroate Siavusch ein schöner Mann, der hoffärtig, geschmeidig, witzig, manierose furchtsam und geizig zuglech war«. (Die Geschichte des Osmanischen Reiches III., str. 168.; »Nada« 1895., str. 144.; Sidžili Osmani.

[15] Dr. Lévy, Die Sephardim in Bosnien, Sarajevo 1911., str. 8.

[16] Fideicomiss.

[17] Daire arapska riječ, a znači krug.

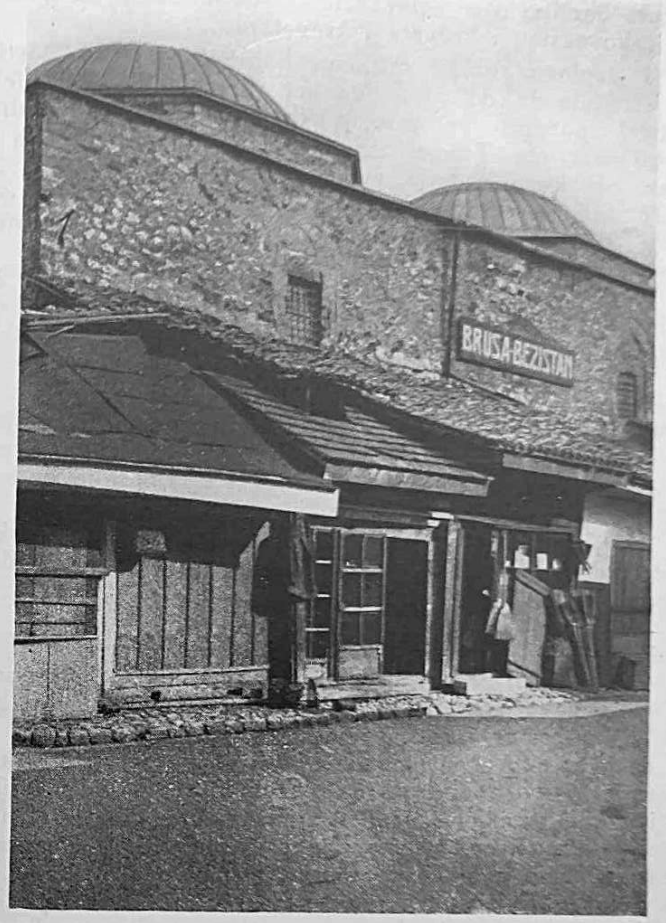

3. Brusa-Bezistan.

Većinom je pokrivena direcima, a ne kubetima. Ulice su veoma čiste i kamenom taracane. Ima vrlo lijep, tvrd bezisten pod kubetima, a u njemu razne skupocjene indijske sundajske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Dubrovnik i velika Venecija donose ovamo na konjima bezbrojnu i različitu skupocjenu robu na prodaju, jer su Zadar, Šibenik i Split dva-tri konaka udaljeni. Kazaska, kazandžijska i čokadžijska (terzijska) čaršija vrlo su živahne«.[18]

Kreveta. Po nekim ulicama sarajevske čaršije bila su ispred dućana t. zv. kreveta. To su mali i niski dućani, u kojim se čovjek nije mogao ispraviti, nego je u njima obrtnik sjedio i radio svoj posao, dok su opet drugi radili na ovim dućanima. To je bilo onda, kada je velik dio ulica u čaršiji bio pokriven. U naše vrijeme bio je ovako uređen Halvadžiluk.

[18] Evlija Čelebi, Sejahatnamesi V. Carigrad 1315. (1897., str. 432.).

Obrtnici, koji su radili u i na krevetima, zvali su se krevetari. Kada je 1851. izgorjela čaršija, osim Halvadžiluka, ne načiniše se više oni dućančići, pa tako nesta i kreveta i krevetara.

Požari i poplave. Veliki dušmani Sarajeva bili su česti požari. Više puta stradala je od njega čaršija ili pojedini joj dijelovi. 25. listopada 1697. popalio je princip Eugen Sarajevo. Radicz veli: »Bosna Saraj war ein Trümerhaufen«.[19] Godine 1724. desio se opet veliki požar, pri kome izgorje velik dio grada. Požari od 29. lipnja 1788. i 1832. bili su upravo katastrofalni, kao i onaj od god. 1697. Između 8. i 9. kolovoza 1879. izgorjela je četvrtina Sarajeva. Pri svakom ovom požaru grozno strada i čaršija. God. 1766. poždera požar novi han, garače i Abadžiluk sa svom robom. Na večer 2. svibnja 1773. izgorje Zildžiluk. Noću 15. prosinca 1776. progutao je požar Kazandžiluk, onda nekoliko bakalskih dućana pokraj džamije na Baščaršiji i još 30—40 dućana. U istoj godini izgorila je i sapundžinska menzilhana kraj Latinske ćuprije. 21. prosinca 1780. izgorješe Sagrdžije. Koncem veljače 1790. izgorje nekoliko dućana u Tabacima, a 7. veljače 1797. izgorješe hanovi Tahmis, Pehlivan i Fejzibegov i 15 dućana između Careve i Latinske ćuprije s lijeve strane Miljacke. Nekoliko puta gorila je i Čifuthana i oko nje dućani.

I ako Sarajevo ne leži na velikoj rijeci, ipak je sarajevska čaršija više puta stradala i od poplava, koje su često prouzrokovale veliku štetu. Nekoliko poplava zabilježio nam je i Bašeskija (1767., 1776., 1778. i 1791.).[20]

Razumije se, da su požari, poplave i razne bolesti, koje su ovdje harale, silno smetale napretku grada, obrta i trgovine, pa pored svega toga ipak je Sarajevo jedan od prvih trgovačkih i obrtničkih gradova u evropskom dijelu osmanlijske carevine.

Ovdje ću još nešto usput spomenuti. Kako su pojedini vakufi posjedovali u čaršiji po više dućana, koji postadoše žrtvom čestih požara, davali su ti vakufi opustjela zemljišta privatnicima pod m u k a t u. te su oni na njima, plaćajući odnosnom vakufu kiriju (mukatu), sagradili svoje dućane i zgrade, koje su njihovo osobno vlasništvo. Tako se još i danas nalaze dva prava vlasništva: vakuf kao vlasnik zemljišta i privatnik kao vlasnik objekta na njem, koji plaća za zemljište najamninu (mukatu). Pri kupoprodaji uvijek se ovo bilježi u gruntovnici.

Pravni odnošaji. U nizu dućana, koji se nalaze u bezistanu, Brusa-bezistanu, bivšem Tašli hanu i još po nekim drugim vakufskim zgradama, zanimljivo je istaknuti prilično zamršene pravne odnošaje u pogledu vlasništva na pojedine parcele. U raznih vakufa, osobito dućana i zgrada, koje su se davale pod kiriju, događalo se, da su ove poradi požara, ili drugim uzrokom obore, a dotični vakuf nije imao sredstava, da ih posagradi i tako je gubio prihod od tih zemljišta. Ali da si bar osigura neki dohodak, dozvolio bi privatnicima, da oni sagrade na takvom praznom zemljištu dućane ili

[19] R a d i c z, Das befreite Bosnien. Wien 1879., p. 71.

[20] Kronika Mula Mustafe Bašeskije. S turskog preveo Riza Muderizović. »Glasnik zemaljskog muzeja« za 1918. p. 21.—101. Original se čuva u biblioteci Begove džamije. Ova kronika obuhvata događaje u Sarajevu druge polovice XVIII. stolj. Uz kroniku ima i nekrologij iz istoć vremena, a preveo ga je R. Muderizović. »Glasnik zemaljskog muzeja« 1919., str. 39.—59.

zgradu uz obvezu, da vakufu, koji je vlasnik samog zemljišta, plaćaju godišnje stanovitu mukatu. U tom slučaju je vakuf vlasnik zemljišta, a privatnik je vlasnik zgrade na njemu.

Pošto su u Bezistanu i Tašli hanu dućani već postojali, nije bilo uzroka, da se sistem mukate ovdje osobito razvije, ali se tu razvio drugi pravni odnošaj, koji ima izvor u toj šerijatskoj ustanovi, da se vakufske zgrade, koje se daju pod kiriju, imadu svake godine izdavati putem dražbe. Ova ustanova je bila na veliku štetu trgovačkim ili obrtnim radnjama, smještenim u vakufskim dućanima, jer je trgovac ili obrtnik, tek što se dobro smjestio u takvom dućanu i osigurao si stanovitu mušteriju bio uvijek u opasnosti, da će ga kod slijedeće dražbe nadvladati konkurent i tako imu oteti dućan, u komu se je udomio. Time je štetovao pojedinac, a još više trgovina i promet u opće. Da se tomu doskoči, pronašla je god. 1613. (1022 po Hidžretu) carigradska ulema posebni modus, da se takovi dućani daju kako se tehnički kaže i d ž a r e t e i n, to jest u dvostruki najam.

Temeljno načelo ovom idžareteinu jest, da vakuf i nadalje ostaje vlasnik zemljišta i dućana, ali zakupnik da mu plaća godišnju kiriju, te ovaj zato dobiva pravo t r a j n e upotrebe svoga dućana, šta više i nasljednjo pravo u direktnoj lozi. Za to pravo dužan je platiti vakufu kod sklapanja takvog ugovora ustanovljenu unapred oveću svotu, a to je m u a d ž e l a, koja se ne smatra nikako k u p o v n i n o m, nego u neku ruku, kao u starim agrarnim ugovorima, t a p i j s k o m p r i s t o j b o m, koja ima i u ovom slučaju potpuno isto značenje, što i staro-njemački Erbbestandsgeld. Osim toga plaća se godišnja zakupnina, koja se zove m u e d ž e l a. Pravo kakovog idžaretein-vlasnika ograničeno je u toliko, da prelazi putem baštinstva samo na direktnu mušku i žensku lozu podjednako, da se najamni objekt bez naročite privole mutevelije nikako ne može preinačivati, poklanjati, zalagati niti ikakvoj drugoj alienaciji ili alteraciji podvrći, dapače ni u onom slučaju, ako bi to i sam šerijatski sudac dozvolio. R e k a b a ovih dućana pripada naravski vakufu. U slučaju, ako izumre direktna loza ovakog idžaretein-zastupnika, postaje dotični objekt vakufu m a h l u l, koji njime može opet posve slobodno raspolagati. Kako se vidi, posjedovni odnošaji su tu vrlo neobični a u Tašli hanu su bili kao što su i danas u nekim zgradama još zamršeniji, jer ima zgrada gdje parcele nisu samo vertikalno, nego i horizontalno odijeljene tako, da se razi zemlje nalazi jedan povlasnik dućana, a više njega u prvom katu drugi. (Vidi Glasnik z. m. 1912. str. 189.).

II.

Kakovih je obrtnika i obrta bilo u Sarajevu, kako se radilo i trgovalo?

Iz nekih vakfija prvih 6 decenija XVI. stoljeća i II. knjige Sidžila[21], koja potječe iz 973. g. po Hidžretu (1565./66.) vidi se, da su još tada lijepo cvali skoro svi oni obrti, koje je zatekla okupacija 1878.

U ovo se doba spominju: tabaci, sarači, opančari, papučije, čizmedžije, mestvedžije i krznari; sabljari, nožari, kotlari, kalajdžije, zlatari,

[21] Sidžil = protokol. Sidžili, koji se ovdje spominju, vođeni su kod sarajevskog šerijatskog suda, a čuvaju se sada u biblioteci Begove džamije. Ovi su sidžili prije bili u biblioteci Careve džamije, koja više ne postoji.

kovači i bravari; jašmakadžije (platnari), mutabdžije, kazazi, halači, kečedžije i kolčakdžije; aščije, halvadžije, mesari, buzadžije; tesari, dungjeri i klesari i napokon svjećari, potkivači konja i brijači.

Uz obrtnike bilo je i mnogo trgovaca, koji su se bavili raznim vrstama trgovine.

Kasnije se još spominju: abadžije, aračadžije, čebedžije i jorgandžije, kahvedžije, buledžije, čibukčije i rezači duhana, kantardžije, zildžije, koredžije, tufekdžije i nalčadžije; knjigovešci te bojadžije, kiriščije, firaledžije, sahačije, limari i krčmari.

Nekoji od obrtnika stekoše lijep imetak, te od čiste svoje imovine zavjetovaše lijepe svote u dobrotvorne svrhe, podigoše škole, džamije, sagradiše česme, mostove, puteve i učiniše razna dobročinstva, a za ovo sve ostaviše pokretni i nepokretni imetak kao zaklade za uzdržavanje svojih i tuđih zadužbina. Šesnaesto je stoljeće osobito bogato ovakvim dobročiniteljima.

Imena nekih mahala zovu se još i danas imenima ovih dobrotvora (a njihova ćemo imena spomenuti na drugom mjestu).

Organizacija obrtnika, esnafi. Svi obrtnici jednog te istog obrta čine jedan ceh ili esnaf. Ima esnafa, u kojim su organizirana po dva, tri i više manjih i srodnih obrta (n. pr. zildžijski esnaf).

Kako su Osmanlije donijeli sa sobom razne obrte i obrtničku organizaciju, donesoše i nazive esnaf (ceh), zanat (obrt), zanatlija (obrtnik) i mnoge druge, koji u našem jeziku dobiše građansko pravo, te se još uvijek pored naših upotrebljuju.

Riječ esnaf plural je od arapske riječi sunufun, a znači razred, vrsta, red, ili slobodno uzeto organizacija. Zanat dolazi također od arapskog sana-t, a znači zanimanje. Pored raznih izraza, koji su došli sa Istoka, ima i sva sila njemačkih, koje su donijeli prvi koloniste Sasi u naše rudnike.[22] Privilegovan položaj Sasa i navika s jedne strane i organizacija esnafa donešena s Istoka stvorile su posebnu organizaciju esnafa kod nas specijalno u Sarajevu, koja se tokom vremena pretvori u esnafsku republiku. Esnafski su prvaci bili vrlo moćan faktor u Sarajevu.[23] U svako doba u njih su upirali oči svi oni, koji su ih birali; preko njih je vlast vršila svoje odredbe; bez njih se ne čita i ne proglašuje carski ferman ni vezirska bujrultija. Na njihov poziv zatvara se čaršija u sred bijela dana, a to je značilo protest protiv fermana iz Stambola, bujrultije iz Travnika i mule sarajevskog. To je način demonstracije onoga doba i prvi znak pripreme na otpor. Sve je ovo bilo lijepo, dok su age Sarajlije i esnafski prvaci bili jednog mišljenja, no kada bi se kojiput pojavila nesloga, ta prirođena slavenska bolest, nastale bi smutnje i nemiri, koji su katkada urodili i građanskim ratom, u kom se prolila krv bratska. Ko se ne sjeća žalosnoga vakta braće Morića, tužnih dana prvog otpora proti ukidanja jeničara i reforama Mahmuta II., strašnog pokolja Abdurahman paše, jada i nevolje za Omer paše Latasa i crnih dana pred okupaciju Bosne i Sarajeva.

Esnafi su imali i svoje statute.

Statuti su bili jednaki u svim esnafima i nepisani, ali su bili precizniji od mnogih pisanih. U njima su tačno uređeni esnafski poslovi

[22] Mijo Žuljić, Današnji vareški dijalekat. Školski Vjesnik 1908., str. 899.—908.
[23] Dr. M. Zildžić, Zanati i zanatlije kod nas. Kalendar Hurrijet za 1924.

i odnosi jednog esnafa prema drugome i odnosi esnafa prema vlasti. Svaki je esnaf potpuno autonoman u svim svojim poslovima. Točno je određen minimum i maksimum vremena, dok šegrt postane kalfom, te vrijeme, kada se kalfa poglašuje samostalnim majstorom. Određeni su i odnosi između majstora, kalfe i šegrta i način, kako se biraju pojedini funkcioneri odbora ili londe, kako su to zanatlije obično zvale. Posve je jasno bilo, što pripada u kompetenciju pojedinih funkcionera, što u kompetenciju londe i skupštine, kako se određuju i izvršuju kazne. Po statutu obrtnik je mogao otvoriti dućan samo u svojoj čaršiji, a ne u čaršiji drugoga obrta; kovač u Kovačkoj; bravar u Bravarskoj, zvonar u Zildžijskoj i t. d. Iznimku su činili kahvedžije, bakali i mesari, koliko sam mogao ustanoviti.

Kada se u esnafu pojavila kakva zloporaba, koju nije mogao odbor ukloniti, znao se esnaf uteći vlasti za pomoć. Evo jednog primjera, iz kojeg se jasno vidi, kako je i vlast štitila esnafske uredbe. U biblioteci Begove džamije čuva se podnesak sarajevskog kadije od rujna 1819. i vezirsko riješenje iz 1820., koji ovako glasi:

»Dosta veliki broj starijih i uglednih majstora kazaskog esnafa pritužuje se sarajevskom kadiji, da se od nekog doba mnoge kazaske kalfe, a i drugi, koji nijesu izučili zanat, iz koristoljublja, a protivno dosadašnjem redu i običaju zanatlijskom, kupuju direktno od Ipekčija[24] svilu, pa je onda izrađuju i da im izrađeni predmeti budu na vagi teži, kvase ih zejtinom i maslom, i na druge slične načine prave varke, dok drugi opet izrađenu svilu dobavljaju iz tuđe zemlje i prodaju stranim trgovcima. Prije je bio red i običaj, da izučene kalfe otvore dućan i u njemu prodaju izrađenu svilu, koju su sami kupili od Ipekčija, a oni, koji nijesu otvarali dućana, uzimali su svilu od majstora vlasnika dućana, prerađivali je uz određenu cijenu, a izrađenu robu povraćali onomu, od koga su svilu uzeli. Pošto se ovaj postupak ne podudara sa starim redom i znatno oštećuje zanatlije, mole ovi, da se od divana isposluje jasna i striktna bujruldija, kojom se neizučenim zabranjuje kakov mu drago rad sa produktima ovoga zanata, a izučeni kalfe, koji ne žele otvarati dućana, da uzimaju svilu samo od majstora, vlasnika dućana, prerađuju je valjano i povraćaju onim, od kojih su je primili, kao što je to i prije bilo.

Uvjerivši se kadija od drugih vjerodostojnih zanatlija, da se opisani slučajevi u istinu događaju, moli vezira, da se ovoj molbi udovolji. Početkom zildžeta 1235. kadija Hafiz Ahmed«.

Na ovo je stiglo riješenje od 11. ševala 1236., kojim se ovaj kadijski podnesak odobrava i nalaže se, da se stari običaji čuvaju, a neosposobljenim se zabranjuje miješati u poslove ovoga zanata.[25]

Uprava. Svaki esnaf ima svoju upravu, koja se sastoji od više lica, što ih biraju dotični obrtnici. Na čelu uprave bio je ćehaja, uvijek musliman.

Ćehaja je ravnao esnafom. On je bio posrednik između vlasti i esnafa.

Majstori i kalfe birali su ga na neizvjesno vrijeme i mogli su ga uvijek skinuti s časti, ako nije vršio svoje dužnosti onako, kako treba.

Ćehaja je određivao, za koji kraj može raditi koji član esnafa; određivao je cijene i kvalitet pojedinih predmeta; nadzirao je, da bude rad čestit i u skladu s dostojanstvom esnafa. Bez njegove dozvole ne proglašuje se šegrt za kalfu, a kalfa samostalnim majstorom. Nitko ne može otvoriti nove radnje bez njegove dozvole, a ne može se nikome

[24] Ipek = Peć, Ipekčija = Pećanin.
[25] Sličan dokumenat iz ovoga vremena nalazi se u ostavštini zlatarskog esnafa. Po ovome bih rekao, da su se već tridesetih godina XIX. stoljeća uzdrmale esnafske uredbe, a ovome je razlog dokidanje jeničara i onaj opći metež, koji je u vezi s time nastao.

ni zatvoriti bez njega. On je određivao, koliko šegrta smije držati koji majstor. Ćehaja prima tužbe, vodi istrage i rasprave i određiva kazne kalfama i majstorima, a u većim prestupcima i šegrtima. Kazne su bile različite, a katkada vrlo oštre. Osobito su strogo kažnjavali one, u kojih se uhvatila kakva prevara (hilla). Najobičnije su kazne batine po tabanima, zatvaranje dućana na izvjesno vrijeme, 3—15 dana i zatvaranje dućana na uvijek i degradiranje majstora na kalfu. Najveća je kazna bila betdova (prokletstvo).

Ako je netko bio kažnjen privremenim zatvaranjem dućana, onda bi dućan stajao napola otvoren, vlasnik je mogao sjediti u dućanu, ali raditi i trgovati nije smio. Alat je bio pokriven zastiračem i stajao na stolu. Ovaku bi kaznu izvršavao ćehaja s još jednim članom uprave.

Negdje pred 150 godina napravio je neki terzija feredžu po želji mušterije za 150 groša. U ono doba je stajala feredža oko 100 groša. Čuvši za ovo ćehaja, sazvao je ostale odbornike i osudiše zatvoriti dućan dotičnom majstoru, jer se ovim uvodi moda (bidat). Osuda je odmah izvršena. Ćehaja je s ostalim odborom otišao u dućan dotičnog majstora i pokrio mu bijelim platnom terdžah (stol). T i m j e o s u d a i z v r š e n a. Ovo sam slušao od više starih ljudi.

Prokletstvo se sastojalo u tome, što bi se uz odbor iskupili i majstori, otišli u dućan onoga ko je osuđen, jedan bi ga prokleo, a ostali bi to prokletstvo sa: Amin! popratili. Kako stari ljudi pričaju, ovako prokleti ljudi udarili bi u poslu natrag — propali bi i došli na prosjački štap.

Čauš. Svaki ćehaja ima svoga pomoćnika, a to je čauš. Njegova je dužnost vršiti ono, što mu nalaže ćehaja. On saziva upravu na vijećanje, sakuplja novac za bolesnog i siromašnog zanatliju, oglašuje naloge ćehaje esnafu. Poziva goste na izlet, na testirsku gozbu. sijelo i t. d. Umre li koji od zanatlija ili neko od ukućana kojeg člana esnafa, čauš to oglašuje od dućana do dućana i poziva na sprovod (dženazu) u toliko i toliko sati.

Za ćehaju se uvijek birao stariji i uvaženiji majstor, a za čauša se birao mlađi majstor ili stariji kalfa.

Ustabaša je stručni organ. To je najbolji majstor u jednom esnafu. Njegovo je mišljenje mjerodavno, kad se posumnjalo u solidnost rada nekog majstora. On je i egzaminator na ispitima šegrta.

Kalfabaša. Kakav je funkcioner bio kalfabaša, nije mi posve jasno. Muhamedaga Ramić pripovijedao mi je, da je njegova briga bila priređivanje izleta esnafskih, kao i zimskih sijela u pojedinih članova esnafa. Kada je bilo u nekoga od esnafa sijelo, onda bi dotični sjedio u svojoj kući kao i gosti, pušio čibuk i razgovarao se, a kalfabašina je briga bila, da gosti budu primljeni i pogošćeni. kako treba. Za ovo imam donekle i potvrde. U jednom proračunu za kazaski izlet i svečanost kušaume, veli se, da je troškove učinio kalfabaša (iz god. 1234.—1819.) Neki sarač Hasanbaša priređivao je u svojoj kući god. 1778./9. zimska sijela, a među posjetiocima spominje se i sarački kalfabaša Ahmed.[26]

Kalfabaša je također nadzirao, da li se pojedini predmeti izrađuju po utanačenoj mjeri. Svako odstupanje od propisane mjere i načina izrade, strogo se kažnjavalo.

[26] »Glasnik zemaljskog muzeja« 1918., str. 57.

Uz ćehaju, čauša, kalfabašu i ustabašu bilo je još nekoliko majstora, koji su stajali na čelu esnafa. Svaki je esnaf bio potpuno autonoman. Mjesto, gdje se ćehaja sa izabranim majstorima sastajao, zvalo se lonđa (od tal. loggia).

Sve važnije odluke stvarao je ćehaja u sporazumu sa odabranim ljudima, a ovim se cijeli esnaf pokoravao. Priziv se nije mogao uložiti, jer je ovo i najviši forum.

Esnafske skupštine. Ove su se držale prema potrebi, a na njima se vijećalo o esnafskim stvarima. Pravo glasa imali su samo majstori, dok su na skupštine mogli dolaziti i kalfe. Skupštini je presijedao ćehaja, a ako ovoga nema, onda kalfabaša. Predmet je skupštine bio obično cijena robi i povišica plaća kalfama. Doklegod su bile esnafske organizacije čvrste, bile su i cijene istim predmetima jednake u svakom dućanu. Na skupštini su birali i funkcionere.[27]

R a d e s n a f a. Rad se esnafa protezao u tri pravca i to: 1. što su zastupali i branili svoje zajedničke interese bez obzira na ostale struke; 2. što su dobrim primjerima, a i kaznama nastojali, da se njeguje i širi poštenje i solidnost; 3. što su se starali, da im se posao unapređuje i usavršuje.[28]

Majstor, kalfa i šegrt. Šegrta je primao majstor, koji ga je mogao držati. Osim zanata radio je šegrt i druge poslove, koje obavlja službinče u dućanu i kod majstorove kuće. Ovo su pravo mnogi majstori, a osobito njihove žene, često i zlorabile. Bilo je opet majstora i bula[29], koje su sa šegrtom postupale kao s rođenim djetetom, pa još i bolje. Šegrt[30] je učio zanat 3—4 godine, a onda bi bio osposobljen za kalfu.[31]

Da šegrt postane kalfom valjalo mu je položiti ispit pred naročitom komisijom. Egzaminator je bio ustabaša. Ispit se sastojao u tome, da šegrt izradi jedan predmet svog zanata po uzorku ili urneku. Nakon uspješno obavljena ispita bio bi proglašen kalfom, ili, kako se obično reklo »uzeo testir«.

Kao kalfa ostao bi kod istog majstora i radio o zanatu. Sad bi dobivao plaću, koju bi mu majstor isplaćivao obično pazarnim danom, t. j. onim danom, kada bi se držao pazar (sedmični sajam), da tako može podmiriti svoje potrebe. Ako je u jednoga majstora bilo više kalfi, onda se najstariji zvao k a l f a b a š a, ili nadkalfa, koga valja razlikovati od esnafskog kalfabaše, o kome smo već govorili. Majstor je isplaćivao heftaluk počevši od najstarijeg kalfe. Kada je kalfa bio proglašen za majstora, mogao je otvoriti svoj dućan.

Otvaranje dućana. Kada je šegrt postao kalfom, dobio bi od majstora najpotrebniji alat, a kao kalfa nabavljao je ono, što nije imao. Kad bi prvi dan otvorio svoj dućan, dolazili bi mu na mubarić (čestitanje) majstori njegova esnafa i, ako je ovaj novi majstor bio siromašan, darivao bi ga svaki majstor onom vrstom robe, koje je najviše imao. Tako bi novi majstor, koji je otvorio prazan dućan, zbog bratske pažnje, pred večer zatvarao dućan, u kome je već imao i nešto robe.

[27] U XIX. stoljeću postale su časti funkcionera donekle i nasljedne.
[28] Dr. M. Zildžić, Ibid.
[29] Šegrt je zvao majstorovu ženu bula.
[30] Šegrt = perzijski šagird.
[31] Kalfa = halifa, arapska riječ a znači zamjenik.

Obrtnici su se međusobno vrlo lijepo pazili, pomagali i upravo bratski osjećali jedan za drugoga. Kao za ovo neka posluži ovaj primjer. Desilo se, da je neki obrtnik jedan dan pazario onoliko, koliko treba da namiri svoje potrebe, pa i više, a njegov susjed nije toga dana ništa prodao, pa ako bi ovome obrtniku došla nova mušterija, uputio bi ju svome susjedu veleći: »Eno kupi u njega, cijena je ista i roba ista, a on danas nije ništa pazario«. Mnogi su znali reći, da tražene robe nemaju, ili da je prodana i čeka, da je kupac odnese i na taj bi način uputio svoju mušteriju susjedu. Onda je zaista bilo lako govoriti i vjerovati, da će doći ono, što je kome kismet. Uočivši ovo, lako je shvatiti poštenje, o kome Evlija Čelebija piše: »Još sam vidio u čaršiji ljudi, kako pare broje, a kad muezin zauči ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i nezatvorivši pohrle u džamiju i kad se povrate, nastave rad i trgovinu«.

Dobro stojeći trgovci i obrtnici nijesu uopće prodavali »na malo«, da tako siromašniji može lakše prodavati svoju rukotvorinu. Za vrijeme ćesatluka[32] pomaže bogatiji siromašnoga i zajima mu novac bez kamata, bez svjedoka i obveznica. (Vrlo su rijetki ljudi bili, koji su novac davali na kamatu, a svijet ih je mrzio[33].)

Spomenuli smo, kako je šegrt postajao kalfa, a kalfa majstor. Šegrt je za svoje promaknuće morao s uspjehom položiti ispit, a kako mi se čini, kalfa je morao dokazati, da mu je otac ili djed ili pradjed bio majstor u istom zanatu, da može dobiti dozvolu, da otvori dućan. Uvijek je u isto vrijeme po više šegrta osposobljeno za kalfe i kalfi za majstore. Svečanost, koja se priređivala u jeničarsko doba pri podjeljivanju svjedodžbi šegrtima za kalfe, i kalfama za majstore u raznim obrtima zvala se kušanma.[34] Kušanma je uvijek spojena sa velikim izletom.

Izleti kušanme. Izleti (teferići) kušanme vrlo su lijepa i zanimljiva esnafska uredba. Od zgode do zgode priređivali su se ovi izleti u romantičnoj okolici Šeher-Sarajeva, a kojiput i u prostranim baščama samoga grada. Kao izletišta spominju se u okolici sarajevskoj Bendbaša, Pjenkovac, Golubinjak, Abuhajat, Soukbunar-Pišćivoda, Kovačići, Koševa, Sedrnik, Obhodža i Zmajevac, a u samom gradu bašče u Ćemaluši i na Budakovićima. Jedan dio Kovačića zove se i danas Šatorija, jer su se ovdje najviše držali izleti, koji su trajali po više dana, a za slučaj nevremena propeli bi šatore, po kojima se ovo mjesto i prozvalo.

Vrijeme je izletima od Jurjeva do početka listopada. Izleti manjih esnafa trajali bi 1—2 dana, a izleti većih esnafa trajali bi i po osam dana. Za vrijeme izleta dotična je čaršija zatvorena. Ponedeljak i četvrtak obično su prvi dani izleta. Trošak oko izleta snosili su majstori i kalfe. Na izlet je mogao doći svako, a priređivači bi ga pogostili jelom, duhanom i kahvom. Na ovim izletima proglasili bi nove kalfe i majstore. Majstori bi im zaželjeli svako dobro i dali im hair dovu (blagoslov) a hodža bi proučio dovu. Iza ovoga bi šegrti zagrnuli majstore komadom čohe, dugačkom 3—4½ aršina, a ako je u dotičnog majstora bilo i kalfi, zagrtali bi ih također čohom.

[32] Ćesatluk = kriza.

[33] Asimaga Hadžišabanović, član stare, ugledne trgovačke porodice pripovijeda, kako su veletršće Očaktane Sarajlije mrzili i prezirali, jer su davali novac na kamate, Očaktane nijesu pozdravljali ni onda, kad bi na kakvo vijeće s njima bili pozvani.

[34] Kušanma dolazi od turske riječi kušanmak a znači pasati ili opasati. Prigodom kušanme pripasali bi šegrtu peštemalj (kecelju).

Da kušanma bude što svečanija pucalo se iz topova i pušaka, kako se to vidi iz očuvanih računa o troškovima ovih izleta. Razlijegala se naša sevdalinka i odjekivali zvuci sa šargije. Zametale se razne igre, bacalo se kamena s ramena, gađao nišan i t. d. Za veće se izlete spremalo po 2—3 mjeseca pa i više; zato bi iznajmili sobu za dogovore i magazu, za nabavljene stvari. Koliko se jelo i kahvenisalo na ovim izletima, svjedoči nam dalje navedeni račun o izdacima za jedan izlet kušanme. Na izletima bi se u obrtničku knjigu (esnafski tefter) unijela imena novih kalfa i majstora.

Od zametka obrtničkih organizacija u Sarajevu, pa do vremena Omer paša Latasa (1850.—1852.), priređivali su se izleti kušanme, a kako je onda nestalo jeničara, nestade i kušanme, a zamjeni ju testir i testirska gozba.

Od Omer pašina vremena oslobađa svaki majstor svoga šegrta t. j. daje mu testir, a u kući šegrta priredi se gozba, na koju se pozove majstor, ćehaja, čauš i još nekoliko ljudi iz esnafa. Tu majstor blagoslovi šegrta i dova se učini, a kod katolika i pravoslavnih govorio bi šegrtu čauš »svjet«[35].

Izleti su se i dalje priređivali, ali nijesu imali onog značenja, što su imali do ukinuće jeničara. Koliko sam mogao saznati, posljednji su izlet priredili zildžije negdje iza Jurjeva 1877.

Rahmetli Mula Mustafa Bašeskija zabilježio je u svojoj kronici nekoliko izleta kušanme, pa ćemo ih ovdje navesti.

God. 1746. prirediše bojadžije izlet kušanme a iste godine prirediše i kazandžije sličnu svečanost. U 1770. priredili su čebedžije svoj izlet, na kome je bio i naš kroničar. On veli doslovce ovako: »Iste godine, kada je sunce bilo u zviježđu Vage, bi svečanost čebedžija za unapređenje šegrta u istom obrtu s izletom u Obhodži, gdje se zapisa 160 kalfa. Pozvano je bilo, što iz grada ,što iz okoline obrtnika, gosta, bašeskija[36] i nekolicina pismenih, a i ja sam bio pozvan. Bilo je oko 15 sofri, te sam tu svjetinu promatrao i izbrojio. Na sofri je bilo 3 vrste bojadisanog pilava i to crvenog, žutog i bijelog skupa sa baklavom, te smo se tu proveselili 4—5 dana«. U god. 1774. bilježi: »Tabaci napraviše kušanmu u blizini Golubinjaka, kad je sunce unišlo u zviježđe Vage. Pošto je maslo i drugi živež bio na cijeni, sakupiše iz opreznosti mnogo novaca, a i pomoćnici dobave sobom iz pokrajine masla i ovnova, a majstori porazdijeliše od sebe mnogo jela. U kratko rekuć zabaviše se više od jedne sedmice, i uvidiv, da će im dosta novaca preteći, pokupuju mnogu čohu i podijele svim majstorima i pročelnicima po 1—2 čohe, a nekojim i po 3—4. Otišli su na izlet u srijedu, a vratiše se u četvrtak 2 šabana (28. rujna). Izlet je dakle trajao 9 dana. U lipnju 1775. prirediše čizmedžije u masama zabavu na Souk-Bunaru i izabraše za ćehaja Muharemagu Ramića. 12 redžeba 1190. (27. kolovoza 1776.) napraviše pekari izlet kušanme u blizini Pjenkovca na Jaliji, a bilo ih je 40—50 osoba. U povorci išli su kršćani naprijed, a majstori im na konjima, što ne bi po ćudi nekolicini bezumnika, od kojih Smail aga Škono ode ćehaji, te se prituži, na što poskidaše s konja kršćane, koji se na to rasrde, veleći, da su time osramoćeni, te prigovore, što im se nije odmah kazalo, da ne mogu u povorci ići naprijed. Ovi prigovori bili su u istinu opravdani, jer ima svakojakih ljudi, koji se računaju u pametnjake, a

[35] R. Džinić, Prvi bosansko-srpski kalendar za 1868. Sarajevo, str. 54.

[36] Bašeskija = isluženi vojnik kod jeničara, veteran.

nemaju ni pameti ni zdrava uma, te im se pilav često raskaši. I u samoj se prijestolnici po kadikad dogodilo, da se ovako šta dozvoli.

Ovaj izlet priređen je na dan Gospojine, 13. redžebu 1190. (28. kolovoza 1776.) kada se sunce nalazilo u zviježđu Djevice.

Dne 9. šabana 1190. (23. rujna 1776.), u ponedeljak, priređuje i t e s a r i kušanmu, u Londarinoj bašći u Čemaluši. Bio im je ćehaja starac Sulejman-baša.

Tri dana prije Miholja 1776. napraviše i b r i j a č i na poticaj dvojice trojice raskalašenih kalfi kušanmu, premda zato nije bilo ugodno vrijeme, a i kalfi je bilo malo, poradi čega se namučiše. Oni su htjeli napraviti izlet u Kovačiće u Šejh Aljinu Tekiju i uzmu dozvolu od Šejha Hadži Mehmeda Berba, na što se razljuti 97. džemat, veleći, da su trebali tražiti dozvolu od njega, komu tekija i pripada, a ne od Šejha, koji je tu privremeno postavljen. Napokon napraviše izlet jednoga dana u Kovačiće i razdijeliše čohe majstorima, od kojih se mnogi nađe povrijeđen, jer nije dobio čohe i zato taj izlet nije uspio. Izim toga nikoga i ne pogostiše, radi čega im se svjetina naruga riječima: Dan i noć za majstora, pa makni prstom, eto čohe. U rujnu 1795. obavili su brijači također kušanmu«.

U god. 1777. zabilježio je pomenuti kroničar pet izleta kušanme. Iza Jurjeva do 12 dana, u mjesecu redžebu 1191., priređuje h a l a č i izlet kušaume i postaviše šatore u bašći Bećir age Osmanagića u Sarać Alinoj mahali.[37] 22. redžeba 1191. napraviše m u t a p č i j e izlet, a u mesdžidu tabačkom sakupi se nekolicina ljudi i obave molitvu te osta 10—20 osoba i odu na izlet u Šejh Alinu tekiju. Č i z m e d ž i j e odu također isti dan na izlet na Souk-Bunar, gdje obave kušanmu peštemalja, a mutapčije dođoše u četvrtak i podijeliše šesnaestorici čohe, a pošto sam ja bio pisar, dadoše i meni 4½ aršina. Čizmedžijska povorka bila je veoma golema, što sluti na zlo, a pred nju je izišla nebrojena svjetina i dječurlija. Ta povorka s pomoćnicima i majstorima brojila je 1000 duša, a samih konjanika bilo je u povorci oko 219. Tada je bilo sunce u zviježđu djevice četvrtog stupnja, a to je bio ponedeljak. Tada je upisano u tefter oko 330 kalfi. Izlet čizmedžija ne svrši se mirno, nego se radi čoha desi tučnjava, a i među mutapčijama, koji su došli mirno i uljudno, zapodješe bez ikakvog razloga prostaci tučnjavu.

16. rujna 1777. u ponedeljak napraviše i k u j u n d ž i j e kušanmu u Koševi i to vrlo okićeni i u redu, a u tome najviše doprinese serdengeždija[38], mladi Salih aga, sa svojom pameću i redom, komu se niko ne usprotivi.

Sarači napraviše svoju kušanmu u gaju i to u četvrtak, kada je sunce bilo četvrti dan u zviježđu vage, pred ramazan na jednu sedmicu, a vratiše se u srijedu 26. rujna. Pošto je vrijeme bilo jako ugodno, došlo je mnogo svijeta, da ih gleda. a naročito je jedna osoba, koja je došla iz nekog grada, pravila je rakete u raznim vatrenim oblicima i tako je zaradila dosta novca u ime napojnice«. Bašeskija bilježi još jedan izlet, što ga priređuje sarači na Petrovo 1797. (15. muharema 1212.), a kako se vidi iz sačuvanih saračkih teftera, održali su izlet kušanme još u zilhidžetu 1211. (lipanj 1796.), a u zilkadetu 1238., (srpanj 1823.) i 15. džemazul ahara 1158. (lipanj 1745.). Sarači su priređivali sve svoje izlete u gaju mevlevijske[39] tekije na Bendbaši osim onoga od 1823.

[37] Sarač Alijina mahala = Budakovići.
[38] Serdengečdija = vrst jeničara.
[39] Mevlevije = jedan derviški red.

»U kolovozu 1778. počeše se kovači spremati za izlet u Kovačićima i počeše razapinjati svoje šatore. Na izlet kušanme odoše 23. kolovoza u četvrtak, ali im vrijeme ne bijaše povoljno, jer je bilo čas lijepo, a malo poslije i kiše, a pred povratak bilo je dan i noć neopisive kiše i vjetra. Ta njihova zabava nije dobro ni uspjela, pošto su ti obrtnici većinom ljudi, došli sa sela po zanatu, te nijesu uljudni i razboriti, nego od veće česti prostaci, koji ne znaju ni gosta dočekati, niti počastiti, zbog čega bijaše malo i posjetioca. A i oni, koji su došli, lutali su oko šatora, ne znajući, kuda i kamo će se svratiti, jer nije bilo nikoga, da se brine za goste i da i mizide u susret«.

Još je konačno naš kroničar zabilježio jedan izlet u 1797. godini: On piše: I b a k a l i napraviše 20. safera (14. srpnja 1797.) kušanmu u Kovačićima, ali među njima bijaše samo jedan majstor, a svi ostali kalfe.

Među spisima kazaskog ceha, što se čuvaju u knjižnici Begove džamije u Sarajevu, nalaze se dva računa o izdacima za izlete ovoga ceha. Oba su izleta održana 1234. (1819.) u Koševi. Prvi je bio 21. šabana 1234. (1. lipnja 1819.), a drugi početkom zilkadeta (sredinom kolovoza). Trošak oko prvog izleta iznosio je 258 groša i 35 para, a oko drugog, na kome je obavljena i kušauma 6204 groša i 2 pare. Na prvom su izletu bili prvaci ovoga ceha, koji su izašli u Koševu, da pregledaju mjesto, gdje će se držati veliki izlet i koji će trajati nekoliko dana. Ovdje su pregledali mjesto i dogovorili se kako će se sve urediti i napraviti za veliki izlet. Kako se iz drugog računa vidi, pripreme su otpočele drugi dan iza prvog izleta i trajale su 51 dan. Povjereno je bilo kalfebaši Hadži Dervišu, da se brine za izlet. Za izlet je ukupljeno 7102 groša i 25 para a potrošeno je 6204 groša i 2 pare. Evo tih računa u prevodu:

I. T r o š a k za izlet, što se održao 21. šabana 1234. u Koševi:

42 oke riže	groša	42.—
med	»	22.28
maslo	»	22.08
kruh	»	30.—
4 oke luka	»	2.—
kava	»	8.—
so i luč	»	2.—
10 oka ugljena	»	1.—
cimet, klinčić, biber, šafran i sapun	»	2.03
1 svijeća	»	—.01
20 komada jaja	»	1.—
5 tovara drva		3.30
1 janje	»	5.—
još jednoć kruha	»	3.20
još 2 junge masla	»	6.24
5 kašika	»	—.01
kuhar	»	13.—
kavedžija	»	3.20
suho grožđe	»	13.02
još 21 oka riže	»	21.—
82¾ oke mesa	»	50.—
za prenos	»	1.—
još 2 tovara drva	»	2.—
još kave	»	—.10
5 kablica kiselog mlijeka	»	1.25
	groša	258.35

II. Troškovi oko izleta kušanme kazaskog esnafa održanog u Koševi početkom zilhidžea 1234.:

Bakalbaši Muharemu za troškove oko izleta 21. šabana	258	35
1 teste papira 18 testeta drvenih žlica	8	15
800 oka riže po 30 para	600	—
još 98 oka riže po 30 para i vreća	78	—
kalajisanje kazana	115	14
80 oka meda po 50 para	100	—
9½ oka soli po 15½ para i 5 p. hamalu	35	22
267 oka meda po 46 para	307	02
174 oke i 260 drama masla po 70 para	308	24
½ oke bibera	2	05
za njivu u Koševi, na kojoj je izlet	70	—
još 109 oka i 250 dr. masla i prenos	191	16
za šafran, cimet i klinčić	6	38
kalajisanje sahana i 2 laranija	15	31
100 oka suhih šljiva	18	—
	2116	02
Jeničaragi	59	26
373 komada jaja po 8 akši i		
160 komada jaja po 9 akši[40]	18	17
vojsci	300	—
	2494	05
luč, biber, šafran i cimet	10	37
još 50 oka suhih šljiva	9	—
duhan, kahva i bakšiš čokadaru	40	08
meso	712	16
kruh	878	09
8 oka crnog baruta i topčijama	54	10
radnicima i kirija	46	29
kiselo mlijeko	14	12
ćerpić i drvo za gradu	24	29
drvo za gorivo	49	27
Vuku Mustafa baši	16	20
još masla	52	29
	4403	31
kadiji za dozvolu	33	—
5 starih greda	5	—
ocat, ražanj, kalajisanje kavenih dževai	25	38
trenice	164	25
luk, pekmez, biber, čavli, žlice i platno	167	—
	4799	14
2 ćupa	12	—
čizme ćehaji Mula Mehmedu	14	10
čizme bajraktaru Osmanu	14	30
kirija za sobu u Đulovu hanu za 124 dana	93	—
za čohu	1049	—
	5982	14
za magazu u istomu hanu	33	05
nečitljivo	20	06
firak čaušu Bukvi Mustafi	8	03
ćehaji Mula Mehmedu za troškove	160	14
	6204	02

Kako se vidi u ovome je računu šest puta pravljena suma izdataka. Mislim, da je tome razlog, što naši stari nijesu bili prijatelji stupca sa mnogo sumanda, a možda je to uprava esnafa tražila na svojim dogovorima.

[40] 6 akči = 1 para, 40 para = 1 groš.

Posljednji izlet kušanme priredili su tabaci pred sam dolazak Omer paše Latasa, dakle oko god. 1849.

Cehovske knjige (esnafski tefter). Svaki je esnaf imao svoju knjigu, koja bi se sastavila prigodom svake kušaume. U nju su upisani svi majstori i kalfe, pa njihova djeca i unučad. Ovo se činilo stoga, da se kasnije zna, da su potekli od majstorske familije, jer kako mi je pripovjedao simpatični 95-godišnji starac i kazaski majstor Hadži Mustafaga Ćatić, majstorom je mogao postati samo onaj, komu je neko već bio majstor. Mnoge podatke o esnafskoj organizaciji imam zahvaliti ovome starcu, koji mi je s najvećom pripravnošću izašao u susret. Govorio je o esnafskim uredbama, majstorima i radu uprave sa zanosom, kao što su nekoć učitelji učiteljskih škola govorili kandidatima o borbi i radu starih učitelja u Hrvatskoj. On se upravo ponosio, što je bio zanatlija u doba, kad su esnafi bili autonomni. On je napamet znao skoro sve stavke iz gornjeg računa o izletu kušanma od 1819. i sadržaj mnogih dokumenata. Ovo je dokaz, kako se nekoć obrtnici pored svoga posla bavili i historijatom svoga esnafa. Njegova je zasluga, da je kazaski arhiv smješten u knjižnicu Begove džamije. Kad sam mu pripovijedao, da sam sve ono o njegovu esnafu pregledao i proučio, silno se obradovao i sa suzama radosnicama reče mi doslovce: »Ovo je dževahiz (dragocjenost) za onoga, ko zna, a ko ne zna, ne vrijedi pare«.

Koliko sam dosad saznao, očuvale su se knjige od saračkog, kazaskog i zlatarskog esnafa.

Sarač Muhamedaga Kalfagić ima pet teftera dobro uvezanih u kožu, a u njima su popisi majstora i kalfi iz sedam različitih godina i to iz 1163., 1186., 1191., 1211., 1212., 1238. i 1239. po Hidžretu (od 1750., 1770., 1777., 1796., 1797., 1833. i 1834.). U tefteru od 1163. upisano je stanje i od 1186. i 1212. Svi su istoga formata (16·5×46·5). Neki su pisani upravo kaligrafski.[41]

Od kazaskog esnafa sačuvala su se četiri popisa i to iz 1141., 1173., 1234. i 1236. (1728., 1759., 1819. i 1821.). Dva su popisa uvezana (1141. i 1173.) u tvrde korice formata 15×32, treći je neuvezan (format 17×46), a četvrti je sastavljen na listu (68×46). Kako se iz ovih popisa vidi, u ovome je esnafu bilo i Židova. Zanimljivo je, da su obrtnici ovog obrta u Travniku i selima Budižavlje i Kaderići[42] pripadali sarajevskom kazaskom esnafu. U zimsko doba seljaci ovih sela izrađivali su dugmeta.

Od kujundžijskog esnafa našao sam samo jedan tefter u Hadži Muhamedage Kumašina, potomka prastare kujundžijske obitelji. Na ovom se tefteru još lijepo vidi, kako je bio vrpcom svezan i sa tri strane zapečaćen. Očuvala se i kesa, u kojoj je bio i koja je također bila pod pečatom, pa onda i sandučić, na kome je bio opet pečat. Ovo su najbolji znaci, kako se esnaf čuvao, da se ne bi neko kradom u nj uvukao i počeo rad kao neizučeni kalfa ili majstor. Ovaj je tefter uvezan u drvene korice (format 12×19), a u njemu je popis koji je sastavljen 12. ramazana 1252. (10. prosinca 1836.). U ovome esnafu bilo je pored muslimana još pravoslavnih i Židova. Ovaj je tefter pisao Ibrahim Mestvica-Divović[43], koji je bio pisar slavnog Husejin kapetana Gradaščevića.

[41] Do ovih teftera došao sam pomoću hatiba (župnika) Careve džamije, gospodina Hafiz Džemal ef. Hadžijahića, pa se i ovdje najljepše zahvaljujem i njemu i Muhamedagi Kalfagiću.

[42] Oba su ova sela u visočkom kotaru.

[43] Umro je u Sarajevu 1280. (1863.—4.).

Kazandžijski esnaf imao je jedan od najinteresantnijih teftera, jer su u njem bili uz popis majstora i kalfi upisani i računi o izletima i druge razne zgode ovoga esnafa još od vremena, kad se kovao novac u Sarajevu, a čuvao ga je zadnjih godina Mehaga Ramić. Pokojni Kosta Hörmann pozajmio je ovaj tefter od čuvara i nikad mu ga nije vratio. Što je s njim bilo dalje, to je zasad tajna. U muzeju sarajevskom ga nema, a sumnjam, da je uopće u Bosni. Ovo je ujedno i najstariji tefter, jer je novac kovan u Sarajevu 1688. godine.

Hadži Salihaga Turbo, posljednji čizmedžijski ćehaja, koji još živi, pripovijedao mi je, da su tefteri i ostali spisi njegova esnafa propali prigodom smrti njegova rodaka Hadži Bajrama Turbe, koji je umro pred nekoliko godina.

Kako su obrtnici grada Sarajeva bili ujedno i jeničari, to se u nekim popisima navode i njihovi časnici i potčasnici i to na prvom mjestu. Mnogi od obrtnika bili su i pripadnici raznih derviških sekta, pa je i to označeno.

Početak svakog popisa sadržava u glavnom: kada i gdje se održao izlet kušanme i kada je popis sastavljen. Evo jednog primjera: »Popis kalfi i majstora saračkog esnafa sastavljen 26. muharema 1239. povodom izleta kušanme na Bendbaši, gdje su osobitom požrtvovnošću i nežaljenim požrtvovanjem dobrih (ereuler) i majstora proglašene nove kalfe i majstori«. Kad je popis sastavljen, udarili bi prvaci esnafa svoje muhure i potpise i tim je stvar u redu. Ali da se ne bi što u tefteru mijenjalo ili falsificiralo, tefter bi se stavio u jedan sandučić, koji bi se zaključao, zapečatio i u prisustvu svih članova uprave pohranili bi ga u zajedničkom esnafskom i kadijskom arhivu[44]. Ključ bi uzeo ćehaja. Pored novoga teftera stajali su i stari i drugi spisi u sandučiću.

Ovaj arhiv bio je u Brusa-bezistanu u onome prostoru, što se još danas vidi nad zapadnim stupom, gdje se sastaju četiri luka, što drže četiri kubeta. Ako je bilo potreba, da se sandučić otvori, otvarao se opet u prisustvu članova uprave esnafa.

Ovo je mjesto odabrano za arhiv, jer je po mišljenju stručnjaka bilo jedino sigurno od požara.

Kada je princ Eugen popalio Sarajevo, izgorjeli su svi spisi šerijatskog suda, kao i esnafski tefteri, pa se onda tražilo sigurno mjesto za arhiv.

Esnafski bajrak (zastava). Koliko mi je dosad poznato, tri su esnafa imala svoje bajrake, zastave, i to kazazi, tabaci i sarači, ali bez sumnje imali su ih i drugi. Kazaski se bajrak čuva sada u biblioteci Begove džamije dug je 3·5 m, a širok 2 m od svile zelenkaste boje sa deset krasno izrađenih kita, koje su kazazi izradili kao sebi. U sarajevskom muzeju imaju još dva esnafska bajraka, ali se ne zna, kojim su esnafima pripadali. Podsigurno znam, da je jedan tabački, jer mi je Hadži Hafir Tabak pripovijedao, da ga je neko od esnafa prodao muzeju, a njegov otac Hadži Abdija je silno žalio, što su se s tim amanetom svoga esnafa rastali i govorio, da bi dvostruke pare za nj dao. U kolovozu 1788. razvio je sarajevski mula tabačku zastavu na vojnu protiv Austrije.

Esnafske su se zastave upotrebljavale u esnafske svrhe, razvijali su ih prigodom izleta i različnih svečanosti. Esnafi, koji su imali zastavu, imali su i zastavnika i jamake.

[44] »Glasnik zemaljskog muzeja« 1889., knj. I., str. 20.

Nabava ćereste i kupovanje gotove robe. Kako mi je Hadži Mustafa Ćatić pripovijedao, nekad davno nabavljao je esnaf zajednički ćerestu (materijal) pa bi se onda dijelilo među majstore prema uloženom novcu za nabavu. Kasnije su nabavljali pojedinci i prodavali majstorima, a i oni sami izrađivali. Na ovaj način postali su mnogi trgovci a uz to bavili su se zanatom nijesu sami radili, ali su držali kalfe i šegrte.

Ako je neki trgovac donio izrađenu robu sa strane, a ta se je izrađivala i u Sarajevu, nije ju smio krčmiti, nego bi je morao prodavati esnafu, a ovaj bi ju razdijelio među majstore prema njihovim imućstvenim prilikama. Na ovo se osobito strogo pazilo. Tako su se esnafi branili od strane konkurencije. U ovome je pogledu i vlast štitila esnafe. Svaki pojedinac, koji bi se ogriješio o postojeću praksu pri kupnji gotove robe, bio bi najstrožije kažnjen. Ovakve grješnike stizalo bi obično prokletstvo.

Da trgovci ne bi često donosili ovaku robu i tako zaustavili rad u esnafu, mogao je esnaf da je i ne kupi, a vlasnik je opet nije smio krčmiti.

Ovo su upravo uzorne uredbe i odredbe i dokle god su postojale, mogao je obrt cvasti, a Sarajevo se brojilo u red prvih obrtnih gradova Balkanskog poluotoka.

Esnafski mekteb. Da šegrti, a kasnije kalfe i majstor ne budu potpune neznalice postajao je od davnine u Oprkanju ili Ibrikčijskoj čaršiji jedan mekteb (početna vjerska škola), u koji su šegrti dolazili ranim jutrom učili najpotrebnije elemente iz nauke o vjeri, pa čitati i pisati arapskim slovima. Nastava bi za ovu djecu svršavala oko 9 sati prije podne, da tako mogu i u radionicu majstoru. Ovaj je mekteb postojao još do 1912.

Konac pravih esnafskih uredaba. Sultan Fatih Mehmed II. osvojio je Bosnu od kralja bosanskoga, a Omer paša Latas svladavši bosanske feudalce, osvojio je ovu zemlju od njih i učinio sultana pravim gospodarem Herceg-Bosne. Po izmjenu i daljnji razvoj unutrašnjih prilika bio je pad bosanske aristokracije mnogo značajniji od pada slavnog bosanskog kraljevstva i rasula zemlje Hercegove. Nakon požara 1851. zadobi i sarajevska čaršija novo lice. Ovom su prilikom pokopana prava i povlastice esnafskih autonomija. Ćehajina su prava posve stegnuta, a ustabaše i kalfabaše nema više. »Sada se zavodi tanzimat, a ako možete prodajite kalaj (kositer) pod srebro« rekao je Omer paša zlatarima. Ovoj izjavi ne treba komentara.

I nakon Omer pašinih vremena postoje esnafi, biraju se ćehaje i čauši, ali starih uredaba i moći nema više. U djelokrug ćehaje spada od sada osposobljavanje šegrta i kalfi i još neke sitnije stvari esnafa. Ali ostalo je i održalo se skoro od konca prošlog stoljeća ono, što je bilo najljepše u esnafu i našoj čaršiji, a to je ljubav, pažnja i bratsko potpomaganje zanatlija između sebe.

Evo što pjeva naša narodna pjesma o zanatlijama, dok su esnafi bili u jeku:

Hotio bi Ali paša doći,
Al ne smije kroz Sarajevo proći
Nisu age medene baklave,
Bajraktari šećer po baklavi,
A jamaci pita zeljanica,
A neferi sitni hurmadžići,
Bazerdžani na medu džunlari,
Mladi bezi keške u kazanu,
A terzije sitne rešedije,
A bakali bijeli pilavi
Krevetari biber po pilavu
Biber pali bijeli pilav kvari,
Kazandžije zlaćani sahani,
Čizmedžije zerde u sahanu,
Saračići sitni kolačići,
A kazazi bamlja u sahanu,
Borov čorba kahvedžije mlade
A aščije hošaf kaisije.[45]

[45] Ova se pjesma nalazi u još ne tiskanoj zbirci Halida Kreševljakovića.

III.

Jedan djelomični popis obrtnika i esnafa u Sarajevu iz god. 1849.

Za onih burnih vremena u Bosni, kada je skoro sav islamski svijet ustao protiv nizama i tanzimata prognao je travnički vezir 25 prvaka iz Sarajeva u Brusu i Kandiju, naredio je muselimu, da uzme pod ćefilemu[46] sarajevsku čaršiju. Popis ćefileme sačuvao se u 83. Sidžilu, a sastavljen je 1849. U popisu su imena od 947 majstora i kalfi od 18 različitih esnafa. Niti broj majstora i kalfi niti broj esnafa ne pokazuju nam točno stanje onovremene čaršije. Ovdje su ispušteni svi obrtnici nemuslimani, jer su bili vladi pouzdani, pa od njih nije ni uzeta ćefilema. Isto su tako ispušteni i cijeli esnafi. U ćurčijskom su esnafu bili sami pravoslavni, pa se ovaj esnaf uopće ne spominje, a bio je vrlo velik.

Od dolaska Osmanlija pa do 1878. nabrojio sam u svemu 57 različnih obrta, što su u tomu vremenu cvali u Sarajevu, a kako su manji i srodni obrtnici činili jedan esnaf, postojao je za to vrijeme 31 esnaf. Za češljare (tarakčije), kečedžije, bardakčije i još neke druge ne nađoh nikakova spomena njihovim esnafima.

Ovdje dalje slijedi još u kratko opis pojedinih esnafa i obrta.

K o v a č i. Kako je ovaj obrt od davnine lijepo cvao u rudarskim mjestima Kreševu i Varešu i njihovoj okolini, nije se nikada osobito razvio u Sarajevu. Obrtnici su bili ponajviše došljaci iz obližnjih mjesta. Bašeskija zabilježio je jedan kovački izlet kušaume 1778. u Kovačićima. 1849. uzeto je pod ćefilemu 30 osoba iz ovoga esnafa. Ćehaja je sa dva člana upravljao ovim esnafom. Još i danas zove se jedna ulica u Sarajevu Kovači.

B r a v a r i (bravadžije). U jednoj vakfiji iz 1562. spominje se Bravadžiluk ulica, koja i danas postoji u Sarajevu, prema tomu bio je i ovaj obrt razvijen već u XVI. stoljeću. Ovi obrtnici, kako mi se čini, nijesu imali svoje organizacije, nego su bili zajedno s kovačima. U Sarajevu su dobro poznate dubrovačke brave.

N a l č a d ž i j e. Prije 1565. sagradio je neki Hadži Osman Nalčadžija jedan mesdžid, a mahala oko ovoga zove se i danas imenom ovoga dobročinitelja. Kasnije se spominju nalčadžije po koji puta u raznim ispravama, a još 1802. spominje se i N a l č a d ž i j s k a č a r š i j a u jednoj vakfiji. To je dio današnjeg Kundurdžiluka od Abadžiluk ulice do današnjih Bazerdžana. Ima i prezime Nalčadžić.

Nalčadžije su pravili nalče ili potkove, što su se udarale na muške čizme. Nijesam našao nikakova traga ovome esnafu. Vjerojatno je, da su bili u istom esnafu s bravadžijama i kovačima.

N a l b a u t i. Nalbaut je obrtnik, koji potkiva konje. Često se spominje i u našoj narodnoj pjesmi. Dućani, u kojima rade nalbauti, zovu se nalbautnice. Nalbautske čaršije nema u Sarajevu, a nalbautnice su bile blizu hanova. God. 1849. brojio je ovaj esnaf 9 članova, a uprava se sastojala od ćehaje i dvojice članova. U Varešu i Kreševu kovale su se konjske ploče kao i danas, odakle su ih donosili d e m i r d ž i j e ili t u m u r d ž i j e (gvožđari) i prodavali kao i ostale kovačke produkte. Gvožđara je bilo 1849. u Sarajevu 66. Zadnjih godina podmirivali su ovi trgovci kovačkim proizvodima gotovo svu Evropsku Tursku.

Z i l d ž i j e (zvonari). Najmješovitiji je esnaf u Sarajevu zildžijski. Ovamo su se ubrajali: nožari (bičakčije), sabljari, kantardžije, zvonari,

[46] Ćefilema = jamčenje.

4. Esnafski mekteb i pod njim magaza u Oprkanju.

tufekčije i koredžije. Kod mnogih ovih obrtnika iščezla su porodična imena, pa se njihovi potomci danas zovu Zildžići, Bičakčići, Sabljari, Kantardžići, Tufekčići i Koredžije. Tufekčije su popravljali puške, koradžije su pravili kore za noževe.

Zildžijska se čaršija zvaše Z i l d ž i l u k, ali pored ove spominju se S a b l j a r s k a i B i č a k č i j s k a. U predokupaciono doba bilo je ovih obrtnika i u Kovačima ulici.

Sabljarska čaršija sterala se oko današnjeg »Hotel Centrala« od njena osnutka 1474. pa po svoj prilici do velikog požara 1697. Onaj kraj zvao se sve do 1878. Kulukčije (od tur. klč = sablja). Sabljari su istresali prašinu od ćumura (drveni ugalj) u Miljacku, a po tome dobi i onaj most svoje ime Ćumurija. Zildžiluk je bio između stare Careve ćuprije i Drvenije uz lijevu obalu Miljacke. Pri regulisanju ove rijeke 1895. nestade ove čaršije, a danas radi još jedan zildžija u Sarajevu.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 43 člana. Ćehaju sa četiri člana upravljao je ovim esnafom. Posljednji ćehaja bio je Fočo Osmanaga.

K a z a n d ž i j e ili b a k a r d ž i j e. Ovi obrtnici izrađuju sve vrste kuhinjskog posuđa od bakra. Osim toga izrađuju bakrene sviječnjake, kapke za fenjere i sve što je od bakra. U ovome esnafu bilo je pravih umjetnika. Njihovim se djelima još i danas divi obrazovan svijet. Kazandžijski trgovac Muhamedaga Ramić, čiji su još šukudjedi bili kazandžije, pripovijedao mi

je ovo: Jedan od najboljih majstora bio je Salih Bektić, koji je umro iza okupacije. Topal Osman paši donio je francuski konzul nekakvu zdjelu od činije (porculana). Na kapku ove zdjele bila je kokoš od činije. Konzul je Osmanpaši hvalio francuske obrtnike, a ovaj mu je rekao, da bi se možda našao majstor i u Sarajevu, koji bi ovako nešto izradio. Konzul je u to posumnjao. Isti ili drugi dan pozvao je paša Beklića, koji je bio pijanica. Silno se prepao, kad je stupio pred pašu, a kad je ovaj kazao, zašto ga je pozvao, obećao je paši, da će izraditi onakvu zdjelu. Bektić se povratio u dućan i nekazujuć nikome ništa otišao predvečer po običaju na akšamluk u pjanu mejhanu, i ovaj put popio nešto više nego obično, a onda se uputio kući. Cijelo je vrijeme smišljao, kako će ispuniti obećanje. U razmišljanju i smišljanju je i zaspao. Kasnije je pripovijedao, kako mu je u snu izišao čovjek, koji je pred njim savio od bakra kaslak (formu) poklopca, koji predstavlja kokoš. On se odmah prenuo iz sna, spremio se i zapalivši fenjer vidjelicu uputio se u dućan. Bile su zimske noći. Došao u dućan, razduvao je vatru i prihvatio se posla. Do zore imao je taslak gotov, a onda ga sakrio i prihvatio se svoga svakidnevnoga posla. Još dvije noći uzastopce obnovio mu se isti san. Vidio je, kako onaj čovjek dalje izrađuje poklopac i koji predstavlja kvočku, ispod koje viri troje piladi.

Ovo svoje djelo radio je samo noću i za nekih deset dana svršio. Topal Osman paša i francuski konzul divili su se djelu »zatucanog« Sarajlije[47], ali evo Bektić je bio rođeni umjetnik. I čiraci u Begovoj džamiji njegovo su djelo, a malo je posjetioca, kojim ne zapne oko za njih. Osobit je bio majstor u izrađivanju buhurdara (kadionica). Koliko je još ovakovih umjetnika bilo baš u ovome obrtu svjedoče nam razni predmeti.

U savaćenju (graviranju) i kalemljenu (cizeliranju) ovim obrtnicima-umjetnicima nema premca na daleku. Obje ove grane umjetničkog obrta mnogo su ljepše cvale nego danas, a ovo nam svjedoče razni predmeti iz prijašnjih vremena.

Među prvim obrtima, koji procvatoše u Sarajevu, bio je i kazandžijski. Već početkom XVI. stoljeća rade kazandžije i za izvoz. God. 1511. umro je u Dubrovniku trgovac Deli Hamza Abdulahović iz Vrhbosanja, koji je sa sobom onamo donio 1165 mješina i 135 sahana. 27. septembra 1511.[48] daje bosanski gospodar Ferizbeg Mahmudu, bratu umrlog Deli Hamze i njegovu ortaku Jusufu popratno pismo, u kome moli Dubrovčane, da svu imovinu, što je tamo ostala iza Deli Hamze, predadu ovoj dvojici, što Dubrovčani i učiniše, a ova im dvojica potvrđuju primitak pismom pisanim u Dubrovniku 10. januara 1512.[49] Iz ovoga se vidi, da se već onda izvozi kazandžijska roba iz Sarajeva, a izvozi se i danas.

Francuz Poullet, koji je boravio u Sarajevu 1658., a onda otišao u Malu Aziju i Perziju, gdje je ostao 8 godina, nakupovao je raznog posuđa u našem Kazandžiluku, piše ovo:

[47] Mehmed ef. Bektić, učitelj u školi za umjetne obrte u Sarajevu sin je Saliha Bektića. On je danas u cizeliranju i graviranju prvi majstor i pravi umjetnik. Njegova se djela mogu vidjeti u prvim muzejima za umjetni obrt u Beču i Parizu. Bivša austrijska uprava poslala ga je jednom profesoru u Beč, kod kog je učio dvije godine. Pored mnogih predmeta, što ih je on izradio, nalaze se u spomenutoj školi tri debele knjige njegovih crteža, koji služe učenicima za uzorke.

[48] Dr. Ć. T r u h e l k a, Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, str. 131.

[49] Ibid. str. 135.

5. *Kolareva brijačnica u Sagrdžijama.*

»Valja vjerovati, da je blizina njemačkih majdana uzrokom, te je ovo posuđe u ovoj varoši jeftinije, nego li drugdje, pošto se trgovci njime tu snabdjevaju, pa ga prodavaju čak u Perziju«[50].

Kazandžije se spominju vrlo često u raznim vakfijama i u sidžilima, a i Kazandžijska čaršija, koju ističe i glasoviti putopisac Evlija Čelebija. Pored Kazandžijske čaršije ili Kazandžiluka spominje se još i I b r i k č i j s k a č a r š i j a, koja obuhvataše današnji Oprkanj, a pripada ovome esnafu. Kako joj već samo ime kaže, u ovoj su se čaršiji izrađivali ibrici. Kazandžije su imali svoje radionice na Vratniku, koje se zovu k a l h a n e. U kalhanama kuju kazane, haranije i druge veće stvari.

[50] V. J e l a v i ć, Doživljaji Francuza Poullet-a na putu kroz Dubrovnik u Bosnu (g. 1658.). »Glasnik zemaljskog muzeja 1908., str. 43.

U ovaj esnaf spadaju i kalajdžije, koji bakreno posude prevlače kalajom (kositrom) ili kalajšu.

God. 1688.—89. kovao se u Oprkanju bakreni novac, mangur. Kovanje mangura i mjesto, gdje je bila ta kovnica živi još u predaji ovih obrtnika, a kao razlog navodi se, da je car toga vremena ratovao s ćesarom i da je austrijska vojska presjekla put između Bosne i Carigrada, odakle je novac dolazio.[51]

Bašeskija bilježi, da su kazandžije priredili izlet kušanme 1746., ali se još i danas u ovome esnafu s ponosom priča o njihovim velikim izletima, koji su obično trajali po nedjelju dana.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 60 majstora. Tada je bio ćehaja Halil Bektić[52] sa 4 člana.

Kujundžije (zlatari) i sahaćije (urari). Zlatari se češće spominju u XVI., XVII. i XVIII. stoljeću i rade po narudžbi za razne crkve i manastire. Među ovim obrtnicima uz muslimane i kršćane ima i po koji Židov.

Iz jednog popisa od 1836. vidi se, da je i u ovome esnafu bilo 78 kalif i 19 majstorskih sinova, koji su sakupili za proslavu kušanme 2616 groša i 20 para. Po ovome se vidi, da je ovaj esnaf bio vrlo velik. Na čelu esnafa stajao je kujundži baša ili ćehaja sa 4 člana. Koncem XVIII. stoljeća bio je ćehaja Mula Ibrahim Karić, pa Ehli Zevko aga, Zade Mehmedaga i njegov sin Abdullah Kumašin. God. 1849. bio je ćehaja Mula Mehmed Brkanija. Ove je godine bilo 36 majstora i kalfi muslimana, koji su uzeti pod ćefilemu, dok nam broj ostalih nije poznat.

Kada je Omer paša dokinuo stara prava esnafskih uprava, zatvoriše neki majstori ovoga esnafa svoje dućane i latiše se trgovine. Tako primjerice Kumašin Abdullah ostavi zanat svojih pradjedova i poče trgovati manufakturnom robom. Ovo je najljepši primjer solidnosti ovih obrtnika i esnafske svijesti. Ovaj je esnaf imao jedan dućan, koji je bio vlasništvo svih zlatara, a od kirije su pomagali siromašnije svoje drugove u nevolji i nabavljali alat siromašnijim kalfama. Ovo je jedini primjer nepokretne imovine jednoga esnafa.

Bilo je zlatara, koji su ponajviše pravili hašrune za noževe, pa su ih zvali hašrmedžije.

Sahaćije su također bili članovi ovoga esnafa. Bilo ih je vrlo malo. Oni popravljaju i prodaju satove. Kad se govori o zajedničkom esnafu zlatara i urara, onda se ovaj esnaf zove zerdževanski.

Kako su izdni satovi dolazili ovamo preko Beograda, zvali su ih ovdje biogradski satovi, dok žepni satovi dolaze preko Carigrada, pa se zovu stambolski. Bila je jedna vrsta ovih satova, koji su se zvali i manastirski (valjda su dolazili preko Bitolja). Po nazivu alata kod naših starih sahaćija, ovaj je obrt došao preko Osmanlija u Bosnu, jer sve alatke nose turska imena.

Francuz Poullet, koji je putovao ovuda 1658. savjetuje svojim zemljacima, koji putuju po Istoku, da se bave trgovinom ili zanatom, pa da tako lakše prođu. On piše:

[51] Vidi o sarajevskom novcu: Truhelka, Zanimiv turski novac, kovan u Sarajevu. »Glasnik zemaljskog muzeja« knj. I. 1889., str. 57.; Milan Rešetar: Stari bosanski novci; »Bos. Vila« 1913., str. 75; »Numismatische Zeitschrift«, Wien 1908.

[52] Halil Bektić otac Saliha Bektića.

»Ja ću uvijek više voljeti ranarstvo ili urarstvo, jer su ta dva zanata cijenjena na Istoku, pa ih se u šest mjeseci može izučiti dovoljno, a da se znade na putovanju, poput onoga, što ga poduzeh, kad eto ja, koji jedva znam privezati uzim na moj sat, prolažah na nekim mjestima za velikog učenjaka.

Ovaj mi glas bješe pribavila okolnost, da je Bosna jednako udaljena od drumova, koji vode iz Francuske i iz Njemačke, to jest iz zemalja, gdje se ove stvari najbolje i najjeftinije prave, pa ih Turci ovih krajeva dobivaju jedino kad se namjere na kojega putnika iz rečenih zemalja. U dobar čas ja ih bijah ponio jedno tuce sobom iz Pariza. To se bješe naslutilo netom se saznalo, da sam Francuz. Džovani, Armenac iz naše karavane, koji bijaše vrlo vješt ovomu kraju, uze me nagovarati da ih sve prodam, uvjeravajući me, da će im cijena pasti, tek što budem stigao u Beograd, kuda prolazi trgovački put te vodi iz Beča preko Budima, tako, da ih se tu može za vrlo jeftin novac nabaviti.

Ja pogrješih, jer mu ne povjerovah i jer mu ne prepustih na raspolaganje nego samo tri, za dvoje kojih dobih polovinu više nego me bjehu stajali. Treći bješe jedan od onih malih podugačkih satova sa srebrenim zaklopcima, što ih žene nošahu pred pedeset godina i kojih bi se danas u Parizu na vagone prodalo, po dvije pistole vagon. Jednoga mi dana pade na um, da spravu, koja pokreće kazaljku stavim pod staklo optočeno pozlaćenim bakrom, koje me ne bješe više stajalo od stotinu sola, pa videći, da dobro pristaje, ja pribih na nj malenu ploču, na koju bijah udario obručić, sa satovima označenim turskim brojkama.

Ovaj stroj, načinjen od odijeljenih komada bi viđen u rukama Džovana, a neki pašin doglavnik bješe ga pomno promotrio i obavijestio o tomu pašu. Potonji ga zaželi vidjeti i pošto mu se veoma svidje, ponudi za nj osamdeset talira. Džovani zatraži stotinu. Ja bih bio rado pristao na jednu i na drugu cijenu, tim prije, što se uvažavala samo kutija, pa mi se htjelo povratiti stroj, ipak sam morao poduprijeti tražbinu Jermeninovu, koga sam držao jako zainteresovanim i primih suvišak od osamdeset na stotinu. Bilo kako bilo, ja ću se uvijek zadovoljiti sa dobiti od osam pistola za dvije.

Ja ne znam, da li broj satova, ili razlaganje, što ga bijah učinio jednomu sajdžiji, kojemu bijah dao nekoliko da ih očisti, bjehu uzrokom, te me se je stalo smatrati vrlo vještim u tom zanatu, ili se možda ovi Armenci služahu tom izlikom, da udovolje želji onih, koji me htijahu posjetiti, ili jer bijah Francuz (a naši zemljaci prolaze vrlo rijetko ovim krajevima) ili zbog neprilika, što ih bijah doživio u Mlecima«.[53]

Neki sahadžija, Hadži Mustafa, poznat pod nadimkom Samsarija načinio je čudnovatu sahat-kuću tako, da je sahat bio na zemlji, a zvono na kuli spojeno sa lancem i tukao bi u označeno vrijeme (1772.).[54]

Iza 1849. spominje se posebni pravoslavni kujindžijski esnaf.

Tenećedžije (limari) su isključivo Židovi. Koliko sam mogao saznati, ovaj je obrt u Sarajevu mlađeg datuma, tamo negdje od početka XIX. stoljeća. Ne znam, da li su imali svoj esnaf.

Abadžije su posebni esnaf, u koji se broje oni krojači, koji prave odjeću od domaćeg sukna (abe). Oni više rade za seljake, nego za građane. Ulica, u kojoj je ovaj esnaf imao svoje dućane zove se Abadžiluk.

[53] V. Jelavić, Ibid. str. 64.—66.

[54] Bašeskija. Muderizović, »Glasnik zemaljskog muzeja« 1918., str. 45.

I ovaj je esnaf danas znatno opao, dok je nekoć bio vrlo velik. God. 1849. uzeto je pod ćefilemu iz ovoga esnafa 44 majstora i kalfi. Tada je bio ćehaja Hadži Salih Nuhić sa 5 članova.

Terzije (krojači). U Sarajevu u Balibegovici ulici ima jedna džamija, koju je 1524. sagradio terzibaša Hadži Alija, koji je tada bio terzijski ćehaja. Ovo je prvi meni poznati spomen ovome esnafu, koji je već tada bio organiziran. God. 1538. spominje se u Kemalbegovoj vakfiji neki Hadži Jusuf, koji je tada bio terzijski ćehaja. Prije i poslije ove godine često se spominju terzije. Ovaj je esnaf bio vrlo brojan, a Terzijska čaršija vrlo velika. Ova se čaršija nalazila oko Nesuhbegove džamije, koja je bila ondje, gdje je danas zgrada Centralne vakufske uprave (Kralja Petra ulica). Prvi put se spominje u izvještaju Ćose Halil paše, kojom izvješćuje vladu u Carigradu o požaru u Sarajevu 1697., kada ga je princip Eugen popalio. Ovdje je bila ova čaršija sve do požara 1851., a onda se rasturi te se terzije raziđoše po sarajevskoj čaršiji.

I ovaj je esnaf priređivao svoje izlete, ali to ne nađoh nigdje zabilježeno.

Kako su se veziri na Bosni često mijenjali, a bio je običaj, da novi vezir daruje neke jeničare odijelima, tako su se i terzije često ohašlučile. Naš Bašeskija piše u svojoj kronici: »Popisao sam odijela, što je paši porezao stari terzibaša Elčić i pobrojio sam upravo 223 odijela (ferada sa binišem i kontušem), a za onih poprečno 20 gotovih odijela bješe došla svađa i prepirke, ko da ih prije ujagmi.« Ovo je bilo u prosincu 1779., kada je došao za bosanskog valiju Mehmed paša Nišandžija. On je 28. prosinca podijelio agama, bajraktarima, kadijama i čaušima više od 120 hilata i to u binišima, kontušima i binišima od franačke čohe.[55]

U nekrologiju bilježi Bašeskija imena tridesetorice terzija, koji pomriješe između 1757. i 1803., a bili su njemu poznati. Čini se, da su ovi obrtnici bili siromašni, pa se i ne spominju u političkom životu Sarajeva. »Iglica tanka brazdica, ali hrani čovjeka, koji ju često ugrijava,« veli naša poslovica. Terzije su šile muška i ženska odijela od svih vrsta tkanina, samo ne od sukna. Oni izrađuju čakšire, fermene, džemadane, dičerme (ječerme), gunjeve od čohe, dolame, feredže binjiše, kontuše kratke i duge itd. Anterije, muške i ženske šalvare. God 1849. imao je terzijski esnaf 42 člana. Ćehaja je bio Salih Sarić sa 6 članova.

U ovaj esnaf spadaju i aračadžije, koji su neka vrst terzijskih pomoćnika i krpedžija.

Ovamo su spadale i kolčakčije, koji se spominju u Sidžilu od 1565.—66. Oni prave kolčake. To su zakrpe na koljenima čakšira i na laktovima gunjeva i anterija. Kolčake su udarali i na nove čakšire i anterije.

Među terzijama bilo je i majstora, koji su umjeli lijepo vesti. Veza je bilo na fermenima, kratkim gunjevima, džemadanima, satrpešlijama, čakširama i ćurdijama.

Kazazi. Kazazi su obrtnici, koji su iznajprije od svile, a onda od pamuka i vune izrađivali razne predmete, koji se upotrebljavaju za ukras

[55] Hilat = odijelo; biniš = široka kabanica, što su nosili odličnici prigodom raznih svečanosti; kontuš = gornji kaput što su ga nosili tatarski bezi. U prvašnjim vremenima nije bilo u turskoj carevini redara u civilnim službama, izim čina velikog vezira, kao ni odlikovanja. Na mjesto reda i kolajni dijelila su se odijela, čelenke (sorgući) i oružje (izvezeni noževi i sablje) u znak odlikovanja. Vidi Muderizović. Jedan popis sarajevskih janičara iz početka XIX. vijeka, »Glasnik zemaljskog muzeja« 1917., str. 105.

6. Posljednji dućani kazaski.

odjeće, kao što je zeh, gajtan, širit, ibrišim, razne vrsti dugmeta, čaprazi, podveze, razne kite, slične predmete za konjsku opremu, kanice itd. itd. Podveze su se mnogo izvozile u Srbiju, a svi proizvodi ovoga obrta izvažahu se mnogo u Hercegovinu. Ovaj je obrt lijepo cvao u Travniku, pa selima Kaderići i Budiževlje (kotar visočki). Kazaski je esnaf bio najbrojniji među svima u Sarajevu. U ovome esnafu bilo je još u XVIII. stoljeću mnogo obrtnika Židova.

Osim Kazaza ulice radili su ovi obrtnici po kućama različnih sarajevskih mahala. U dućanima se roba prodavala i izrađivali se sitniji predmeti, a sve što se na čarku (stroju) radilo, radilo se po kućama.

Poznata su mi četiri izleta kušanme ovoga esnafa i to 1728., 1757., 1819. i 1820. Za ovaj posljednji izlet potrošeno je 1114 gr. i 26 para. Kao izletišta navode se Abuhajat, Bendbaša i Koševo.

Od 1728. do 1849. spominju se ove ćehaje: Jusuf, Salih efendija sin Osmanagin, Hadži Pindžo, Salih baša Fusić, Mula Mehmed i Lošić Mehmedaga. Ovaj je esnaf imao i svoj bajrak.

God. 1849. uzeto ie pod ćefilemu 150 majstora i kalfi iz ovoga esnafa. Upravu je činilo 9 članova, a ćehaja je bio Lošić.

Danas je ovaj obrt spao na dva majstora: Muhamedaga Ćatić i Salih aga. Dobitak, koji nemaju niti jednog šegrta, pa je i ovaj obrt u likvidaciji.

Halači i jorgandžije. Halači su obrtnici, koj i se bave pucanjem pamuka i nalaganjem t. zv. debelih anterija i jorgana, a jorgandžije prošivaju i šiju jorgane. Po njima se još i danas zove jedna ulica Halači, u kojoj su radili jedni i drugi obrtnici. Pamuk su dobavljali trgovci iz Makedonije. Neki Hadži Davud, halač, sagradio je jedan mesdžid, 1554. koji stoji prema današnjoj pivovari. Ovo je najstariji spomen ovoga obrta. Halači i jorgandžije čine jedan esnaf. 1775. bio je ćehaja Mehmed baša. G. 1849. brojio je ovaj esnaf 15 članova. Uprava se sastojala od ćehaje i dvojice članova.

Mutadžije su obrtnici, koji predu konce od kostrijeti i tkaju pokrovce (mutape, harare, bisage od kostrijeti, torbe, zobnice, kolane, džebre itd.).

Najstariji spomenik, u kome se nalazi traga ovome obrtu, jest vakfija Gazi Husrefbegova iz 1531. godine. Ovdje stoji: ».... uvakufljavam čerhanu i prostran dućan, uređen za zanatlije, koji se bave predom konaca, te se po njima zove mutaban-čerhana.« U jednoj drugoj vakfiji iz god. 1602. spominje se jedan mutabdžija. Kasnije se spominju češće puta ovi obrtnici, sve do prvih decenija XIX. stoljeća. Dne 26. kolovoza 1777. priredili su mutabdžije izlet.

Danas ovome obrtu nema ni traga u Sarajevu, ali lijepo cvate još u Varcaru, Gornjem Vakufu i nekim selima oko Sarajeva i Foče.

Ćebedžije. U XVI., XVII. i XVIII. stoljeću cvao je i ovaj obrt u Sarajevu. Ulica, gdje su se ćebeta tkala zove se i danas Ćebedžije. Još 1770. bio je vrlo lijep broj obrtnika ovoga esnafa. Prigodom izleta na Obhodži upisano je 160 kalfi u tefter ovoga esnafa. Već od XIX. stoljeća ne tkaju ovdje ćebeta, nego se donose iz Visokog i ovdje prodaju.

God. 1849. postojao je ćebedžijski esnaf u Sarajevu i brojio 16 osoba. Ćehaja je bio H. Mehmed Užičanin sa 3 člana. Ovi nijesu tkali ćebeta nego su gotova prodavali.

Trgovke ili Pazarbule. Ovako se zovu dvije paralelne ulice naše čaršije, što leže na istočnoj strani od hana Kolobare, a između starih Bazardžana, Abadžiluka i Sarača. Nekoć je bio ovdje karvansaraj, što ga je podigao Mehmedbeg, sin Isabega Ishakovića od plemena Hranušića. U Trgovkama prodaje se od davnine tkivo i vezivo, što ga po kućama tkaju i vezu djevojke i žene. U sidžilu od 1565.—66. spominju se jašmakčije ili platnari, pa nije isključeno, da su nekoć i muškarci tkali platno.

Moguće je, da su jašmakčije ili platnari imali svoj esnaf, ali mu dosada nisam našao traga.

Sagrakčije i kečedžije. Sagrakčije ili sagrdžije, kako se obično kaže, jesu obrtnici, koji su strugali dlaku sa goveđijih koža, a kečedžije su od ove dlake pravili kečeta, kojim se postavljaju sedla. Ulica, u kojoj su i jedni i drugi radili, zove se Sagrdžije. Kečetom su se nalagali i jastuci. Ovamo spadaju i ćulahčije, koji su pravili ćulahe.

Esnafu ovih obrtnika nisam mogao naći nikakva traga.

Tabaci. Među najstarije obrtnike grada Sarajeva broje se tabaci. Oni se bave učinjavanjem bravljih i goveđih koža i izrađuju đon, ćusele, bijelu mješinu, kaisar, šapliju i tirše. Ovdje su se učinjale i magarećije, konjske i pasje kože, ali rjeđe. Osobito se izrađivao dobar đon i ćusele, pa još se čuje rečenica: Sarajevski đon i ćusele, visočka mješina, mostarski kaisar, ušćupski sahtijan. Ovim se hoće da kaže, da su ove vrste prima kvalitet. Tabačke radione, tabhane, bile su najprije od današnje tabačke džamije uz Miljacku, pa nadomak beledije. Ova se ulica zvala Tabaci. Ovdje je bilo 25 tabhana. Bilo je još polovinom prošlog stoljeća tabaka, kod kojih je bilo zaposleno po 40 radnika.

Uzor međusobne pažnje i prijateljstva jesu tabaci. Kako je već spomenuto obrtnici su se vrlo pazili i pomagali, a ovdje ću navesti jedan klasičan primjer. Hadži Hafiz Abdullah Tabak pripovijedao mi je, da je njegov djed Hadži Ahmed Elezović umro i ostavio lijep imetak i dvoje nejake djece Avdiju i Pašu. Dućanske komisije uzeše ovu djecu i

7. Posljednji dućani kazaski.

imovinu u svoje ruke, izučiše ih zanat i vodahu za to vrijeme uz svoj rad još i radnju njihova oca. Ovu djecu zvahu Tabačad. Kad su poodrasli i izučili zanat, proglasiše ih majstorima, predadoše im očev dućan i kapital. Sve što su sinovi Hadži Ahmedovi izgubili, jest prezime Elezović, koje zamijeniše sa Tabak. Prijatelji njihova oca, a i njihovi, predali su im nešto više kapitala, nego je ostalo iza Hadži Ahmeda. Ovo je bilo vrijeme rada, a ne konkurencije! Pašo i Avdija postadoše kasnije prvi tabaci u esnafu i hadžije.

Već početkom XVI. stoljeća rade tabaci i za izvoz. To saznajemo iz potvrde od 10. siječnja 1512., kojom brat umrlog trgovca u Dubrovniku Deli Hamze iz Vrhbosanja, Mahmud Abdulahović i ortak mu Jusuf potvrđuju Dubrovčanima, da su među ostavštinom pokojnog Deli Hamze primili i 1165 mješina, koje je donio sa sobom. Proizvodi ovoga obrta izvozili su se u razna mjesta Bosne i Hercegovine i ako je ovaj obrt cvao osim u Sarajevu još u Mostaru, Visokom i Travniku.

Iz jednog kupoprodajnog ugovora, što se nalazi u II. knj. Sidžila čitamo, da su u blizini Isabegove banje prodana tri tabačka dućana, jedna stolarska radionica i jedan tabački stup sa sobom kraj Miljacke za 2300 akči. Iz ovoga se vidi, da je tabačkih dućana bilo 1565. i na lijevoj obali Miljacke, dok je glavna čaršija bila na desnoj obali, kako sam već spomenuo. Za vrijeme Topal Osman paše (1860.—1869.)[56] prenesene su tabhane niže današnje električne centrale i ovdje nasta nova ulica Donji Tabaci, za razliku od Tabaci ulice, a koja se od onoga vremena zove Gornji Tabaci. Ovo učini vlast iz zdravstvenih razloga. U Donjim se Tabacima radilo sve do 1921., kada nesta i posljednje tabhane u Sarajevu, koja je bila vlasništvo Hadži Hafiza Abdullaha Tabaka. Velika industrija ubi i ovaj obrt.

Ovi su obrtnici često priređivali izlete kušanme. Nakon jednog takvog izleta preostalo je još toliko novaca, da su ovi obrtnici mogli ponovo

[56] J. Koetschet, Osman Pascha, der letzte große Wesier Bosniens, und seine Nachfolger. Veröffentlicht von G. Grassl. Sarajevo 1909. (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Heft 9).

sagraditi porušeni mesdžid. Ovo navodim po pripovijedanju gospodina Hafiz Muharem ef. Čirkinagića i ako o ovome Kemura ne zna ništa.[57]

Koncem XVIII. stoljeća bio je tabački ćehaja Smail aga, hasečija, a ženski ulojci, mali ulojci, batali i preko batali. Svi se ovi predmeti izrađuju od kože (mješina, sahtijan, đon i ćusele) bojadisane crvenom, crnom, bijelom i nešto zelenom bojom.

Sarači. Jedan od najvažnijih obrta u Sarajevu bio je sarački. Njegovi proizvodi podmiruju potrebe cijele Bosne i Hercegovine, a izvoze se i daleko izvan međa ovih zemalja. Mnogo su radili i za vojsku. Sarači rade svu konjsku opremu (uzde, sedla, bisage, hurče, kubure), bensilahe, kehare, šarpelje, musafske kese, fišekluke, matare, ćile, kese za duhan (tutunkese), pletene kandžije, razno remenje, (kajševe), opanke, čarukajše i putničke sinije od kože. U Sarajevu su se izrađivali t. zv. sarajevski i krajišnički opanci. Po veličini bilo je 11 vrsta opanaka i to: karšunići (najmanji), mačorići, mali, srednji i veliki u testetu, ispod ženski, ženski, mali ulojci, batala i preko batali. Svi se ovi predmeti izrađuju od kože (mješina, sahtijan, đon i ćusele) bojadisane crvenom, crnom, bijelom i nešto zelenom bojom.

Ima proizvoda ovoga obrta, na kojim se vide i neki ornamenti, a za izradu ovih vele sarači našarati ili nabasmati.

God. 1521. sagradio je neki Smail džamiju, pa se njegovim imenom zove i ona mahala; nekoliko godina kasnije sagradi opet drugi sarač Alija svoju džamiju. Po ovome se može zaključiti, da je ovaj obrt već onda lijepo napredovao. Ima lijep broj sarača, koji su tokom prošlih stoljeća ostavili mnogo dobara u dobrotvorne svrhe.

Gledajući po popisima iz raznih godina, saračkí je esnaf bio jedan od najbrojnijih, ako ne i najbrojniji. God. 1847. bilo je u ovom esnafu 142 majstora i kalfe. Uprava se sastojala od 8 članova. Od 1750.—1833. izmjenilo se osam ćehaja. 1750. bio je ćehajom Derviš Ahmed, koji je kasnije bio šejh mevlevijskog reda, kome pripadaše veliki broj sarača. Umro je 1770., u 110 godini života. Drugi opet saračkí ćehaja bijaše Mehmed Nurkić, imam bistričke džamije. Umro je 1772. a među njegovim nasljednicima spominje se bratić mu Sulejmanaga, aga jeničarski u Carigradu.[58]

[57] Sarajevske džamije, »Glasnik zemaljskog muzeja«, Sarajevo 1911., str. 397.—407.

[58] Koliko je poznato, saračkí je esnaf dao samo jednog državnika, a to je bio Sulejmanaga, kasniji Sulejmanpaša Nurkić. On je došao u Carigrad i stupio u jeničarski odžak, gdje se nešto naobrazio i po redu napredovao. God. 1770. postao je kol-ćehaja (policajni inspektor), a onda edrenski aga, a kratko po tome kao vrlo trijezan čovjek posta jeničarski aga. God. 1773. imenovan je vezirom i zamjenikom vel. vezira. Kad se veliki vezir povratio, preuzeo je opet dužnost jeničarskog age. God. 1774. posta valijom na Kreti, onda muhafiz u Dardanelima i napokon mufetiš u Anatoliji i valija u Koriji. Umro je 1775. — Sidžili Osmani III. str. 84. — Bilješka u sarajevskom Sidžilu, koja je nastala povodom smrti Mehmeda Nurkića, očuvala je porijetlo ovog našeg čovjeka, jer turska vrela ne bilježe ni prezimena ni rodnog mjesta Sulejmanpašina, nego samo navode, da je rodom iz Bosne. Upravo sjajan primjer savjesnosti imamo u ovome esnafu. Hadžija Merhemić poznavao je izvrsna čizmedžijskog majstora Avdiju Čizmara, koji je živio i radio još i poslije 1878. Jednog dana došao je trgovac i zatražio jedne čizme. Avdija mu iznese dvoje i reće da jedne stoje 35, a druge 36 groša. Kad ih je trgovac pregledao, reče majstoru: »Zašto su ove groš skuplje, kad ja ne vidim nikakove razlike između jednih i drugih?« Majstor mu odvrati: »Znam, da ne opažaš nikake razlike, ali ti dobro znaš, da se džon mora prišiti jednim komadom konca. Kad je kalfa šio, pukao mu je konac, pa ga je navezao i navezenim koncem dovršio šav i zato su ove groš jeftinije, jer imaju falinku«.

8. Svršetak esnafskog tefterа.

Izleti ovoga esnafa osobito su bili znameniti i česti. Osobito važnu ulogu u ovomu esnafu igrao je kalfabaša. Još i danas ovaj esnaf bira sebi ćehaju i čauša.

Čaršija saračka zove se Sarači. Osim Sarača ulice pripada joj i Čulhan, koji je dobio svoje ime od pepela, što se ondje izbacivao iz Ferizbegove banje (kjul-pepeo).

Opančari. Kako Tubinović piše, ovo je bio posebni pravoslavni esnaf. Držim da su, se pravoslavni opančari samostalno organizirali poslije Omer paše Latasa, a do onda da su bili zajedno sa saračima.[59]

Čizmedžije. Osim opančara spadali su u čizmedžijski esnaf svi obrtnici, koji prave obuću. Papučije su pravili tomake i papuče za žene, djevojke. Mestve izrađuju mestvedžije, čižme čizmari, za djecu i odrasle, a filraldžije firale. Tomake, papuče, mestve i firale gradile su se od žute kože ili sahtijana i mješine, a firale od kajsare ili u crveno obojene kože. Potplate su izrađivali od džona.

Sahtijan, mješinu i kajsar dobavljali su trgovci iz Skoplja (Üsküb), a ponešto i iz Carigrada, Skadra i Mostara. Trgovci ovom kožom zvali su

[59] Pravoslavni esnafi imali su i slavili su svoje pirove. N. T. Kašiković: Esnafski pirovi u Bosni i Hercegovini. «Bos. Vila» 1886. str. 327 i dalje.

se sahtijandžije. Ovaj je obrt u Sarajevu vrlo star, a obrtnika je bilo vrlo mnogo, jer je Sarajevo izrađivalo obuću skoro za svu Bosnu i Hercegovinu.

U meni poznatim objelodanjenim dokumentima a i u onim, koji se nalaze u biblioteci Begove džamije, prvi put se spominje god. 1538. neki Murad, čizmedžija, koji je bio rob glasovitog sarajevskog dobrotvora, Kemal bega, a onda se češće spominju obrtnici ovoga esnafa. Papučije, firaldžije i mestvedžije spominju se tek koncem XVII. i u XVIII. stoljeću češće.

Prvi poznati mi sahtijandžija bio je neki Hadži Mahmud, koji je 1562. sagradio džamiju u Sahtijanuši ulici, koja se po njemu prozvala. Osim što je Mahmud bio hadžija i sagradio džamiju, ostavio je 260.000 akči, da se od prihoda ovog novca ova džamija izdržava i popravlja. Iz ovoga se dade zaključiti, da je njegova trgovina dobro napredovala, a i čizmedžijski obrt.[60] Posljednji sahtijandžija u Sarajevu bio je rahmetli Mehaga Krešević, koji je umro 22. travnja 1921., a trgovao je sahtijanom 35 godina.

Obrtnici ovoga esnafa nosili su svoju robu na godišnje sajmove (vašare, panagjure) po svoj Bosni. Bašeskija spominje: god. 1194 (1780.) donese svjetina, napose čizmedžije mnogu robu na sajam u Skoplje, u tolikoj mjeri, kako to nije nikad bilo, ali prođe bi malo.

Od čizmedžijskih ćehaja spominju se: 1775. Muharemaga Ramić, 1776. imućni Muše, 1780. Mustafa baša Salata, koji umre naprasitom smrću i neki Salih aga Ramić, koji je bio ćehaja više puta.

Od čizmedžijskih izleta spominje Bašeskija dva (1775. i 1777.), a zadnji je bio 1874.

Ovaj je obrt posve propao. Danas rade još 2—3 majstora, a nekoć ih je bilo preko stotina. Na nj nas sada sjeća Čizmedžiluk ulica bez čizmedžija. Prezimena Papučići i Čizmari kazuju nam, da su se njihovi pređi bavili ovim obrtima.

U ovom je esnafu bilo 1849. 172 majstora i kalfe Hafizović Abdul-Hamid bio je ćehaja sa 8 odbornika.

K u n d u r d ž i j e. Kundurdžije (cipelarski) obrt najmlađi je u Sarajevu. Temelj mu je udario bosanski valija. Topal Šerif Osman paša (1860.—1869.), koji opremi u Carigrad trojicu mladića, da izuče ovaj zanat. Oni se povratiše kao izučeni kalfe i otpočeše raditi. Vrlo brzo uznapredova ovaj obrt na štetu čizmedžijskog obrta. U Tarakčijskoj i Nalčadžijskoj ulici počeše se otvarati cipelarske radnje, te se ove dvije ulice prozvaše Kundurdžiluk. Ćehaja ovoga esnafa bio je Mehmed ef. Ademović.

Ć u r č i j e (krznari). U II. knjizi Sidžila (od 1565/66.) spominju se ovi obrtnici; pa se po tom vidi, da je ovaj obrt cvao u XVI. vijeku u Sarajevu. Po ovome obrtu dobiše dvije ulice svoje ime. Veliki i Mali Ćurćiluk. Kako se iz spomenutog Sidžila vidi, ovi su obrtnici bili muslimani, a kasnije pređe ovaj obrt posve u ruke pravoslavnih. Početkom XVIII. stoljeća zove se jedna porodića Ćurćići, a to znači, da su joj se pređi bavili ćurćilukom. Sve do iza okupacije bio je ovaj esnaf vrlo brojan. Vlad. Skarić piše:[61] I ako iz kasnijih vremena, poznato mi je, da su ćurćije nosile svoju robu na veliki vašar na Uzundžovi (između Jedrene i Filipopolja) i u Carigrad. Sokolović[62] navodi po pričanju ćurćije Hadžidamjanovića da je do ne-

[60] Gb. z. m. 1911. str. 188—193.
[61] Vodič kroz zanatlijsko-industrijsku izložbu, Sarajevo 1924. str. 14.
[62] Ibid 22.

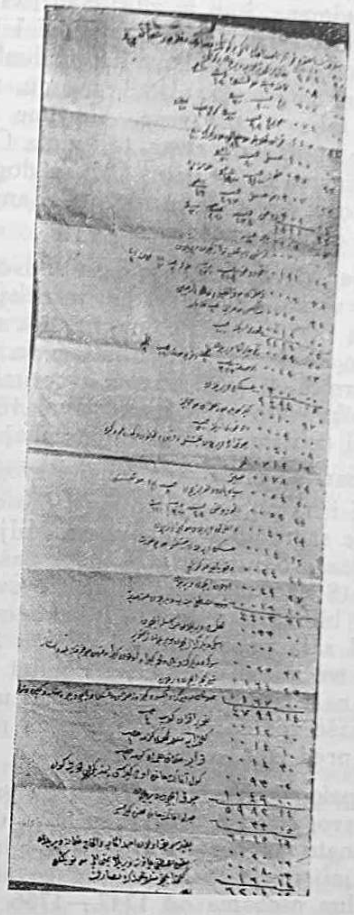

9. Trošak oko kazaskog izleta g. 1819.

davno odlazilo iz Sarajeva u Carigrad po 150 tovara gotove izrađene krznene robe. — Eto tako je bilo nekoć, a danas još jedan ćurćija.

Na čelu uprave ovoga esnafa stajao je ćurćibaša, a morao je biti Musliman, pa makar neimao zanata, pa i ne znao ništa. Uza nj su bila još dvojica ustabaše ili čorbadžija, onda dvojica čauša i dvojica t. zv. dvanaestih majstora, koji su kupili »u svijeću i porez«.[63] Držim, da je ova uprava mlađeg datuma, od vremena paše Latasa.

Ali od davnina zvao se ćurćijski ćehaja ć u r ć i b a š a. Zanimljiva je bilješka u Bašeškijinoj kronici, koja se odnosi na jednog obrtnika ovoga esnafa. On priča: »Jedan ćurčijski obrtnik dobaci nezgodnu riječ svojim majstorima, koji ga prijaviše muteselimu, na što mu ovaj načini udariti žig, a on se za inat poturči i uvrsti se u 10. odio, čija momčad ovog kršćanina koji je bio dosta uvažena osoba, jer je postao musliman i njihovim drugom, počasti odijelom i novcem i dade ga načiniti ćurčibašom

[63] Jovo T u b i n o v i ć: Esnafski običaji u Sarajevu. »Bosanska Vila« 1887. str. 265.

na mjesto ćurčibaše Sulejmana, koji je musliman i čiji su predi bili ćurčibaše. Pošto je bio lijepo odjeven dadnu mu ime i nadimak mule, tobož da treba svakog lijepo odjevenog odlikovati s nadimkom mule, te ga tako prozvaše mula Osmanom govoreći: »Hodi ovamo, mula Osmane, hajde tamo mula Osmane« i tako ga prozvaše. Ali time su učinili veliku glupost, jer je licemjerstvo najgadnija stvar, te i mula Osman odmagli jednog dana skupa sa svojom ženom u Austriju! Ovo se dogodi 1787. »Evo istinitosti ove narodne: Pošto bi se poturčio Marko? Zanimljivo je ovdje i mišljenje jednog imama i derviša onoga doba.[64]

M u m d ž i j e (svjećari). Kako se vidi iz Bašeskine kronike, svijeće su se pravile od loja i voska. Ovaj obrt bio je neka vrst monopola. Često je bila potražnja veća od produkcije, pa se nije moglo kupiti onoliko, koliko je tko htio, nego koliko je bilo određeno za pojedinca. Oko godine 1777. spominje se tvornica svijeća. Prema izvorima, što sam ih imao u rukama, ovih je obrtnika bilo vrlo malo. God. 1849. uzeto je iz ovoga esnafa 13 obrtnika pod ćefilemu. Tada je bio ćehaja Hadži Salih Hamzić.

M l i n a r i. I mlinari su imali svoj esnaf i svoga ćehaju.

Na rijeci Miljacki i na potocima Koševi i Mošćanici podignuta je sva sila mlinova. Isabeg je sagradio 9 mlinova na Miljacki, po kojima se još i danas zove jedna ulica u Sarajevu, a Skender paša Mihajlović podiže 13 mlinova na Koševi i 18 na Mošćanici. Kada je ovdje boravio E v l i j a Ć e l e b i j a, onda je bilo 176 mlinova. I kako on pripovjeda, svaki je mogao samljeti za 24 sata po 50 ćila (1 ćila = 25 oka). S osobitim je interesom promatrao ove mlinove Francuz Poullet. Nijemac Sturm donosi u svome djelu[65] nacrt našega mlina i stavlja ga za uzor svojoj braći. Grdna rano, i dandanas su naše vodenice svjedokom, da je Sturm-ov nacrt posve tačan i ako je rađen pred 200 i više godina!

E k m e k č i j e (pekari). Na čelu uprave ovoga esnafa stoji e k m e k č i b a š a. Imali su i svoga čauša. Dok je njihova uprava imala još kakvih članova, nije mi poznato. U ovome je esnafu bilo kršćana i muslimana, kako smo to već vidjeli na izletu 1776. Još za vrijeme nemira za braće Morića među poginulim osobama od 1747.—1756. spominje se i pekarica S t o j a. To je jedina žena iz ovih vremena, koja se, koliko je meni poznato bavila obrtom. Pekare (ekmekčinice) bile su rastrkane po cijelom Sarajevu.

Bit će, da su pravoslavni pekari nakon Omer paše Latasa stvorili svoj zasebni esnaf, koji je imao upravu kao i drugi njihovi esnafi. Tubinović piše o pekarima još i ovo: Kod ekmekčija pak, kad bi koji majstor zadro na stranu, te ne bi slušao esnaf — opomenuli bi ga dva-tri put, pa kad opet ne bi htio slušati, onda bi se sastao cio esnaf i držali su kletav na njega i na njegovu kuću, pa koga bi prokleli i dovu mu izgovorili, tome poslije nije baš lako bilo propao bi kad-tad. (»Bosanska Vila« str. 267.).

K a s a p i (mesari). Među prvim obrtnicima, koji otpočeše rad u Vrhbosni, kada je Osmanlije učiniše svojim logorom, bili su kasapi. Na zapadnoj strani Čekrekčine džamije, pod Kovačima i Sagrdžijama nastade Kasapska ulica. Bilo je kasapskih dućana i drugdje, kao na lijevoj obali Miljacke između Careve i Latinske ćuprije. Kasapski ćehaja zvao se kasapbaša. Njihov je esnaf brojio god. 1849. 41. člana, a ćehaja im je bio Zulfić Ibrahim sa jednim članom.

Trgovci stokom zovu se d ž e l e p č i j e. U Sarajevu ih je bilo vrlo mnogo, a imali su svoj esnaf. Bašeskija nam bilježi vrlo interesantnu vijest, koja je u vezi sa kasapima. U god. 1771. bila je nestašica mesom, zatraže tefter od trgovaca stokom i kad ga pregledaju, ražljute se na ove trgovce i zapečate im kuće. Ova se bilješka mora tumačiti tako, da su dželepčije previše stoku izvozili i uslijed toga je bila nestašica mesa, a narod se o tome uvjerio, sam osudu izrekao i izvršio.

A š č i j e (kuhari). U Kemalbegovoj vakfiji od 1538. spominje se neki Pervane, aščija, koji je bio rob Kemalbegov. Ovdje Kemalbeg naređuje, da ga po njegovoj smrti oproste. Sve do XVIII. stoljeća ne nađoh više spomena o ovim obrtnicima, ali kako je Sarajevo trgovački grad, u koji su dolazili stranci, to sam posve siguran, da je ovaj obrt bio lijepo razvijen od osnutka grada. Uz to valja dodati, da od vajkada sarajevski trgovci i obrtnici ne dolaze kući na ručak, već jedu u čaršiji. Aščinski dućani zovu se aščinice. I oni imaju svoj esnaf. Tek sedamdesetih godina XIX. stoljeća prozva se jedna ulica Aščiluk, dok ovoj čaršiji prije ne nađoh traga.

Kako je kuhanje ženski posao, to je bilo prije mnogo više nego sada u Sarajevu vrlo vještih žena, koje su se zvale aščikadune ili samo aščije. One su od ovoga umijeća živile, jer ih je bogatiji svijet pozivao u kuće prigodom raznih gozbi,[66] da načinjaju razna jela. Bilo je opet i takovih, koji su imali uvijek u kući po jednu aščikadunu.

Bašeskija ima u svojoj kronici jednu vrlo zanimivu bilješku, koja se odnosi na aščije, pa je ovdje donosimo.

»Sedmi dan iza Jurjeva (1779.) oglasi telal Prečo, da niko ne uzima na čaršiji više žita od pola šinika i to žito neka ne bude pokvareno, a aščije da ne daju hljeb svojim mušterijama, već da si svaki sobom ponese, te da pekari ne paze na red i da se ide na molitvu svako jutro sa učenicima. A i seljaci su otišli na molitvu. Mnogi su se Bogu molili za kišu, ali sve to nije ništa, pošto Bog ne mijenja svojih odredaba radi molitava i moljakanja. Nebeski pojavi vezani su sa zemaljskim. Razlog, zašto nema kiše, poznat je astronomima. Molitva je Bogu robovanje, a nije njeno ostvarenje, a da je svaka molitva od Boga uslišana i sami bi se svijet poravnio. Teško je otkriti Božije tajne; nego pusti, neka mole, a oni, koji se pomoli neposredno pred kišu, te kiša slučajno padne, izvikan je kao dobri čovjek, čija je molitva uslišana«.

God. 1849. imao je ovaj esnaf 18 članova, a ćehaja je bio Mujaga Hadžibajrić sa 4 člana.

H a l v a d ž i j e su pekli i prodavali halvu od pekmeza. Čaršija u kojoj su radili, zvala se Halvadžiluk. U jednom požaru od 1787. izgorjela je ova čaršija i Varoš. O esnafu halvadžija nisam našao nikakove vijesti.

Č i b u k č i j e su obrtnici, koji su pravili čibuke. Nije ih bilo mnogo. Tu i tamo nađe se još po koji stari čibuk, koji je uprav majstorski izrađen, pa se po tome dade zaključiti, da je i u ovome obrtu bilo pored obrt-

[64] Gl. z. m. 1918., str. 79.

[65] L. K. Sturm, Vollständige Mühlen-Baukunst. Augsburg 1718.

[66] Gozbe, ili kako se obično kaže jemek priredivao se prigodom odlaska i dolaska hadžija na Meku, prigodom suneta (obrezivanja), uz ramazan t. zv. iftari, prigodom svadbi, rođenja, testira, kad neko postane hafiz (hafiz je onaj, koji zna cijeli Kur'an).

nika i umjetnika. Izgleda, da su se pajdaci[67] najviše rabili, jer za njih zna i naša pjesma:

Krnje lule, čibuci pajdaci,
Po tome se poznaju Bošnjaci.

U ispravama XVIII. stoljeća spominje se Čibukčijska čaršija, a u nekrologiju Bašeskijinom zabilježena je smrt dvojice čibukčija (1789. i 1797.), pa se po ovome vidi, da ih je bilo malo. Prvi put se sretamo sa čibukčijom u jednoj vakfiji iz 1775. god., ali je ovaj obrt mnogo stariji u Sarajevu. Asimaga H. Šabanović, trgovac i potomak stare trgovačke obitelji, slušao je od starih trgovaca, da su se čibuci h u d i k o v c i izvozili odavde čak u Egipat.

L u l e d ž i j e su pravili lule za čibuke. U Sarajevu ih je bilo malo. Njihove su radionice bile u vrh Bravadžiluk ulice. Spominju se tek 1793. U Sarajevu živi još i danas porodica Luledžija, a predi su im se bavili ovim poslom. Lule su donosili trgovci ovamo iz Burgasa, koje su bile vrlo dobre, pa se i danas spominju. Luledžijski je esnaf imao 1849. god. 15 članova. Na čelu ovoga esnafa bio je ćehaja Mula Sulejman sa 2 člana.

K r i ž a ć i d u h a n a. Duhan u osmanlijskoj državi nije bio monopol do pred okupaciju Bosne, pa se svak mogao slobodno baviti prodajom duhana. Nije se ni sadio u onoj mjeri kao iza 1878. Privatnici su sadili duhan kod nas za vlastitu porabu, a ne za prodaju. Tako se najviše uvozio duhan iz Macedonije. Sarajevo i Livno[68] bili su glavni centri za prodaju duhana. Pošto se duhan uvozio u listu, valjalo ga je križati. Ovim su se poslom bavili posebni obrtnici, koji su radili u dućanima pojedinih tutundžija (trgovac duhanom), a zvali su se k r i ž a ć i d u h a n a. Nijesu imali svoga esnafa, nego su spadali u esnaf tutundžija, koji je 1849. brojio 96 osoba. Ćehaja sa 7 članova upravljao je ovim esnafom.

M e j h a n d ž i j e (k r č m a r i). Ovi peku i prodaju rakiju. Ovim se poslom bave katolici i pravoslavni, jer vjera muslimanima zabranjuje piti, a i prodavati alkoholna pića. Muslimani su i protiv zabrane pili, ali pića nijesu prodavali.

Evlija Ćelebija piše: »Oni (Sarajlije muslimani) vole šenab (vesela voda), širu i medeno šerbe. Imade još jedna vrsta šire od grožđa, koju nazivlju ramazanijom. Ta ramazanija oduzimlje čovjeku pamet i hod, a ipak se nalazi gotovo u svakoj odličnoj kući«. Pravo piće kao vino i rakiju sasvim mrze, a pijanice preziru. »Bašeskija bilježi da je g. 1874. bila u Sarajevu 21 krčma. Te je godine došao novi aga jeničarski i objavio, da će biti strog i da ne će uzimati globe od pijanica, nego će ih žigosati. Samo se rakija krčmila, a vino se prodavalo potajno, pa je zato bilo dosta skupo.[69]

I mejhandžije su imali svoj esnaf (Vidi »Bosanska Vila« 1887. str. 267.)

K a h v e d ž i j e. God. 1554. otvorena je prva kavana u Carigradu. Ovo je prva kavana u Evropi. Bez svake sumnje doprla je kava u Sarajevo

[67] Pajdak = kratki čibuk.

[68] Vidi o tome opširnije u djelu: Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budim-Pešti 1896. Sarajevo, 1896. str. 12—14.

[69] M. M a ž u r a n i ć, Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839. do 1840. Zagreb, 1842., str. 51.

koncem XVI. ili najkasnije početkom XVII. stoljeća. Kada je Bosnom putovao Poullet 1658., a malo kasnije Evlija Ćelebija, obojica pričaju o kavi. Poullet-u je ovo nešto novo, jer je u Parizu, njegovom rodnom gradu, prva kavana otvorena istom 1671., pa je ovo za nj novost.

Kada je otvorena prva kavana u Sarajevu, nijesam mogao saznati. Kavanâ je bilo po svom Sarajevu. Skoro svaka ulica u čaršiji ima i svoju kavanu. Ima ih i po mahalama. Ove su mahalske kavane za zimskih noći stjecište mahaljana. Tu se kavenisalo, pušilo i razgovaralo. Kahvedžije su držali po cijelu zimu pjevače guslare, koji bi uz gusle pjevali junačke pjesme. Gdje je bio bolji pjevač, tamo je kavana punija bila. Čim bi pjevač prevukao gudalom, sve bi mukom zamuknulo. Pjevači su obično počimali svaku pjesmu ovako:

»Gdi sidimo, da se veselimo,
Eda bi nas i Bog veselio!
Na dobru nam nojcu zamrcalo,
A na bolje jutro osvicalo!
Još po tome moja bratjo draga,
Još po tome da vam pismu kažem,
Od istine, što je za družine,
Jer družina nije za varanja.
Da počnemo, pa dokle mognemo,
Ili cilu ili polovinu«.

Ako je pjesma bila dulja, pjevač bi se odmarao, kavu pio i pušio, a i slušaoci. Prekinutu pjesmu otpočeo bi obično:

»Gdi li bismo, gdi li ostadosmo«.

Nakon dovršene pjesme, otvarao bi se eglen, zametale se razne igre kao: igra prstenka, dame i dr. Drugi bi opet gonetali zagonetke i razne pitalice, pa pričali razne narodne pripovijetke. Oni opet, koji su putovali po stranim i dalekim zemljama (naročito hadžije i trgovci), kazivali bi, kako se živi u tim mjestima, kakvi su ljudi i običaji. Tako se eto gajila tradicionalna literatura. Ljudi, vješti arapskom i turskom jeziku, »kazivali bi tavarih«. To su razne zbirke arapskih i turskih pripovijedaka, koje su čitali i prevodili. Ovako su mnoge istočne priče ušle u našu književnost, jer bi ih slušaoci pričali svojim ukućanima, a ovi dalje i tako prelazila s koljena na koljeno, dok je sakupljač narodnog blaga ne zabilježi. Današnje zloglasne kavane nadomještale su nekoć današnje čitaonice. Kahvedžije su plaćali ljude, koji su »kazivali tavarih«.

I kahvedžije su imali svoj esnaf. Njihov ćehaja zvao se kahvedžibaša. Jedan se kahvedžibaša spominje 1779.

U najužoj vezi sa kahvedžijama stoje t a h m i š č i j e. To su obrtnici, koji su uzimali u zakup t a h m i s. Tahmis je monopol prženja i prodavanja kave, a zaveden je u turskoj carevini negdje u početku XVIII. stoljeća. Kahvedžije su morali kupovati gotovu kavu u tahmisu. Sami je nijesu smjeli pržiti i mljeti odnosno tući.

Tahmis je arapska riječ, a znači nešto u petero razdijeliti. Zakupnici ovoga monopola ili tahmiščije plaćali su petinu od utrška državi. Negdje u travnju 1780. svrgnut je dugogodišnji tahmiščija Fejzibeg, a tahmis uze Dugi Hasan, handija imaretskog hana. Fejzibeg mu ne htjede prodati d i b e k a (havan od kamena), a ovaj bi prisiljen od klesara naručiti nove dibeke. Izgleda, da je ovo bio unosan posao, jer su mnogi za ovaj obrt predali molbu novoimenovanom valiji bosanskom Sarajliji Abdullah paši Defterdareviću, koji je na putu u Travnik boravio u Sarajevu od 11. do

19. prosinca 1780. Kasnije je prenešen tahmis u Musaferin han i napokon su mu bile prostorije na lijevoj obali Miljacke izmedu Careve i Latinske ćuprije, gdje ga zadesi i godina 1878.

U Sarajevu živi porodica Tahmiščija. To su potomci Fejzibegovi i njegovih unuka Sulejmanage i Mustafage Tahmiščije, koje pogubi Abdurahim paša u Zvorniku 1827., a narodna ih pjesma opjeva.

B e r b e r i (brijači). Ovaj je obrt u Sarajevu vrlo star. Prvi put se spominje oko 1463. berberski dućan.

Uz svoj glavni posao prave razne meleme, vidaju rane, vode zube; radi toga i veli narodna poslovica: Berber i brijač i rane vida, stoga je i brijalac i vidar. Stariji hrvatski pisac iz Bosne, fra Filip Lastrić piše: »Privedoše ga do berbera iliti likara«.[70] Zaista su berberi do pred okupaciju i bili liječnici, a attari drogeristi i apotekari.

I berberi su imali svoju organizaciju i svoju čaršiju, koja se spominje 1858. godine, a bila je ona gdje je danas Aščiluk ulica, ali je berbernica bilo i po drugim mjestima grada.

Godine 1776. oko Miholja priredište izlet kušanme. Kako u ono doba bakšiš nije bio u modi, a šegrti od majstora nijesu ništa dobivali i kako su najviše siromaška djeca išla na ovaj zanat, to prigodom ovoga izleta nijesu svi majstori dobili čohu, pa su se neki majstori našli uvrijeđeni. 1795. zabilježio je Bašeskija još jedan berberski izlet.

God. 1849. brojio je ovaj esnaf 25 članova. Ćehaja je bio Mula Mustafa Porčo sa 2 člana.

T a r a k č i j e (češljari). Tarakčija dolazi od turske riječi tarak, a znači češalj. Oni prave i prodaju češljeve. Današnji Kundurdžiluk ulica naziva se u jednoj vakfiji od 1846. stara Tarakčijska čaršija. Ima i prezimena Tarakčića. Jedno i drugo govori, da je i ovaj obrt cvao u Sarajevu možda još i u XVIII. stoljeću, ali mu se davno izgubio svaki trag.

Bez sumnje imale su tarakčije svoj esnaf, ali mu ne nađoh dosad spomena.

T a š č i j e (klesari). U narodu se i dandanas pripovijeda, da je sa vojskom sultana Fatiha išlo 12.000 taščija, koji su klesali nadgrobne spomenike (nišane) palim junacima. Za sve one krasne i velike nišane kaže narod, da stoje nad grobom Fatihovih šehita. Ova tradicija nije posve prazna. Dolaskom Osmanlija došle su i taščije u naše zemlje, ali ih je bilo i prije, što nam potvrđuju steći na patarenskim grobovima i druga njihova djela.

Uz kršćane bio je i velik broj muslimana taščija. I dokle su se muslimani bavili ovim obrtom, dotle su i rađeni oni zaista krasni nišani, što još i sada stoje po raznim sarajevskim grobljima. Sudeći baš po ovim nišanima, ovaj su obrt napustili muslimani početkom prošlog stoljeća. U Sarajevu živi muslimanska porodica Taščić, čiji su se pređi bavili ovim obrtom. Najstariji nadgrobni spomenik u Sarajevu stoji danas u onom malom groblju u Čemerlinoj ulici nad grobom Haseći Hatun kadune, a potječe iz 1436. (840.).

U XV. i XVI. stoljeću cvao je osobito ovaj obrt u Sarajevu, jer baš u ta dva stoljeća padaju dva produktivna građevna perioda (Isabeg i Husrefbeg i dr.).

[70] Testimonium bilabium seu sermones panegyrico-dogmatico morales. Venetiis 1755. Dodatak str. 106.

U ovo i kasnije doba rade tesari vrlo mnogo. Kao produkti dlijeta i čekića jesu razni stupovi, nišani, korita, češmetaši, kurne, dibeci, okviri i pragovi prozora i vrata, kućnih i dućanskih magaza, ploče, kojim su popločane »mermer-avlije«, kameni basamaci, vitke munare, tornjevi itd.

Taščije su imali i svoj esnaf. Godine 1776. priredili su izlet kušanme. Tada je bio ćehaja starac Sulejmanbaša Spaho. Godine 1849. ne spominje se ovaj esnaf.

Ovim su se obrtom mnogo bavili i katolici, a često su pozivani klesari iz Dalmacije.

S t o l a r i i z i d a r i (nedžari, dulgeri ili dunđeri). Dok se rad stolara kreće uvijek oko drvenog materijala, dunđer je sposoban za sve; on je u stanju napraviti bosansku kuću od temelja do šljemena. U XV. i XVI. stoljeću bilo je i jednih i drugih veliki broj u Sarajevu, jer se onda mnogo gradilo i izgrađivalo. Za veće gradnje pozivlju se majstori iz Dubrovnika. Kada je Ferizbeg gradio svoju banju 1509., poslaše mu Dubrovčani po njegovoj želji dva zidara i četiri »magistros caguere«[71], a dvadeset godina kasnije šalju po želji Gazije Husrefbega pet kamenara i jednog tesara.[72]

Dolazili su ovamo graditelji (neimari) i sa Istoka, jer za one građevine nijesu bili dorasli domaći i dubrovački majstori. Bez svake sumnje Husrefbeg je imao jednog graditelja, koji je izišao iz škole, kojoj je udario temelj sultan Bajazid II. (1481.—1512.) svojim gradnjama u Drinopolju i Carigradu, a koja postiže vrhunac u doba Sulejmana II., kada joj bijaše na čelu n e i m a r S i n a n, najglasovitiji graditelj svojeg doba. Ovaj neimar sagradi u Sarajevu o svome trošku jednu džamiju.

Jedan domaći majstor, Nedžar Hadži Ibrahim, gradeći u Sarajevu steče lijep imetak, ode na Ćabu i sagradi džamiju 1558., koja se kao i mahala po njem zove. U dvorištu ove džamije pokopan je Mustafa Zlatarević, najvjerniji drug slavnog »Zmaja od Bosne«.[73]

Kako je Sarajevo više puta gorjelo i stradalo od poplava, tako su tesari i dundžeri imali uvijek posla. Pored običnih radnika bilo je među njima i neimara. Oni su neka vrst graditelja i poduzetnika. Neki su od njih umjeli praviti i nacrte. Kako je bio neimarski posao unosan, nalazimo lijep primjer u nekrologiju Mula Mustafe Bašeskije. Dne 24. veljače 1777. umro je u Sarajevu graditelj poznatog Hadži Beširovog hana Mula Omer Čajo od 97. džemata, koji je bio i mutevelija Ferizbegove banje i nadglednik radnje zgrade šeriatskog suda. On je imao u rukama vareške rudokope, posjedovao je mnogo dućana i drugih nekretnina, a posjedovao je nebrojeno blago, te je napokon postao aga kod »dalkilića«.[74] Bio je odan alkoholu i od toga dobio zaduhu, te umro u 53. godini života. Njegove su nekretnine vrijedile 14.000 groša, što je za ono vrijeme bio ogroman novac.

Od tesarskog esnafa uzeto je 1849. pod ćefilemu samo 7 osoba. Ćehaja ovoga esnafa bio je tada Hadžihalilović Mula Osman. Koliko je onda bilo dunđera, nije mi poznato.

Polovinom XIX. stoljeća organizirali su se pravoslavni dunđeri u posebni esnaf. Tubinović priča: »Dunđeri su imali nešto, što ne bijaše

[71] Dr. Ć. T r u h e l k a, o. c. p. 208.
[72] Dr. Ć. T r u h e l k a, Gazi Husrefbeg, str. 63.
[73] K e m u r a, Sarajevske džamije. Gl. z. m. 1909, str. 533.
[74] Dalkilići su kod jeničara vojnici, koji pri navalama idu naprijed i udaraju na tvrdave.

10. Careva džamija u Sarajevu

u drugih esnafa. I oni, kao i drugi, imadoše svoje prvomajstore i neimare, pa su imali još i svoje londže i sastanke često, a osobito su imali svoju glavnu londžu (zbor) svake godine 20. januara, i tu bi činili neku čast. Kada bi se na londži sastali prvomajstori i neimari, tude ti ne bi smjeli mladi majstori sjediti, a osobito, koji još zanat uče, već bi previli ruke, pa dvorili kao mlade nevjeste. Njihovi neimari bijahu vrlo stroги tako, kad bi ko iz esnafa skrivio, ne bi mu drugog suda tražili, već skupi esnaf, pa što no veljahu esnaf ulile (po saglašenju cijelog esnafa) povalili krivca, pa mu udarili dvadeset i pet šćapa po tabanima — i tim se sva sudija nad njim svrši«. Ovo ističe Tubinović kao razliku između ostalih srpskih esnafa i dundžera.

S a m a r d ž i j e. Od XVI. stoljeća ovamo spominju samardžije. Čini se, da je ovaj obrt slabo napredovao. U XIX. stoljeću nalazimo ga u rukama

pravoslavnih. Koliko je tada bilo samardžija, ne znam, ali su ipak imali svoj esnaf. U XVI. stoljeću spominju se i k a l t a k d ž i j e (turski kaltak: tatarsko drveno sedlo).

B o j a d ž i j e. G. 1746. priredili su ovi obrtnici izlet kušanme, pa se po ovome može zaključiti, da su imali i svoju organizaciju. Starijih podataka o ovome esnafu nijesam našao. Čini se, da ih nije bilo mnogo, jer ih Bašeskija u svome nekrologiju spominje samo dvojicu.

B a r d a k č i j e su obrtnici, koji prave bardake i drugo glineno posuđe. U pisanim, meni poznatim spomenicima, ovim obrtnicima nema spomena. Jedna pokrajna mahala u Sarajevu nosi još i danas ime Bardakčije, a u neposrednoj blizini ima gline i dosta jama, koje nam kažu, da se ovdje nekoč radilo.

Ova je mahala postojala još prije 1566., kako se to vidi iz druge knjige Sidžila, u kojoj su zapisci iz ove godine. Onaj list, na kome se ova mahala spominje, sudeći po pismu i papiru, ne spada u ovaj Sidžil, nego u jedan stariji, pa ne ću puno pogriješiti, ako kažem, da se glineno posuđe izgrađivalo ovdje u drugoj polovini XV. stoljeća.

F i š e k č i j e. Ovako se zvali oni obrtnici, koji su pravili fišeke (patrone) i prodavali barut, dok su se sami prodavaoci baruta zvali b a r u č i j e. Vrlo se rijetko spominju, pa po tome bih rekao, da ih nije bilo mnogo. Da li su imali svoj esnaf, nije mi poznato. Biće, da su bili organizirani u kome jačem esnafu. U vakfiji Osman bega Dženetića od 5. zilhidžeta 1263. (12. studeni 1847.) spominje se stara Fišekčijska ulica, za koju nijesam mogao ustanoviti, gdje je bila.

Prezimena Fišek, Fišeković i Fišekčić kazuju nam, čime su im se pređi bavili.

M u d ž e l i t i (knjigovešci). U Sarajevu ima ulica, koja se i danas zove Mudželiti, a dobila je ime od obrtnika, koji su još lijepo radili do okupacije. Uz knjigovešce imali su još svoje dućane i oni, koji su se bavili prepisivanjem knjiga, pisanjem zapisa, raznih isprava itd. Sila knjiga, što se nalaze po sarajevskim kućama i u bibliotekama i cijela zbirka korica u Zemaljskom muzeju kazuju nam, kako su ovi obrtnici radili solidno, a često upravo majstorski.

Različni spisi i rukopisi opet svjedoče, kako je među pisarima bilo savršenih kaligrafa (hatata) u svim vrstama arapskog pisma. Ovaj je obrt vrlo lijepo cvao u svim islamskim zemljama i u Bosni za turske uprave još i onda, kada su se počele po Evropi osnivati tiskare, jer je prva turska tiskara osnovana u Carigradu istom 1725., a Sarajevo dobi prvu tiskaru tek 1866. Prvi put se spominje mudželitski obrtnik 1714. u jednom oporučnom pismu. Između 1775. i 1789. spominju se imena četvorice ćehaja ovoga esnafa i to: Mula Abdija Vehabija, neki Džino, Mula Mustafa Prozorac i Mula Jusuf Prozorac. I mudželiti su materijalno slabo stajali, pa se ne spominje niti jedan njihov izlet.

I s l a h a n a. Za Topal Osman pašina vremena osnovana je u Sarajevu na mjestu današnje tvornice ćilima: islahana (obrtnička škola), u koju pokupiše djecu, što se gola i bosa skitala po ulicama, da je pouče u raznim obrtima. Školu je izdržavala vlada. Učenici su bili uniformirani. Ovo je prva škola ove vrste u Sarajevu, a u njoj su se prvi put kod zajedničke obuke našla islamska, katolička, pravoslavna i židovska djeca.[75]

U islahani se učili različni zanati. Najviše se radilo ono, što je trebalo za vojsku. Od umjetnih obrta poučavalo se u i n k r u s t i r a n j u. Učitelj

je bio Sulejman Osmanaga najbolji inkrustator onoga i kasnijeg vremena u zemlji. On je iza okupacije postao učitelj za ovu vrstu obrta u umjetničko-obrtnoj školi u Sarajevu.

U narednoj svojoj studiji obradiću trgovinu sarajevsku iz istog vremena, koje se odnosi na ovdje opisane zanate. Tim će onda stvar ove teme izići potpuna.[76] (Sarajevo, krajem 1924.)

[75] Herkalović, o. c. str. 10—11.

[76] Pri kraju najtoplije se zahvaljujem bibliotekaru Kjutubhane Begove džamije Akif ef. Muvekitoviću i njegovom pomoćniku Hafiz ef. Muharemagiću, koji su mi u svakom pogledu išli na ruku još pri radu u biblioteci.

Résumé. La »tcharchia« de Saraëvo, ses »esnafs« (corporations) et les metiers à l'époque du régime turc. — L'auteur de cet article a comblé une lacune très sensible dans la littérature scientifique yougoslave et conservé beaucoup de traditions qui risquaient de tomber dans l'oubli. Bien que presque toutes les parties du térritoire yogoslave eussent été plusieures centaines d'années sous l'occupation des Osmans, bien que même de nos jours une certaine partie des moslimes croates et serbes vive dans la sphère de la culture de l'Islam et des Turcs, la »turcologie« n'en est que dans les maillots comme science aux méthodes européennes. Ce travail est donc un pas en avant.

L'auteur nous décrit la vie des corporations à Saraëvo du commencement de l'occupation des Osmanlis (au XVe siècle) jusq' à l'occupation autrichienne (en 1878), les bazars, les caravansérails, les hans (hôtels). Dans toute cette vie il y aura d'éléments qui ne sont pas turcs (à juger d'après les termes techniques). Il y aura d'éléments qui datent avant les Osmanlis qui ne se peuvent pas documenter. Mais ce système des corporations se fonde lui-aussi comme ceux de l'Euroupe sur la base gréco-romaine. La concurrence déloyale était evitée: si quelqura avait fait du commerce un jour que l'autre n'en avait pas fait, celui-là envoie le chaland chez son voisin. Les intérêts n'existent pas, tandisque la traite a été introduite par les Juifs espagnols. Les excursions des corporations (»kušanme«) sont aussi très intéressantes. L'auteur décrit toute cette vie en détails d'après les vieux procès verbaux. Beaucoup de métiers qui y sont décrits, n'existent plus aujourd' hui.

Dr. VASILJ POPOVIĆ: TRGOVINA BUDIMLIĆA U PRVOJ POLOVINI XIX. STOLEĆA

U orijentalnom institutu pokrajinskog muzeja u Sarajevu nalazi se jedna zbirka trgovačkih pisama i kopija (prepisa) o poslovanju sarajevske trgovačke porodice Budimlića. Tu je zbirku prodao 1909. spomenutom institutu član te porodice Pero Budimlić. Korespondencija i računi obuhvataju period od 1802. do 1865. A u arhivi se nalazi i jedno pismo ili temesuć iz g. 1873. i jedna srpski ćirilicom i onda turski pisana sudska osuda od 22. januara 1872. za dug Pere Budimlića. Nema pisama iz godina 1803.—1805., 1815., 1816., 1820., 1822.—1828., 1832., 1834.—5., 1837.—8., 1843.—4. Ja sam pisma obeležio brojevima hronološkim redom, pa ih tim brojevima u zagradi citiram. Pisma su pisana srpsko-hrvatski osim jednog grčkog, 2 talijanska i 17 turskih. Arhiva daje dosta važnih podataka za staru trgovinu Sarajeva u jednom dužem periodu i uspostavlja vezu između perioda 1831.—1834., koju je proučio Vl. Skarić iz trgovačke arhive Hadži-Avakumovića i Pavlovića,[1] i perioda 1789.—1801., za koji je V. Ćorović izneo materijal iz trgovačkog teftera četvorice ortaka Sarajlija, koji su iz Splita vodili živu trgovinu s našim krajevima.[2] Zbog toga biće od koristi da tu arhivu ovde detaljnije iscrpem. Za kraj XVIII. i početak XIX. stoleća izneo je P. M. Krajinović nekolike beleške Mite Ristivojevića.[3] Prevod jednog turskog pisma iz 1864. g. o načinu trgovanja u Bosni, dao je Hamdija Kreševljaković u »Narodnoj Starini« I. 1922. Moj rad »Trgovina Bosne u 1812. godini«, primljen je da se izda u »Spomeniku« S. K. A. u Beogradu. Za trgovinu Livna i zapadne Bosne bilo bi od interesa proučiti tefter trgovačke kuće Kujundžića, koji dopire do 1819. u prošlost, i delove korespondencije Kovačevića iz Duvna. Oboje sam ja predao 1913. godine Centralnoj Biblioteci »Prosvjete« u Sarajevu, gde se i sad nalaze.

Prema navodima g. Vl. Skarića porodica Budimlića doselila se u Sarajevo pre 1682.,[4] a spominju se Jovo i Pero Budimlić i u tefteru proučenom od dr. Ćorovića,[5] pa i u ovoj arhivi.

Korespondencije od 1807. do 1813. potiče od firme Jove Budimlića. Od 1821. god. pojavljuje se Jovin sin Risto, od 1836. trguju zajedno Risto i Stefan u Sarajevu, a od 1839. i u Derventi i Sarajevu. 1850. god. umire im otac. U god. 1836. spominje se Dimitrije Budimlić u jednom ortakluku s Ristom.

[1] Vladislav Skarić: Iz trgovačkih tevtera i pisama. Zagreb 1914.

[2] Bosansko-hercegovački trgovci u Dalmaciji. Prilog sarajevskoj trgovini. Godišnjica Nikole Čupića XXXV. 1923.

[3] U »Bosanskoj Vili« 1903, str. 192 i d.

[4] V. Skarić, sp. d. str. 47.

Pamučna trgovina Napoleonova vremena.

Iz arhive ove za istoriju trgovine znatne kuće, vidi se, da su Budimlići živo učestvovali u trgovini, koja se, povodom kontinentalnog zatvora, razvila suvim putem, preko Balkanskog poluostrva:[6] Da bi stali na put kriumčarenju Francuzi su uveli certifikate za robu koja nije poticala iz Engleske i njezinih kolonija. — Takav jedan certificat d'origine (od 26. juna 1813.) sačuvan je u arhivi Budimlića (br. 26.)

U njem potvrđuje generalni konzul Francuske u Smirni (za poslove Smirne i Arhipelaga) provenienciju pamuka pod navedenim znakom, da potiče iz Smirne, da ide preko Soluna i da se smije provoziti u Francusku »novim putem Bosne i Ilirije«, da ova roba ne dolazi iz Engleske ni iz njezinih kolonija, nego da je produkt polja iz okoline Smirne. Certifikat je vidirao i francuski konzul u Solunu.

Francuska je 1809. s Ilirskim provincijama stvorila mogućnost, da ima takav teritorijalni dodir s Turskom, koji bi joj omogućio neposredan kopneni spoj (preko Italije, s ishodištem u Genovi i Marseju) sa Turskom i Malom Azijom. Sledeće godine oživlje odmah novi put Solun—Sarajevo—Kostajnica—Trst.

Najvažniji artikl, koji se tim putem transportovao, bio je pamuk.[7] Po izveštajima francuskog generalnog konsula Davida u Travniku (od 4. januara 1809.) prolazak pamuka iz Levanta preko Bosne traje od srpskog ustanka. Do 1809. g. išao je preko Broda za Trst. Od 1809. prenos pamuka skreće od Sarajeva na Kostajnicu, direktno na francuski teritorij. To je »la nouvelle route«. U Sarajevu je, po opisu de Gamere, bilo stovarište sve robe, koja je bila određena za Split, Brod i Kostajnicu. Skupoća transporta i nesigurnost plovidbe odvraćala je trgovce od puta na Split, pored sveg francuskog nastojanja da tim pravcem udari transport. (Arh. Budimlića br. 20. i 21.)[8]

Sarajevski trgovci namamljeni dobrim cenama pamuka u Trstu (12—13 forinti oka) bacili su se 1808. na trgovinu pamukom, ali su pretrpeli velike gubitke, jer je zbog velike potražnje skočio sa 60—70 para na oku na 6 i 7 piastera, dok je u isto vreme u Trstu nastao nagao pad cijena.[9]

Ipak, ti početni neuspesi nisu smeli sarajevske trgovce da se i dalje bave trgovinom pamuka. Oni su slali pamuk poznatim trgovcima u Trst, koji su ga za njihov račun prodavali ili su ti tršćanski trgovci i sami sudelovali u trgovini s polovinom polažući pri prijemu u Kostajnici sumu za polovinu vrednosti pošiljke. Tako je Jovo Budimlić otpremao pamuk

[5] Godišnjica XXXV str. 218.

[6] Vidi o ekonomskim posledicama kontinentalnog zatvora između ostalog E. Levasseur, Histoire du commerce de la France II. str. 76 i d. John Holland Rose, Napoleon I. 1906, II. str. 223 i d., F. Bertin, Le blocus continental... 1901. — A. Lumbroso, Napoleone I e l'Inghilterra 59, 1897. — za Balkan I. Pavlović, Spomenik II.; St. Novaković, Spomenik XXXVI. V. Jelavić, Glasnik zem. muz. u B. i H. 1904. i najpotpunije: M. Gavrilović, Ispisi. S. K. A. 1904.

[7] Prema polumesečnim izveštajima austriskog konzula u Travniku Paulicha prošlo je za Kostajnicu kroz Travnik od 17. dec. 1811. do 26. dec. 1812. pamuka: 21.121 tovar (Drž. arhiv u Beču, Konsulat Travnik 1812). Samo od kraja avgusta do kraja septembra prošlo je oko 5600 tovara.

[8] Vidi: Gavrilović, Ispisi, str. 382.

Stefanu Rizniću i Hadži Dragi Teodoroviću u Trst posredstvom špeditera Opota Trisua u Kostajnici (Br. 12.—23.)

Iz toga je vremena sačuvana uspomena na »pamučnu godinu« u sarajevskoj lokalnoj tradiciji, kad su bale pamuka i deve bile zakrčile sarajevsku čaršiju, da se nije moglo proći.[10] Trgovalo se pamukom od Soluna, Smirne, Sereza i Trikale (br. 12., 13., 20. i 21.) Kolik je promet činio Budimlić vidi se iz pisma od 24. marta 1813. Dragi Teodoroviću u Trst (br. 25.). Potvrđuje da je primio hiljadu talira za pamuk, preko Paula Bratrova (?) i traži da mu ostale novce pošalje prvom zgodnom prilikom i čim se što pamuka proda, neka kambiale eskontira i novac pošalje odmah. Drugi put mu je poslato 2.000 talira (br. 21.).

Konjuktura je za pamuk te godine bila vrlo dobra (br. 23.).

Cena pamuku bila je u Sarajevu prosečno 4 groša na oku. Po odbitku transportnih troškova od Sarajeva do Kostajnice, gornja suma od 2.000 talira predstavljala je vrednost za preko 100 metričkih centi pamuka. Spominju se pošiljke od 38 i od 40 bala (br. 12., 13., 20.), »a uzeo bi bio, da se trefi i viša partija« i poslaće pamuk prvom karavanom u Kostajnicu na Opota Trisua »kome možete preporučiti, da nastoji u kontumaci (lazaretu) dobro mjesto dati, da ne bi se roba strapacala« (br. 20. od 26. IX. 1812.)

Zbog velikog prometa kirije za prevoz jako su poskočile. Toga radi je poskočila i roba i oteščan izvoz domaćim poljoprivrednim proizvodima. Zato u Bosni, sem trgovaca i kiridžija, niko nije bio zadovoljan ovom novom trgovinom.[11]

Da se i u kući Budimlića s većim bogatstvom osetila veća raskoš, vidi se iz računa troška, što ga je učinio Jovo za majku 1805.—1809. (br. 8.—9.) i od 1809.—1818. (br. 34.). Tu se između ostalog spominje ćurdija, anterija, pafte i jedan prsten, kupljen 1808. god. u Veneciji za 24 cekina.

Osim pamučnom trgovinom bavili su se Budimlići izvozom voska, zečina i drugih krzna, oprane vune, lana i uvozom: fesova iz Jakina (Ankone), kafe, šećera, pirinča (br. 6., 7. iz 1809. god.) Ovaj je promet išao preko Broda (1807. preko Jeftana Ninkovića, 1809. preko Mih. Pavlovića, br. 6. i 7.)

Iz obračuna o jednom prigodnom ortakluku s Nikom Besarovićem, koji je po tom zajedničkom poslovanju putovao i u Solun, vidi se da je Budimlić uložio 22.179.22, a Besarović 5,664,,10, svega 27.843,,33 groša. Od pamuka, kave (11 tovara) šećera i dr. imali su dobitak od 19% za deset meseci (br. 19), dok je, inače kamatnjak bio 12% (1807. 8.: br. 10, 1836.: br. 58).

Osobni saobraćaj kretao se ponajviše, preko Dubrovnika, a dosta i preko Splita. Putovalo se šta više i po suhu između Trsta i Splita. Budimlić je pisao šior Zaharinu, da mu novac od prodanog pamuka pošalje u Split po suhu, po sigurnoj prilici, po Jovi Đuriću, pa se za izvesno nadao, da će mu novac poslati s novcem šior Gavre Bajovića. Tih dana imao je knjigu (pismo) od rečenog Đurića. Javlja, da će i on doći u Trst, dok prvo društvo trefi (br. 16 od 17. I. 1811.).

[9] Ibid.

[10] Po pričanju pok. Hadži-Makse Despića iz Sarajeva.

[11] Gavrilović, Ispisi. p. XI. i izvještaji francuskih konzula (u spomenutim zbirkama).

Kao što nije uspelo na drugim stranama, nije se niti na Balkanskom poluostrvu mogao striktno provesti kontinentalni zatvor. Solun je bio centar kriumčarske trgovine s engleskom robom. Francuski se izveštaji tuže na to i ističu, da se zbog prenosa engleske robe ne mogu da dobiju kirije u Solunu. Mesto bržim i jeftinijim vodenim putem, Srednja je Evropa pa čak i Francuska, kupovala skupo kriumčarenu robu: šećer, kafu, duhan, predeni pamuk, koju su Englezi dovozili morem do Soluna, a odavle se prenosila skupljim kopnenim putem preko Balkanskog poluostrva.

Trgovina posle kontinentalnog zatvora.

Pošto je prestala francuska vlast u jugoslovenskim zemljama (1813. do 1814.) i pošto je srušen Napoleonov sistem u Evropi, vraća se trgovina na Balkanu u stare kolotečine. Prestaje kontinentalni zatvor i promet se opet uputi jevtinim morskim putem, gde je god bilo moguće. Pamučni put izgubi svoje značenje. Sad se potrebni pamuk dovozio u Bosnu iz Trsta preko Splita i Sinja u trgovačke centre Livno i Sarajevo, i preko Metkovića u Mostar. Oživeše opet veze s Dubrovnikom.

Veze s Dubrovnikom.

U Dubrovniku se češće i poduže bavio jedan član kuće Budimlića, tako 1817. Jovin brat Pero, 1818. Jovo, 1821. Jovin sin Risto (br. 30, 33, 36). Iz Splita održava s Budimlićima veze Ilija Lučić.

Posle praznine u korespodenciji od 1822.—1828. vide se 1829.—1830. veze Budimlića s Ristom, sinom Hadži Laze Lučića u Dubrovniku. Ovaj prodaje neke menđuše od briljanta i belenzuke od bisera, što ih je primio od Riste Jovina Budimlića preko šior Josifa Aranitovića i to uz gubitak (br. 37—43) i šalje mu kafe (br. 43, 44). Lučić prodaje za račun Budimlića i suhe goveđe jezike i menja ih za rezačije, koje mu šalje (46, 47, 48). Lučić mu javlja također cene vune u Trstu i Jakinu (1830. br. 48).

God. 1836. dobivaju Hristo i Stiepo Budimlići 24 meha zejtina 651 oku iz Dubrovnika preko Mihaila Aničića u Mostaru. Do Mostara je dovezao jedan kiridžija po 14 para na oku a od Mostara ga prenosi drugi po 20 para. Aničić naplaćuje svoj trud 4 groša od tovara (54). Za period od 1851.—1854. vide se veze Budimlića s Dubrovnikom dosta jasno. Jefto Perinović iz Dubrovnika naručuje od Budimlića iz Sarajeva, da pošalju po prvom kiridžiji 30 hali fesova i 10 čifta fišek-ćesa usćupskie (skopskih) od tenećeta žutoga i gajtana (br. 155 iz 1852., 164 iz 1853. g.). Osim toga Perinović je primao od Budimlića: suvih goveđih jezika i pršuta goveđih (164 iz 1854.). Budimliće su interesovale cene vune, bosanske i mostarske, i o njima im javlja Perinović iz Splita pri prolazu iz Trsta u Dubrovnik (168 iz 1854.).

Iz kontokorenta Jeftana Kovačevića iz Dubrovnika za Ristu i Stiepu za razdoblje od 1851. do 1854. (br. 171.) vidi se, da je Kovačević slao 15 pošiljaka zejtina, a 2 pošiljke toz- (u prahu) šećera. Promet je iznosio svega forinti 2.571.31. Novac se slao po kiridžijima ili po poznatim ljudima tako po Spremi na Lazara Knežića u Mostaru, koji ga je onda dalje otpremao. Preko Knežića su se slala i pisma (br. 171). Od 1858. g. pojavljuje se mesto Knežića Mihailo Aničić u istoj ulozi (206).

Ove se veze s Kovačevićem nastavljaju i u 1856., 1857. i 1858. god. Jedamput je morao sam otpremač odmah platiti carski đumruk (182), a drugi put ga je plaćao u Sarajevu Budimlić (185). I dalje je glavni artikl zejtin, pa šalovi. Kovačević je slao i smokava, bez narudžbe, pa ih Budimlić nije hteo primiti (219 iz 1858. g.).

Godine 1857. izdaje Jeftan Kovačević iz Dubrovnika Budimliću u Sarajevu menicu (kambialu). U njoj potvrđuje Kovačević, da je primio od Šabana Rabošti iz Skadra 160 for. i daje nalog Budimlićima da mu sumu isplate, kad im pokaže ovo pismo s muhurom (br. 188). Te je iste godine izdao Kovačević Šabanu menicu i na Đorđa Filipovića, Spasoja Savića i Jovana Ilića te piše Budimliću, ako koji od njih ne bi hteo platiti Šabanu »plati Ti, koliko bude, a ja ću Tebi pripoznati, jer volio bih izgubiti prst od ruke, nego da me ko osramoti« (br. 189.).

Veze sa Starom Srbijom.

Jake su bile veze s Istokom: sa Skopljem (Uščupom), Prilepom i Uzunđevom, na sajmovima u poslednja dva grada. Od sajma uzunđevskog ostalo je u Skoplju u zajednici s jednim ortakom gr. 14 628, u tom: 5 kesa furde (krzna) samurske oka 22 i 50 drama po groša 400, 3 soruka susamura po groša 700, 1 temesuć (obveznica) ternovalinski Nikole H. Niče i H. Dimitrija od groša 3.678.

Nanovo nosi ortak: 2 kese furde zerdovih oka 9 i 350 dr. po 400 groša, 1 kesu furde samurske oka 4 i 330 dr. po 600 gr.

Dalje se nabraja sadržaj sanduka Nr. 1—4.

Unutra se spominju fesovi i fesovi bečki polutunosi (oko 174 teste (tuceta) po 24—64 groša, polutunosi kao najskuplji.) Sva je roba bila u vrednosti od 29.034 groša i 30 para (br. 53 od 17. nov. 1836). Za ovu se godinu navodi cena krznima u Sarajevu: zerdavi po gr. 26, samsari 20, mačke divlje i jazavci 10, vidre 65 i 70 dobre, repovi zerdavini 3,,20 do 4, samsarski 1,,20—2, vjeverički 0,,12, zečine na bosanski 2,,—, lisice 17,,—, vosak 20,,—, groša. Ove cene javlja Dimitrije Budimlić Hristi Budimliću u Skoplje, kad je ovaj bio na putu za sajam u Prilepu. Preporučuje mu da ove cene saopšti i Hadži Dimitriću, koji će, verovatno također biti u Prilepu. Pirinča neka ne uzima, jer je u Sarajevu stao na 3 groša. Ako Jovo izađe u Trnoviju, neka se s njim dogovori. Pismo je adresirano Kir Hadži Kosti Novakoviču u Uščup da ga uputi. g — daru Hristi Budimliću, »gdi bude« (Br. 55 od 20. dec. 1836). Pod istim datumom piše mu Stefan Budimlić, da ga je molio Lazo Tomić da mu kupi »1 časlovac i 1 psaltir gerčki«. (56.)

U 1852., 1853. i 1856. g. vide se opet veze Budimlića sa Skopljem. Oni šalju iz Sarajeva: noževe, klince iz Vareša (br. 52 iz 1833 g.) a dobavljaju iz Skoplja preko Taslidže: vranjsku užariju i pamuk (151, 160, 178, 179, 183).

Trgovci u Solunu s kojima se održaju veze jesu: Jano Nerlenčović i Simo Lakić.

Veze s Užicom.

God. 1857.—1864. održavaju Budimlići dosta žive veze sa Narančićem iz Užica. Oni mu šalju: zejtina, pirinač, toz-šećer, ploče i čavle konjske, kafu, lekovitu vodu protiv groznice (od šior Sumbula). Narančić traži, da mu pošalju »pirinča ljuboškoga«, ako bi ga bilo (205, 207, 208, 209, 210,

214, 215, 217, 220, 239, 270). Jedamput se spominje, da je u Užice doneo zejtina i jedan trgovac iz Skadra.

Narančić šalje Budimlićima po narudžbi 8 kom. časlovaca po 12 groša, posle 12 kom. časlovaca i psaltira i 40 kom. bukvara. Budimlići su primili za Narančićev račun od nekog Save za knjige 565 groša (215, 220).

Sumbulovi lekovi, prašci, spominju se u pismu Riste Budimlića od 30. VI. 1860 (br. 229), koji šalje »apove od Sumbula« bratu Stiepi u Derventu po konsulovoj pošti u Brod na Kljaju. Apovi su protiv groznice, koju je Stiepo opet dobio.

Iz Užica naručuje haljinu i pojas preko Budimlića jeromonah Pajsije Perinović iz Žitomislića. Ujedno im čestita novu kuću za koju su mu javili u pismu, i šalje im pozdrav od Serafima Perovića igumana i Nikifora Dučića profesora duhovne škole (231 od 15. VI. 1860. g.).

U Užicu se nisu mogle da nađu cvancike, da se njima plati račun sarajevski, jer su se tu više tražile i cenile. Ali je bilo više rubalja i šupljih dukata cesarskih i starih bakaruša (207). Narančić šalje iz Užica novac Budimliću u Sarajevo po Stjepanu Mariću, kramaru iz Glasinca (207 iz 1858. g.).

Filijala u Derventi.

Godine 1839., 4. aprila piše Stefan Budimlić iz Dervente, gde stalno živi i trguje, Risti Budimliću u Sarajevo, da mu ne sme kupiti žita i poslati, »zašto bi bio svezan i otjeran u Travnik, taki je ovdje tembih... Ovdje je veliki glad. Ja sam uzeo radi prodaje ovdje kukuruza oko 400 oka, pa su mi ga vratili natrag, umalo nijesam na belaj udario od takve stvari«. (60).

Godine 1841. šalje Risto Budimlić iz Dervente preko oca u Sarajevu, pismo Lazi Dukiću, u kojem moli Dukića, da piše Milakoviću u Trst, da ih kreditira hiljadu forinti robe, jer koliko bi imali fajde na robi sarajevskoj, toliko i na triešćanskoj. (67).

Ovoj derventskoj filijali Budimlića polazi za rukom da sklopi veze s Trstom. 1842. šalju Risto i Stevo Budimlić iz Dervente 700 for. braći Škuljevićima i Milakoviću u Trst preko Broda. Te i sledeće godine šalju preko Broda: voska 2 bale, pa 3 bale 163 oke, 413 kom. zečina i 300 forinti u novcu.

Naručuju da im se pošalje (preko Siska i Broda) 10 vreća kafe, 2 vreće šećera u glavama, 60 paketa pamuka Nr. 16—24, po 20 paketa drugih numera, 1 centu malteza pamuka, 20 peča beza amerikana, 2 kaše safuna. Beza amerikana traži se debela vrsta kao što ide za Banjaluku. Mole da se preporuči spedicionaru u Sisak, da ne bi robu zadržavao putem, jer im je prva zastala preko 2 meseca. Od Broda se roba prenosila na kolima. (br. 69). Kolari se spominju od Broda do Dervente tek 1862. (256).

I u Banjoj Luci su kupovali 1840. g. derventski Budimlići robu, ali im je bila sasvim skupa.

Godine 1846. poslao je Stefan Budimlić iz Dervente po Imširića momku jedan fangot novaca pod pečatom preko Riste Budimlića u Sarajevu »vladici od svih popova« groša 5093 (br. 77). Takvo preuzimanje novca u Derventi spominje se i u jednom pismu bosanskog mitropolita (?) Ignacija iz Travnika (116 iz god. 1849.).

Trgovina ove filijale u Derventi bila je počela opadati 1846. g. »jer se napunila čaršija« (br. 81 od 16. dec.). Stevan piše iz Dervente Risti u Sarajevo, da nastoji oko Laze (Lukića), da im pribavi kredit »ne bi li se kakav god posao otvorio, pa kad bi se upoznali i sastavili pare, mogao bi otići sobom u Beč i doći pred ramazan na jedan mjesec« (81). Svaki čovek, koji sedi u Sarajevu »i nema kredita u Trijestu, u Beču, u Rumeliji, uzalud sjedi« (87 od 17. III. 1847). Morao bi kadgod otići i u Osijek (ibid).

Lazo Lukić saopštio je Stevanu, da će dati Risti menicu »nekakvu vekslu za Urumenliju« da podigne para koliko mu treba na sto jedan (mesečno) (89. od 6. maja 1877.).

Filijala u Derventi postojala je i dalje i vodila je dosta živu trgovinu. Čini se da se u njoj radio i terzijski zanat, jer se u jednom pismu traži materijal potreban za taj zanat (90), a u drugom momak, koji je vešt terziluku (91. iz 1847.). Plaća momku bila je mesečno 15—20 groša (63).

U ovoj korespondenciji (br. 146 od 16. V. 1852.), spomenut je i veliki požar, što se dogodio u Sarajevu: »u nedelju u 1 sat u noći izgorelo je od šeer ćeaine ćuprije s ovu stranu Miljacke sve redom do Burekove kuće t. j. sva čaršija, sav latinluk, sve ispred Tašlihana s obadvije strane do Besarine kuće i s drugu stranu do Medića kuće na varoši od Fočine kuće do banje, sve s obadvije strane, svi hanovi«. Inače nema spomena o sarajevskim događajima, što dolazi od karaktera same korespondencije.

Prevoz preko Splita i Livna.

U god. 1850. pojavljuju se pošiljke za Budimlića u Sarajevu preko Nike Jurkića iz Livna. Roba dolazi iz Trsta. Jurkić se brine u Livnu za njezinu otpremu kao spediter, jer ističe da ima »koli podosta slati«, ali nema po kome. »Ovo samo Kuprešana, što me sluša, a ostale kiridžije naše ne će ni da idu, govore, da ne smiju«. Prošle tovare oterale su kiridžije preko Skoplja (u Bosni), pa su im oduzeli konje za komoru, te im je roba pokisla u planini, dok su im konji vraćeni (br. 124 i 126 iz 1850., 138 iz 1852. g.).

Jurkić je bio po svoj prilici, katolik, piše pismo ikavski i ćirilicom.

Spediciju robe u Splitu obavlja Vita Levi (br. 134 iz 1851., 137 iz 1852.).

On je pogodio bio direktno kiridžije iz Splita za Sarajevo, da se ne promene u Livnu »zaradi kalaja da vam ne falie« (137 iz 1852.). Na to se tuži Jurkić, tvrdeći da je Levi uzeo nepouzdane kiridžije, koji su odmah iza Livna predali robu kiridžijama skopaljskim i kupreškim, ili kad ne mogu predati gornjim kiridžijama, ostave robu u čijoj kući, pa onda roba tako dugo čeka na prevoz. Stoga Jurkić piše, da ne će više ništa, da prima preko Vite Levija (br. 140 iz 1852.).

Prevoz preko Broda.

Sarajevo i Derventa održavali su s Austrijom veze preko Broda. To je »nemački« Brod (104) i zemlja »Nemačka« (austriska). Preko Broda idu trgovci u Beč u trgovinu. Preko Broda i Siska održavaju se veze sa Trstom. Spomenuli smo kao posrednike u Brodu u (1807. i 1809.) Jeftana Ninkovića i Mih. Pavlovića. Godine 1862. i 1863. spominju se Kosta Kostić i Stevo Popović (256, 265, 266), god. 1817. Stevan Janković (31.)

Godine 1863. otpremili su Budimlići iz Dervente Perinoviću u Trst preko Steve M. Popovića u Brodu bure voska. U Brodu je uredno vagnuto. Pošto u Trstu nije odgovarala težina, baca Popović krivicu na Perinovića, što nije kad je sa željeznice bure primio, tamo odmah vagnuo i kad se ne bi jednako vaga pokazala s buletom, da je od društva železnice naplatio (265).

Pošta.

Za vreme francuskog vladanja u Ilirskim Provincijama ustanovljena je bila pošta između Kostajnice, Soluna i Carigrada.[12] Tada je molio Jovo Budimlić svoga komisionara Dragu Teodorovića u Trstu: »da mi pišete sa svakom poštom, koje su cijene i prilike za moje vladanje« (br. 20 od 26. septembra 1812.).

S propašću francuske vlasti propala je i transbalkanska pošta na turskom teritoriju. U Bosni se vratilo opet primitivnom odašiljanju pisama i novaca po kiridžijama i poznatim trgovcima. Tek četrdesetih godina uređena je pošta. Još 1839. šalju Budimlići pismo po brodskom kiridžiji, koji ga izgubi (60), a 26. januara 1842. po brodskoj pošti (67). Pošta je išla »svake evte« (75 iz god. 1846.). »Sada je uredjena careva pošta i nosi svake sriede odavlen (iz Sarajeva) u Brod«. (130 od 2. III. 1851. br. 132.). Kad je pismo bilo na debelu ćagetu plaćala se »dvostruka pošta« (br. 141 iz 1852.).

Kovačević iz Dubrovnika šalje Budimliću u Sarajevo nekoliko pisama, da ih preda na označene adrese i da od tih ljudi ne ište »poštu« (poštarinu), nego neka zaduži njega što dade. (Br. 189 iz 1857. g.). Između Sarajevo i Dubrovnika išla su pisma preko Mostara i Metkovića, i od Splita do Dubrovnika po pošti, inače po nekome usput. Pisma i novac prihvatali su na tom putu, u Mostaru i Metkoviću, poznati trgovci i dalje ih otpremali (206). Novac se slao u fangotu ili fišeku pod markom i pečatom (268). 1856. god. šalje se novac iz Skoplja u Sarajevo preko pošte i plaća se 30 groša na 2.600 groša t. j. okruglo 1.27% (78 i 151 iz 1852.). Poštarinu je plaćao ili odašiljač ili primalac, o čemu je jedan drugog u pismu obaveštavao (115, 155, 178).

Perinović iz Trsta primio je 1863. god. 50 dukata pod Budimlićevom markom i pečatom, prodao ih je, te odbija »troškove carskoj diliđenci 1.05 f. i samsarije za prodati 27 krajcara« (268).

Pisma iz Sarajeva u Derventu dolaze preko Tešnja. Slanje tovara preko Tešnja bilo je skuplje. Zbog toga se traže direktne kiridžije za Derventu. (76). 1847. g. poslato je po pošti iz Sarajeva u Derventu: širit. kirice (kerice, čipkice) i gajtan (90).

Kirije.

Plaće kiridžija na »pamučnom putu« Solun — Sarajevo — Kostajnica vide se izvještaja Antoana Vasa, francuskog vicekonzula u Prištini od 6. oktobra 1812. Plaćalo se po tovaru 180 groša od Soluna do Sarajeva, a 80 od Sarajeva do Kostajnice dakle svega 270 groša pa i po tu cenu bilo je teško naći kiridžije, jer su ovi voleli da rade na kraćem i lakšem putu Solun — Oršova, kuda je išla engleska trgovina. Troškovi za prenos robe na tom putu iznosili su 140 groša po tovaru.[13]

[12] Gavrilović sp. d. str. XI.
[13] Spomenik XXXI. st. 151 i d.

God. 1836. plaćalo se od Dubrovnika do Mostara na oku 20 para, a od Mostara do Sarajeva 14 para kirije (54), god. 1857. od Dubrovnika do Sarajeva 26 para (197). Od Sarajeva do Dervente bila je 1848. g. kirija na oku 14 para (124), 1850. g. iz Livna do Sarajeva 26 para (124), 1851. g. 24 pare, a iz Splita do Livna tovar 14 groša ili for. 1.40 (134), iz Splita do Sarajeva direktno 35 para (137) i po 30 para, ako dotera isti kiridžija, a po 27, ako se usput promene kiridžije (142), iz Skoplja do Sarajeva 90 groša tovar (br. 151 iz 1852. g.).

Novac.

Novac, koji se spominje u francuskom periodu, bile su forinte (12. 13, 36), ćesarski taliri i kolunati, cekini i ruše. U rušpama je bilo najćišće zlato i verovnik je za pozajmljene ruše tražio da mu se vrate ruše (36 iz 1821. god.). I danas je narodna rečenica: Čist kao ruša. Računska je jedinica bio groš i para.

U godini 1850. ističe se da i u Skoplju imaju dva pazarluka: »i na gornji esap i na donji«. Mehandžijama, kiridžijama računa se po donjem esapu (cvancika 3 groša i 20 para, bešluk po 5 groša). Inače je cvancika bila 4 groša, a bešluk 5 groša i 20 para (br. 128). U Vranju su bile cene novcu oko 7% jeftinije, nego u Skoplju (128 iz 1850. god.). Cene su bile: Altiluk = 6 groša, bukara = 1 groš (u Užicu, broj 205 iz 1857. g.) Banovac = 1 gr. (236 iz 1860. g.) Forinte (forinta od Viene (br. 12, 13 iz 1810. g.) bile su 1846. god. po 10 gr. i 20 para i po 11 gr. (77), 1852. po 9 gr. 10 para (135), 1857. po 12 gr. (204).

Taliri. 60 »taliera karlovaca« spominje se 1821. g. (36.). »Ako budu kolunato pod istu cenu kao i cesarski talijeri, pošaljite« (24 iz 1813. g.). Taliri su bili 1846. g. po 22 gr. (77), i 1850. po 24 gr. i 20 p. i po 23 gr. (128.), 1857. po 24 gr. (201), direklije po 24 gr. Godine 1858. spominju se dva talira elvana = 12 groša (209). Bilo je popola taliera kao i cvancika polovnica (207 iz g. 1858.). Trebalo je paziti na talire, koji idu po 6 cvancika, jer je bilo i lipiskih talira, koji se nisu mogli trošiti više od 4½ cvancike. Zbog toga ih je trebalo meriti prema karlovcu ili pravom elvanu (143 iz 1852. g.). Narančić iz Užica pitao je u Sarajevu, pošto se tu troše francuski taliri od pet franaka i grčki taliri od 5 drahma (207 iz 1858. god.).

Madžarije, zlatan novac, vredile su okruglo 55 groša ili 20 para više ili manje (204, 189, 161), 1846. g. po 50 gr. (77), 1850. po 58 gr. (128), 1860. čak po 60 gr. (čarkli zdrave i šuplje), a po 59 gr. bez čarka (236). U Skoplju se 27. IX. 1849. god. gubilo na madžariji 4 gr. i 20 p. (118.). Tom je prilikom i forinta bila spala sa 11 gr. 20 p. na 10 gr. 30 p.

Madžarija se računala 1858. g. u Dubrovniku po 4.38 for., a 1856. po 4.40 for. (grup sidilati madžarija br. 185 iz 1856. g.).

Cekin = for. 5.52 (br. 263 iz Trsta g. 1862) = 54 turska groša. Ađio ide na manje. Cekini su po for. 5.32 (269 iz god. 1863.).

Cvancike zdrave idu po 4 gr. 10 p., šuplje po 4 gr., male i zdrave i šuplje po 2 gr. (236 iz 1860. g., 205 iz 1857., 78 iz 1846. g. 128 iz 1850.) a po 3 gr. i 20 p. i 3 gr. i 30 p. »na donji esap« u Skoplju (128 iz 1850. g.). U Užicu su bile 1858. g. cvancike skupe i nisu se mogle dobiti. Dukat se mogao tada dobiti za 56 gr., ako se plaćalo cvancikama, inače je bio 58 gr. (207), na austriskoj carinarnici u Brodu primane su 1862. g. po 3 gr. i 20 p. (256).

Mincovi po gr. 62 išli su dobro u Skoplju (151 iz 1852. g.) po 56 (128 iz 1850. g.).

Bankot-cedulje (banknote). Za njih su se čule rđave novosti iz Beča i niko ih više nije hteo (98 od 17. marta 1848. god., pismo oca iz Sarajeva Risti i Stepi u Derventu).

Karantan (stari krajcar austrijski) bio je $\frac{1}{60}$ forinte = 6 para (152 iz 1852.) = 4 pare u 1860. g. (236). Šestice od 6 karantina falile su »ne će da ih uzimaju ni ovde ni u Nemačkoj« (t. j. Austriji), javlja se pismom 135 iz 1852. g. iz Sarajeva u Dubrovnik.

Šovran (šofran, šovrenj) = 167 gr. (204 iz 185[illegible]).

Rublja je išla po 19 gr. i 20 p. i po 18 gr. i 20 p. u Skoplju (128 iz 1850. g.), u Užicu (1858.) po 20 gr., i delovi rublje po 15, 10, 6, 5, 4 i 2 gr. (207). God. 1852. bilo je u Sarajevu mnogo rubalja i trošile su se po 2 forinta, $\frac{3}{4}$ rublje po 13 gr. i 20 para (143).

Dukati bili su po 54 gr. 1852. g. (135), na austriskoj carinarnici u Brodu 1862. g. po 50 gr. 25 p. (256), g. 1863. po fl. 5.31 (268). U Užicu su bili cesarski dukati po 56 gr. god. 1859. (220).

Medžidije, zlatne velike trošile su se u Užicu 1858. g. po 112 gr., a srebrene po 22 gr. (207).

Mahmudija meka bila je po 90 gr. u Skoplju 1850. g. (128).

Stambolje bio po 32 gr. u Skoplju, po 30 u Vranju (128 iz 1850. g.).

Rubija = 10 gr. 20 p. (128).

Adlim novi 20, stari 22 gr. (128).

Igrimiluk novi 22 gr. i 20 p. (128).

Bakaruše i marijaščice bile su sitnež (220 iz 1859. g.).

Uvoz i izvoz.

Iz Trsta se dobavljala: kafa, šećer, kalaj, bez (amerikan), pamuk (maltez), šap, gvozdena roba, ćage, rum u šišama (bocama), mazija, safun, smokve u vencima i u barilima, kadaif (81, 83, 124, 134, 269) i dr.

Iz Dubrovnika su kupovali Budimlići zejtin, šećer, rezačije, šalove, iz Jakina fesove (7 iz 1809. g.), iz Skoplja duhan (kočanski) i pirinač (kočanski i pazardžički), užariju (vranjsku), iz Kočana duhan i pirinač, iz Pazardžika pirinač, iz Urumenlije pirinač, iz Užica crkvene knjige, iz Srebrenice duhan, iz Mostara luk, iz Srbije med i maslo (88, 90, 107, 112, 113, 115 i t. d.).

Po jednoj pošiljci iz centrale u Sarajevu filijali u Derventu vidi se čim su otprilike Budimlići trgovali, to su: nanule, dimiluk, čit, konopci, torbe, beli vuneni kolani, firale, čarape, kese za barut, fenjeri, svila, čohane čakšire i fermeni, šalvare, brave, konci (176 iz 1858. g.), širit, kopče i gajtan, i osim toga ostali navedeni uvozni artikli.

Izvozilo se ponajviše u Trst: vosak, oprana vuna (bosanska i mostarska), krzna; u Dubrovnik: goveđi jezici i pršute; u Užice: zejtin, pirinač, toz-šećer, kafa, konjske ploče i čavli; u Skoplje: noževi, klinci i ploče, na panađur u Uzunđevo: krzna, fesovi i dr.; u Jakin zečine (44 iz 1830.).

Ono što je g. Skarić u objavljenim podacima dokazao za 1831.—1835., to nam ovi i od g. Ćorovića objavljeni podaci potvrđuju za još ranije vreme: bosansko-hercegovački Srbi pojavljuju se već na osvitu XIX. stoleća kao dobro uvedeni u domaćoj i izvoznoj trgovini.

Broj jugoslovenskih trgovaca, njihova pokretljivost, njihove međusobne veze i njihova pojava na svim važnijim okolnim trgovačkim tržištima u susednim zemljama (Beču, Trstu, Dubrovniku, Splitu, Brodu, Skoplju) njihovo razumevanje trgovačkog posla osobito njihovo sudelovanje u pamučnoj trgovini za vreme kontinentalnog zatvora upućuje nas, da period prelaska Srba od drugih zanimanja osobito od zanata na trgovinu pomaknemo mnogo dalje u prošlost, nego što se to moglo na osnovu ono malo dosad objavljenog materijala tvrditi.

Daljnja ispitivanja u ovom pravcu pridonela bi da se bolje osvetli važno pitanje o postanku i razvitku jugoslovenskog hrišćanskog trgovačkog i građanskog staleža i o njegovoj privrednoj i kulturnoj ulozi u prošlosti našega naroda

Rezultati koje smo dobili za privrednu i kulturnu istoriju našeg naroda u jednom dužem periodu i na široj teritoriji samo iz jednoga, ne odveć opsežnog, niti potpuno trgovačkog arhiva, potiču nas sami sobom na razmišljanje, kako takvi privatni arhivi sadržaju dragocenog materijala, i kako ga je vrlo mnogo propalo, jer se nije shvatilo njegovo značenje pa se na nj nije obraćala gotovo nikakova kažnja. I ako tu, sigurno, nismo imali ni za našu užu istoriju građe ni blizu od one važnosti, kakvu su imali za opštu istoriju n. p. arhivi čuvene nemačke trgovačke kuće Fugera, saveza Hanse i sl., ipak smo imali sigurno dosta materijala, koji su miševi izeli po tavanima i magazama ili su ga naslednici upotrebili za zamotavanje i pakovanje, ne znajući za njegovu važnost. Ja sam se pre rata bio počeo baviti u Sarajevu prikupljanjem bosanskih trgovačkih arhiva, ali je rat taj rad prekinuo. Verovatno je za vremena rata mnogo propalo i od onog oskudnog materijala, koji se bio još očuvao u privatnom posedu. Ipak bi trebalo prikupiti na jednom mestu i sačuvati ono što se još održalo. Toga će materijala, po svoj prilici, biti još u Bosni i južnoj Srbiji.

Pored pismenih trgovačkih dokumenata trebalo bi prikupiti i tradiciju osobito od članova starih trgovačkih porodica. Tu bi se moglo još dobiti i sačuvati dosta važnih podataka za istoriju naše trgovine i trgovačkog rada, za naseljavanje gradova i razvitak našeg građanstva. Još živi članovi tih porodica pokazali bi, sigurno, dovoljno razumevanja i interesa za to da se sačuva uspomena njihovih predaka, koji su se istakli u ekonomskoj borbi. S njima će svakim danom sve više izumirati i ta tradicija.

Našim gradskim naseljima, njihovoj prošlosti, poreklu njihova stanovništva, razvitku zanata i trgovine u njima nije dosad obraćana ni blizu onolika pažnja kao seoskim naseljima. To proučavanje istaklo bi i rešilo mnogo interesantnih istorijskih, ekonomskih i socijalnih problema. Trgovački arhivi služe kao vrlo vredan izvor prve ruke za njihovo rešavanje. Oni daju često vernu sliku ne samo poslovnih nastojanja nego i intimnog života i kulture cele sredine.

Trgovački arhivi i tradicija naših trgovačkih porodica podložni su sve više, svakim danom, propadanju i hitna je potreba da se spase što se još dade spasti.

Turski arhivi imaće sigurno dosta dragocenog materijala i za ovaj deo naše istorije kao i za druge. Dok se ne mogne početi s njihovim sistematskim iskorišćavanjem, koristan bi posao bio prenositi iz turske literature važnije priloge kao što je na pr. napred spomenuto vrlo inte-

resantno pismo inspektora Ahmeda Dževdeta iz 1864 god. o načinu trgovanja u Bosni, koje je preveo H. Kreševljaković u 2. svesku »Narodne Starine«.

Résumé. M. Dr. Vasilj Popović, professeur de l'Université de Belgrade, fait, dans l'article ci-dessus (»Le commerce de la maison Budimlić de Saraëvo«), un tableau du commerce d'une maison dans la première moitié du XIXe siècle. L'article est fait d'après les archives del' Institut oriental de Saraëvo. L'auteur décrit le commerce du coton à l'époque de Napoléon Ier, surtout pendant l'occupation française des »provinces illyriennes« (comme fut nommé le térritoire yougoslave respectif) et du temps du blocus continental napoléonien; le commerce de la maison Budimlić avec Raguse, Vieille Serbie, Dalmatie, Trieste, Croatie. La famille Budimlić faisait aussi du commerce avec toute sorte d'épicerie, matières premières, avec du fer, mêmes avec des livres écclesiastiques. Elle exportait de la Bosnie: la cire, la laine lavée (de Bosnie et de Mostar), les fourrures, les langues de boeufs les jambons fumés; servait d'intermédiaire pour la Serbie: dans les articles suivant: huile, ris, café, sucre, produits métallurgiques. Il en était de même pour la Macédoine. Très caractéristique est la tenue des livres, primitive, même patriarcale; le transport était lent et difficile, la poste des plus primitives. L'auteur donne à la fin un tableau de la monnaie de l'époque qui pourra servir à la numismatique moderne.

ZEMALJSKI MUZEJ U SARAJEVU

Sarajevu je sudbina namijenjivala više puta da bude kulturni centar Balkana. Par izrazitih znakova tih pokusa očito govore, što su o Sarajevu mislili veliki umovi. Dva su sjajna primjera ovakovijeh pokušaja. Jedan su primjer zdanja Gazi Husrefbega,*) a drugi su Zemaljski Muzeji.**) Prve svoje korake upućuje stranac u orijentalni dio grada, na Baš-čaršiju, u Begovu džamiju. bezistan i pred slične orijentalne spomenike, a onda će se zacijelo uputiti u Muzeje.

Istočnjački se je život razvio i do danas održao oko Imareta (institucija u kojoj siromasi dobivaju besplatnu hranu) a tu su i koncentrirane zadužbine — vakufi — Gazi Husrefbega, koji je zaklopio svoje oči 1541. godine. Husrefbeg je tu podigao veličanstvenu džamiju (sagrađenu 1530.), a uz ovu zdanje za astronomska opažanja (muvekithana), knjižnicu (kutubhana), nižu školu (mekteb ili kako narod naziva mejtef), višu školu (medresa), samostan (hanikah), zgradu za besplatno konačište (musafirhana), javnu uru (sahatkulu), banje, uzornu centralnu tržnicu (bezistan), te napokon mauzolej (turbe) sebi i napose svome vjernome slugi Tardiću, za čije pokoje danas mnoga usta pobožno šapću usrdne molitve, a imaju i za što.

Sva ova zdanja imaju da posluže na čast Bogu i na procvat nauke. Iz mejtefa je dolazio marljivi učenik u Kuršumli-medresu. U toj medresi njegovahu vijekovima učenici teološke znanosti, za tim pravo, poetiku, retoriku, metafiziku, a od ostalih znanosti one, koje iziskuje običaj i vrijeme (tako naime završuje u ovoj stvari oporuka toga velikog pokojnika). Sarajevo je trebalo da bude znanstveno žarište svemu Balkanu. Koliko je ovo prastaro sveučilište, čije zgrade i danas nauci služe, znanstvenoga dobra vijekovima činilo, nije do danas rasvijetljeno i trebaće vrsna sila, da to pitanje obradi. I danas nakon više stoljeća život Sarajeva je koncentriran oko groba Gazi Husrefbega.

Stoljeća prohujaše. U Sarajevu se kuju ratni planovi i ugrožuju stalno sad Evropu, a sada Carigrad. Ako je carski poslanik u volji Sarajlijama onda smije konačiti u gradu inače mora udariti gdjegod izvan grada svoj čador. Stalna bojna jeka ne dade da se čuje glas znanstvenih radnika Kuršumli-Medrese. Habsburškom okupacijom Bosne trebalo je Sarajevo ponovo da oživi u duhu i smislu kulturnoga rada Gazi Husrefbega.

Klicu ovome nastojanju imamo zahvaliti privatnoj inicijativi, kojom se osnova Zemaljskog Muzeja koji se je naglo razvijao i bio spreman, da postane kulturni centar Balkana.

Za Evropu Terra Incognita davala je Bosna poslije okupacije arheološke vrijednosti različnim sabiračima i ljubiteljima starina, kojima se ponosi gdjekoji muzej svjetskoga glasa. A s okupacijom je u Bosnu zalutao i mnogi dobar čovjek, koji je zemlju zavolio i radio od srca za njeno dobro.

Dr. Julije Makanec okupi godine 1884. nekoliko ljudi, koji su Bosni želili dobro, i ti ljudi osnovaše Muzejsko društvo. Prvi članak pravila toga društva veli, da je zadaća društvu:

a) da osnuje bosansko-hercegovački zemaljski muzej, u koji će se primiti sve, što je arheološki, kulturno-historički, umjetnički i obrtnički značajno i po zemlju svojstveno;

b) da prouči u zemlji nalazeće se spomenike svake vrste i svakog doba i da se stara za koliko je moguće očuvanje istih; naposljetku

c) da pomaže i unapredjuje kućevnu industriju i domaći umjetnički obrt.

Dva su velika zadatka namijenili njegovi osnivači Muzeju: znanstveni i privredni. Ovaj potonji je bio na srcu tadašnjemu austrougarskome ministru financija Kallayu, koga su korili, što u Bosnu uvodi novotarije na teret drugih zemalja. Uprava tadašnjega Muzeja bila je sastavljena iz različnih lica. Neka su od tih bila u odboru, jer je to višima godilo, a drugi su se sa srcem odali muzeju. Odbor je trebao stalnu silu i izbor pade na dra. Ćiru Truhelku, tada pristava na umjetničko-obrtnom muzeju u Zagrebu.

Da bi naš umjetničko-obrtnički »produktivni« zadatak uspio, izbor je pao na dr. Truhelku, koji je tada preuzeo sve muzejske poslove. Dr. Truhelka krenuo je posve znanstvenim pravcem.

Isprva je dr. Truhelka radio sam, zatim je dobavio za prirodoslovne zbirke odličnoga

*) Vidi »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« 1912. str. 91.—233.

**) Zemaljski je Muzej u Sarajevu zapravo skup od više muzeja kojima je zajednički samo krov.

preparatora Zelebora iz Beča. Ovima se priključio Otmar Reiser, zoolog, a kasnije i rudarski satnik Radimski. Dvije sobice u Zemaljskoj Vladi sačinjavahu tadašnji muzej. Godine 1888. dobio je muzej više soba u zgradi kraj katoličke stolne crkve, u centru novoga dijela varoši i postao državnom ustanovom. Time je muzeju bio osiguran opstanak i on od tada naglo napreduje. U upravi muzeja fungiraju ili figuriraju najviši činovnici, koji su znali svojemu osoblju uputiti »molbu« da pripaze na sve što je muzeju od koristi. Niže osoblje je bilo sretno, da udobrovolji čime lijepim Ekscelencije, pa toj sretnoj okolnosti zahvaljuje muzej, da je mnoga dragocjenost prispjela u muzej.

Da ova akcija što dublje dopre u narod pokrenulo se izdavanje »Glasnika Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini«. Taj je glasnik prodavan uz minimalnu cijenu i bio je »odozgor narinut«. Svećenik, učitelj i žandar zatekoše to glasilo na svojem stolu i prigrliše ga mnogi s velikim oduševljenjem.

To nam svjedoči i sadržaj Glasnika. Tu se nuz članak uvaženog stručnjaka prislonio stidljiv člančić skromna učitelja i žandara. Pučanin-saradnik glasnika moli uredništvo, da iz njegova rukopisa povadi što je za glasnik, a uredništvo, Konstantin Hörman, koji steče velikih zasluga za muzej, iznosi takav članak u cijelosti i time sokoli ostale.

Uredništvu je uspjelo, da prikupi veoma vrsne saradnike, a stranome svijetu objavljivaše po vremenu važniji sadržaj Glasnika na njemačkom jeziku u »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina«. Zamjenjivanjem muzejskih publikacija upozna muzejsko blago i strani svijet i muzej je dobio u zamjenu strane publikacije. Uredništvo Mittheilungen-a preuze dr. Hörnes, profesor na sveučilištu u Beču. Time je znatno ojačan ugled muzeja. Hörnes je Bosnu zavolio. Par puta je Bosnu obišao. I u svojim djelima Hörnes je isticao bogatstvo Bosne starinama. Sa trinaestom sveskom je prekinuto izdavanje Mittheilungen-a, a Glasnik in dalje izlazi.

Prilikom različnih svjetskih izložbi dobivao je muzej mnogo priznanja, a saziva u dva maha svjetske učenjake na kongres u Sarajevo. Time se raznese glas o Bosni u sve krajeve svijeta. Muzejski radnici stekoše priznanje iz vana a potpuno povjerenje u državi. Muzejske dvorane se prenatrpaše. Stižu nove radne sile, predmeti se slažu po tavanu i podrumima, svijet prigovara i tuži se na raspored objekata.

Ova prenatrpanost prisilila je više faktore da sagrade podesne prostorije. Nacrt novoga muzeja je napravio graditelj Pařik, po sistemu paviljona, ali taj prvobitni plan okljaštriše u ime štednje, pa se 1909. pristupi izgradnji današnjih muzejskih zgrada. Četiri zdanja spojena u jednu harmoničnu cjelinu i dat im je miran, ozbiljan izgled sfinge. Godine 1913. su predani ključevi muzeja znanstvenim radnicima.

Dva ponosa šeher Sarajeva Husrefbegova zdanja, kojima je bila glavna misao: gajenje kulturnih pitanja, u sredini života, u najživljemu dijelu grada, i zdanja muzejska čiji je zadatak isti, povučena izvan dnevne buke, ozbiljna i mirna stotinama godina razmakla u dobi, čine jednu cjelinu, kojom bi se ponosila mnoga prijestolnica.

Po svoj prilici su usred najveće vreve marljivi softe (studenti bogoslovi) sjedili u svojim ćelijama nagnuti nad knjige i prouča vali savremene nauke, o čemu će nam prije ili kasnije progovoriti koji orientalista.

Danas sjede u muzeju požrtvovni ljudi i usred najteže poratne borbe za goli život izučavaju naučna pitanja, daleko od dnevnoga materializma.

Godine 1914. je uredništvo Glasnika izdalo u dvobroju s a d r ž a j radova u Muzeju i u Glasniku. Tom bilansom znanstvenoga rada može Muzej biti ponosan. Pored svih nedostataka, kao što su slabo obrađena srednjevjekovna arheologija i doba turskoga gospodstva u Bosni, Zemaljski Muzej može poslužiti kao uzor i mnogim jačim zemljama.

Da upoznamo čitatelje sa blagom, koje se krije u tim muzejskim zidinama, preletićemo najbržim putem njegove zbirke.

Stupivši pred muzej dočekaju posjetioca mrki zidovi, čiju mračnost pojačava česta sarajevska magla i prašina. Prvi koraci u tu mrku zgradu rastjeraju taj dojam i ugodno iznenađenje oblada posjetioca. Gotovo odviše raskošan prostor u koji sada posjetilac stupi, probudi pažnju i ravnodušna gledaoca, pa krenuvši u prvo odjeljenje dolazi u Prehistorijsku zbirku.

U prizemlju te zgrade su smješteni ostaci prastarih naselja kao što su po svemu kulturnome svijetu dobro poznati Butmir kraj Sarajeva, Novi Šeher kod Žepča, sojenica Donja Dolina na Savi kod Gradiške, Debelo Brdo iznad samog Sarajeva i t. d. Svako ovo nalazište moglo bi poslužiti kao uzor obrađivanja ovakovih naselja.

Na prvom katu toga odjeljenja, koji je zapravo jedna velika galerija, smješteni su ostaci prastarih groblja. Jednu cjelinu sačinjavaju kulturni ostaci iz ilirskih gromila na Glasincu, u kojim su u glavnome pokopavani cijeli mrtvaci, dok su ovime nasuprot ostaci iz t. zv. ravnih grobova u kojima su sahranjivani ostaci spaljenih mrtvaca. Glasinačke gromile zauzimaju u stručnoj literaturi najbolje mjesto, a grupe objekata iz dobi u kojoj su mrtvace spaljivali u glavnome su iz Jezerina kod Bihaća, koje sa glasovitim istodobnim nalazištem u Prozoru u Hrvatskoj čine jednu cjelinu, koja po istraživanju Patschovu, pripada ilirskome plemenu Japoda i tu se polako približujemo historiji.

Neupućena bi publika mimoišla ovu dvoranu, jer su ta pitanja tuđa i mnogome naučnom čovjeku. Da se tomu izbjegne i publika upozori na znanstvenu vrijednost »polupanih lonaca« smještena je ova zbirka u najljepšu zgradu. Veoma uspio raspored i ugodna rasvjeta koja u zbirke pada kroz mnoge velike prozore i sa krova, koji je u staklu, zadrže posjetioca kraj prastarih grobova i različnih kulturnih tekovina iz davnih vijekova dulje nego bi to u prvi mah očekivali. Tako i ovi »dosadni« predmeti uzgojno djeluju u narodu. Jedna pokrajna sobica, koja nije namijenjena izlozima krije par stotina lubanja iz različnih vremena. Među tim lubanjama ima ih više, koje su za nauku o čovjeku značajne, a tu ih ima, koje su i za našu narodnu historiju od važnosti. Tu je na pr. kostur bosanskoga velmože Batala, iz XIV. stoljeća, koji sa antropologijskoga gledišta predstavlja najveću rijetkost. Tu su lubanje iz Tomislavova Duvna i kninskih junaka.

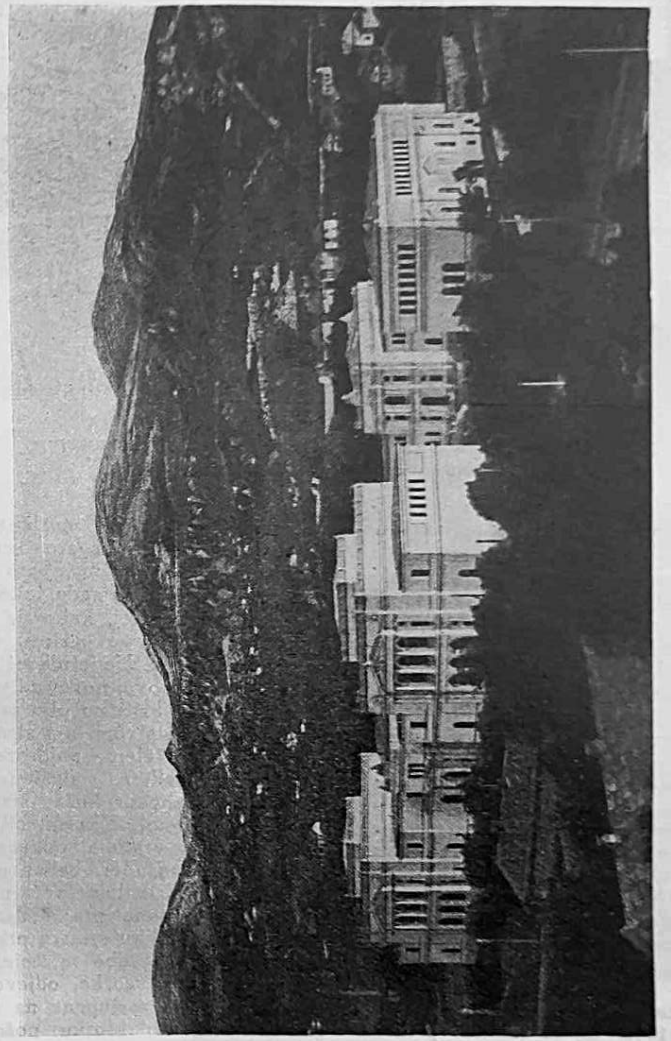

1. Bosansko-hercegovački zemaljski muzej u Sarajevu. Opći pogled.

Intenzivnije pregledavanje veoma umori i najoduševljenijega posjetioca, te mu se pruža prilika, da se odmori u centralnome vrtu, ili da se uputi još u klasično arheološku zbirku. Na ulazu nas u tu zbirku dočeka pregledna karta rimskih puteva i naselja. Ta nam

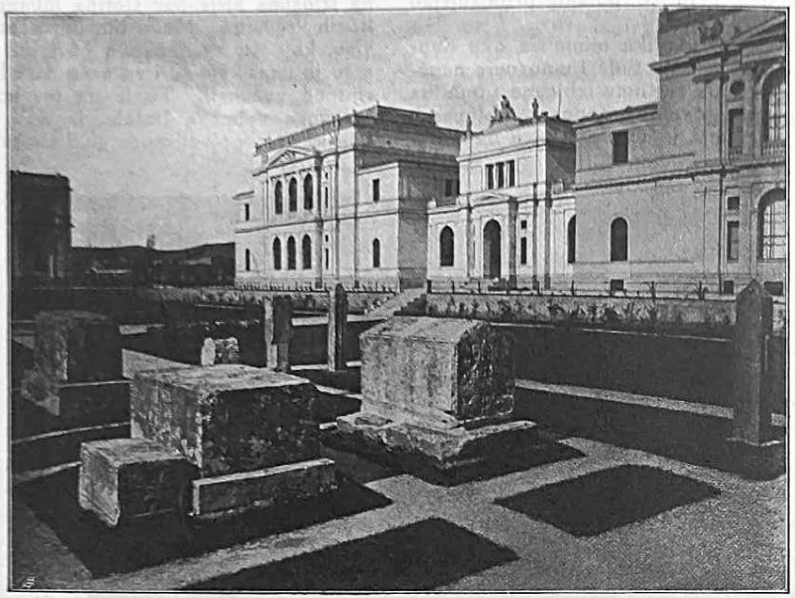

2. Pročelje prehistoričkog i rimskog paviljona sa strane nutarnje. U vrtu se vidi patarenske stećke.

karta očito govori, kako je gusto naseljena Bosna u doba, kada je njome upravljao Rim.

Prizemno u tom rimskom odjeljenju smješteni su kameniti spomenici: nadgrobni napisi, žrtvenici, miljokazi, žare i t. d. Na najuglednijem mjestu toga odjeljenja smješten je jedan od spomenika Mitrasovih, koji je pomno izrađen sa obje strane. U prvome katu te zgrade je numizmatička zbirka, metalni objekti, geme i kameje, posuđe i mozaici. Množina zlatnika i lijepi mozaici najdulje zadrže oko posjetioca u tomu odjelenju.

Malo odjelenje pokraj ovoga krije srednjevjekovne starine iz doba samostalnosti Bosne. Tu je najvažnija zbirka novaca bosanskih kraljeva. Napisi po zidovima su vjerni otisci sa nadgrobnoga kamenja, koje je često ogromnih dimenzija, a pod kojim počivaju »dobri krstjani«. U ovome odjelenju je i biblioteka i tu je bio smješten institut za izučavanje Balkana. Poslije ujedinjenja t. j. poslije 1. XII. 1918. taj je institut prestao djelovati, kako jedan tadanji odličnik naglasi »Balkan je naš i ne treba ga izučavati«. U toj maloj biblioteci je i soba Kranjčevićeva, koju je Patsch spasio, a naša država otkupila i isplatila iza rata.

Napuštajući rimsko odjelenje, napuštamo arheološke zgrade i idemo u etnografski paviljon. U prizemlju su smještene u jednoj dvorani rukotvorine sa sela: vezovi, rezbarije u drvetu, te nakiti, a do ovih bogata ali već napuštena odijela muslimanska. U slijedećoj je dvorani bogato oružje i metalni predmeti koji su u Bosni bili omiljeli. Oba ova odjelenja već su sada tako prenatrpana, da se učenjak muči, kako da to bogatstvo razredi, a da se ne ogriješi o muzejske i naučne principe. Umjetnik bi bio tko bi to pitanje riješio u ovoj novoj ali već pretijesnoj zgradi. Manje kritično oko se najviše oduševi ovim bogatstvom, a i stranim posjetiocima je ovo odjelenje najdraže. Na prvome katu ovoga paviljona smještene su sobe prenesene iz različnih kuća posve vjerno sa svim inventarom. Ukusni ćilimi, rezbarije po prozorima, vratima, policama po kojima je poredano posuđe: bakar preliven kalajem, originalne zemljane peći, naročiti ormari u koje se sprema preko dana posteljina, umivaonici u obliku ormara prikazuje orijentalni komfor. U sobe su smještene voštane figure poglavito seoske, odjevene u vijerna odijela. Tu su zastupane na taj način sve glavne varijante seoske nošnje u Bosni. Seljak istina nije u životu stupio u ovakovu sobu, jer smije u najboljem slučaju da sjedne u kuhinju, da se odmori i ogrije, ali bi sobe bez figura bile prazne, a za figure nema povoljnijeg mjesta. Ukusni seoski vezovi sa trajnim bojama, koje vezilje same pripravljaju razvili su se u visokim, pastirskim pregatstva dolazimo na povratku u vrt, u kojemu se goji seosko i varoško cvijeće. Tu

3. Dvorana paviljona prehistoričke sbirke.

je u vrtu i nekoliko ispisanih nadgrobnih spomenika starih Bošnjaka, koji imponiraju svojim dimenzijama.

Prirodopisna je zgrada razvrstana tako, da jednu stranu ispunjavaju kičmenjaci, kojima se narod sa neopisivom radošću zabavlja. Naravno držanje zavarava posjetioca i on vidi život kakav je u prirodi. Prizemno su svrstani sisavci, a u prvome katu iznad ovih je ptičije carstvo. Prizemno se iz glavne prostorije dolazi u veću dvoranu u kojoj su ostali kralježnjaci. U toj se grupi nalaze i »bijele vrane«, razni primjeri albinizma. Grupa divljih pataka i gusaka; utve zlatokrile i njeni srodnici su zauzeli sredinu ove dvorane u prirodnim pokretima nemirnoga

4. Lapidarij u paviljonu rimskih i sredovječnih zbirki.

im života. Publici je nepristupna dvorana sa gnijezdima raznih ptica, koja je tu u prizemlju i koju je sa osobitom pomnjom prikupio i njegovao Otmar Reiser. Prateći sistematski raspored dolazimo u prvi kat, gdje su u stubištu smještene grupe mrkih medvjeda i divokoza. Prolazeći dvoranom ptica koju smo spomenuli i koja je veoma instruktivno raspoređena dolazimo u odio stranih životinja. Od lava do kolibrića je tu smješteno sve što je do našega muzeja zamjenom ili darom došlo. Dvorani ptica nasuprot je velika zbirka beskičmenjaka. Tu se oko ustavlja na šarenilu domaćih i stranih kukaca i leptirova pa i nehotice čovjek mnogo toga nauči. Osobita je pažnja posvećena štetočinjama. Na oko neznatni i jedva primjetni kukac je u svome poslu najzloglasniji harambaša. Ovome crviću nasuprot je smješten na oko zdrav panj hrastovine. Gdje se uvija i najtvrđi svrdo, tu ruje svojim čeljustima cijele kanale i prokope inače veoma meki crv, ličinka, jelenka. Na galeriju ovoga odjelenja su smješteni kukci koji žive u pećinama, te morski mekušci i njihovi srodnici.

Sistematska zbirka kukaca, entomološki institut, koji proučava štetočinje i botanička zbirka su običnome smrtniku nepristupačne. Siti ovoga prirodnoga i umjetnoga bogatstva i šarenila hoćemo da napustimo muzej, ali nas privlače kosti »predpotopnih« životinja. Ove nas upućuju u geološko-paleontološke zbirke, koje su smještene u prizemlju prirodopisnoga paviljona nasuprot zbirci sisavaca. Tu su hieroglifi historije kore zemaljske, koje kušaju odgonetnuti razni naučenjaci. Dočekuje nas historija kore zemaljske općenito prikazana, zatim je više ormara posvećeno geologiji Bosne i Hercegovine. Dalje su minerali općeniti, te Bosne i Hercegovine komparativno izloženi, a napokon su izložene rudače i prikazano je na zidu njihovo rasprostranjenje. Tu se istom vidi kako je prirodnih blagom prenatrpana ova Bogom obdarena zemlja čija je historija tako tmurna. Žuborenje vodoskoka koji nas na povratku dočeka rastjera ovakove misli i mi ostavljamo zbirke razmišljajući, kako je moglo par marljivih ljudi za razmjerno veoma kratko vrijeme sve ovo prikupiti i obraditi.

Poslije osnivanja nove naše države Jugoslavije, a po općoj stagnaciji i muzeju su došli teži dani; jer poratno vrijeme malo daje za kulturne institucije u svoj Evropi pa tako i kod nas. Ostalo je vrsnih sila, a pridošle su nove i marljive, ali su im ruke sputane, jer nemaju sredstava da zbirke umnažaju i svoje studije objavljivaju.

Malo koja zbirka se nije obogatila važnim objektima iza rata, a i Glasnik donosi razmjerno lijepe rezultate sadašnjih izučavanja. Sve je to daleko od one visine, do koje bi se rad u Muzeju po sadašnjim njegovim naučenjacima razvio u povoljnijim prilikama. Muzej je dao svijetu učenjaka svjetskoga glasa. Tu se geolog Katzer koji je i svoje kosti ostavio u zemlji koju je volio i sa ljubavlju izučavao. Tu su još bili u naponu snage i rada dr. Ćiro Truhelka, sada sveučilišni profesor u Skoplju, i Karl Patsch, sada sveučilišni profesor u Beču. Tu je djelovao dr. Vladimir Ćorović, sada sveučilišni profesor u Beogradu, i drugi.

I pisac ovih redaka je par godina iza rata radio u ovoj instituciji, pa se i danas divi ljudima koji ostadoše i nadalje u tom muzeju, da u najtežim materijalnim prilikama nastave rad svoj ili svojih predšasnika, pa je opravdana nada, da će taj muzej procvasti novim sjajem, čim se prilike za kulturni rad poboljšaju.

Dr. Jozo Petrović.

SARAJEVSKE TEKIJE

Misticizam (arapski tesavvuf) je religiozno-filozofski pravac. Pristaše ove struje tvrde, da je nemoguće spoznati Boga putem znanosti i vjere, nego jedino čuvstvovanjem i čežnjom za njim. Priroda, koja čovjeka okružuje, a i sam čovjek, odraz je božanskog bića: promatrajući svijet i njegove pojave čovjek će doći do čiste spoznaje o božanstvu (marifetullah). Čovjek je kaplja vode, koja konačno mora utonuti u beskrajno more božanstva kao u svoj praizvor. Sve stvari materijalnog svijeta prožete su božanskim duhom i upućuju na Boga.

Da čovječja duša dođe dakle do čiste spoznaje Boga treba pregaziti sve što ima veze sa ovim svijetom i žuriti se putem l j u b a v i (išk ili mehabetullah) praizvoru vasione, da se konačno utopi u njemu.

Pristaša ovog pravca (arapski sûfî — od sufun = vuna, nazvani po vunenom plaštu što su ga nosili) ne mari za boli i užitke ovoga svijeta. On ne poznaje, veli veliki mističarski pisac Dželaluddin-Rûmi, brige ni misli, koristi ni štete. Za njega je ovaj svijet samo prividan, a jedini Bog u istinu postoji. Po svijetu čuveni perzijski mističarski pjesnik Hafiz veli:

»Vino, draga, krčmarica — sve je to On (Bog). Ideal, piće i ljepota samo su izlike na tom putu«.

Jedina je ljubav u stanju čovjeka osloboditi materijalnih okova i stalnim putem ga dovesti do sjedinjenja s božanstvom. Taj put mistici nazivaju tarika, a duhovni napredak na ovom putu razdijeljen je na mnogo stepena. Čovjek, koji se uputi ovim pravcem (zovu ga murîd = koji teži ili perz. derviš) napreduje po uputi svoga starješine (šejha) i slijepo mu se pokorava. Neograničena odanost i slijepa pokornost prema Bogu i starješini uopće je karakterna crta ovih ljudi. Starješina zadaje novaku i duhovne vježbe (zikr — spominjati Boga), koje ovaj stalno obavlja. Ove se vježbe mogu vršiti pojedinačno, a i u zajednici pod vodstvom starješine. Za zajedničku molitvu derviša određena kuća zove se tekija.

Misticizam, koji je mnogu misao crpio iz novoplatonizma i budizma ostavio je duboke tragove u duševnom životu islamskih naroda, i u svim istočnim literaturama je dao mnoge svoje zastupnike. Turska i arapska književnost vrvi znamenitim piscima ovoga pravca, a Perzijanci Hafiz, Sadija, Hajjâm i drugi mistični su pjesnici poznati svima kulturnim narodima.

No misticizam nije ostao samo svojina književnika. On je imao veliki utjecaj na način mišljenja pa i na privatni život islamskog svijeta svih zemalja. Pretjerani fatalizam kod muslimana, potpuno nepoznat ortodoksnom Islamu, čedo je misticizma, koji je svoje žile pružio po svim krajevima islamskog svijeta. Njegovi pristaše podijeljeni u razne redove, koji nose imena svojih osnivača i razlikuju se samo u formama molitve, razasuti su svuda, a njihove tekije su živi svjedoci njihovih nastojanja.

Odmah iza dolaska Turaka pojaviše se i u onim krajevima tekije, i za vrijeme osmanlijske uprave nije bilo u Bosni većeg naselja bez tekije. U samoj Foči bilo ih je osam. Ja sam o bosansko-hercegovačkim tekijama napisao na magjarskom jeziku posebnu studiju,[1]) a ovdje ću prikazati samo one, koje se nalaze u Sarajevu.

[1]) Derviskolastorok és szent sírok Boszniában«, Budapest 1918.

Kada je glasoviti putopisac Evlija Čelebi u XVII. stoljeću putovao po Bosni bilo je u Sarajevu 48 tekija. Mnoge su od njih u burnoj prošlosti Bosne propale, a neke još i dan-danas postoje.

Isabegova tekija. Od svih sarajevskih tekija najstarija je tekija Isabega Hranušića, fočanskog namjesnika, koja je osnovana još prije Fatihova pohoda na Bosnu. Nalazi se na desnoj obali Miljacke u vrh Sarajeva i pripada derviškom redu »mevlevija«, koji je osnovao čuveni mistik i pisac Dželaluddin-Rûmi.

Derviši ove tekije još i danas drže zajedničke molitve petkom poslije podne. Oni se odmah mole Bogu odjeveni u bijele ogrtače okrećući se poput mjeseca oko sunca. Za to vrijeme starješina glasno recituje hvalospjeve u slavu Boga.

Skender pašina tekija. Skender paša bijaše vojskovoda sultana Mehmeda Fatiha. Sudjelovao je u sultanovom pohodu na Bosnu 1463. god. i sa svojim četama osvojio Prusac u blizini Jajca. Po svršetku rata imenova ga sultan beglerbegom Rumelije, a malo kasnije podijeli mu naslov paše. Četiri puta je bio bosanski namjesnik i najviše je boravio u svome dvorcu Veseloj Straži blizu Prusca. Na lijevoj obali Miljacke u dnu Sarajeva osnova tekiju nakšibendijskog reda,[2]) koja još i danas čuva osnivačevu uspomenu. Za uzdržavanje ove tekije odredi on porez okolišnog zemljišta, 18 mlinova na Miljacki i 13 na rijeci Koševi, pašnjake pod Bjelašnicom, u rogatičkom kotaru 3 mlina i jedan posjed, u okolici Višegrada jedan mlin i posjed, u visočkom kotaru mlin i posjed itd. Ova je tekija i njezini posjedi tokom stoljeća više puta stradala, ali je usprkos toga do danas sačuvala svoju znamenitost.

Hanikâh.[3]) Od god. 1521.—1541. bijaše bosanski namjesnik glasoviti Gazi Husrevbeg.[4]) To je čovjek, koji je sav svoj život posvetio za kulturni napredak bosanskih muslimana. Njegova džamija usred Sarajeva i druge humane ustanove stoje osamljene među zadužbinama balkanskih muslimana. On je pored ostalog osnovao i tekiju, koja je poznata pod imenom Hânikâh i pobrinuo se za uzdržavanje njezinih derviša. U svome testamentu o ovoj tekiji veli slijedeće:

»Spomenuti utemeljač pobrinuo se je i za potrebe Hanikaha i onih 15 ćelija, koje se tamo nalaze i koje je kraj spomenute džamije sagradio. Sve je on to zakonito utemeljio pa tekiju i stanove sagradio za one sufije, koji su poznati sa svoje istinitosti i nevinosti, koji su pobožni, bogobojazni, koji stupaju stazom dičnoga vjerozakona i slijede djela šejhova i pobožnih ljudi te vrše obveze vjere kao: zajedničku molitvu, post, zikr, čitanje Kurana i koji ugušuju strasti, kako se to dostoji dobrim sufijama i uzor ljudima. Dužnost starješine Hanikaha vršiće najbolji i najsavršeniji šejh halvetijskog reda[5]) koji će od gore spomenutih ustanova dobivati 20 dirhema[6]) dnevno, što će mu se isplaćivati u mjesečnim obrocima. Derviša, koji tamo stanuju pripada dnevnica od 10 dirhema«.

Hanikah je sazidan preko puta Gazi Husrevbegove džamije. Zgrada je u obliku pačetvorine sa dvorištem u sredini. Sobe za redovnike poredane su jedna do druge i po dvije imaju zajednički hodnik. Lijeva strana od ulaza završuje se salom određenom za zajedničku molitvu derviša (semâhâne). Duž desne strane pačetvorine vodi ispred soba trijem sa stupovima. Ovaki je trijem bio i ispred soba lijevoga krila, ali ga je požar uništio. U svakoj sobi Hanikaha stanuju po dva derviša, hrane se iz Gazi Husrevbegove kuhinje.

Prema oporuci zakladnika šejh ove tekije treba da bude halvetijskog reda. Tako je i bilo sve do polovice XIX. stoljeća. Tada je imenovan poglavarom ove tekije Muhamed Hadžijamaković iz derviških obreda nakšibendija. On je pored derviških obreda u ovoj tekiji počeo držati i predavanja i od tada pa do danas ta je tekija ujedno i škola. Hadžijamaković bio je jedan od glavnih organizatora otpora protiv austrijske okupacije 1878. god., pa ga je zato general Josip Filipović osudio na smrt i zajedno sa ostalim vođama toga pokreta justificirao. Tragična sudbina je ovoga čovjeka silno popularizirana kod sarajevskog stanovništva i njegova je uspomena još i danas vrlo živa. Njegov sin Hadži Ahmed je sada šejh ove tekije.

Hadži Sinan tekija. Među najglasovitije tekije Sarajeva spada zadužbina Hadži Sinanova, koja leži na sutoku Logavine ulice i Sagrdžija na zgodnom i slikovitom brežuljku. Sagradio je Hadži-Sinan, veliki bogataš i otac glasovitog Silahdar Mustafa paše, doglavnika sultana Murata IV. (1623.—1640.). Priča veli, da je Hadži Sinan za gradnju ove tekije bio kupio zemljište na lijevoj obali Miljacke, ali mu na snu neko reče, da tu ne zida tekije, nego da je sagradi na mjestu gdje je danas. Zgrada je solidno i ukusno sagrađena od tesanog kamena, pa joj ni brojni požari okolice ne nanesoše znatne štete.

Zakladnik je za uzdržavanje ove ustanove odredio mnoge nepokretnine, koje su tokom vremena potpuno propale. Time je ova institucija osiromašila i danas se tamo i ne drže derviški sastanci.

Ne znamo ko je bio prvi proćelnik ove tekije. Prvi je šejh, o kome nešto znamo, Hasan Kâimi, glasoviti mistički pjesnik. Njegove su pjesme sabrane u posebni divan (pjesnička zbirka), a uspomena na ovog pobožnjaka još i danas živi kod bosanskih muslimana. Prilikom neke bune (god. 1681.) morao je napustiti Sarajevo i preseliti se u Zvornik, gdje je ostao do smrti (god. 1691.). Tamo je i sahranjen, a njegov grob muslimani još i danas u velikom broju posjećuju.

Iza Hasan-Kâimije postade šejhom Sinanove tekije Mehmed Tokatli, čiji se grob nalazi u tekijskom dvorištu. Trećeg poznatog nam šejha ove tekije Hajruddina, koji u drugoj polovici XVIII. stoljeća prilikom nekog požara zaglavi naslijedi Šahir, poznati pobožnjak i ljubimac sarajevskog stanovništva. Njegov grob pod Panjinom kulom još i danas posjećuju pobožni ljudi i pričaju, da na grobu zapaljenu svijeću ni najjači vjetar ne udune.

Iza ovog odličnog pobožnjaka bijahu šejhovi ove tekije: Hasan Dalagija (umro 1855. god.) i zet mu Hadži Salih Cvancika (umro 1874. god.) te konačno sin ovog zadnjega Edhem, koji je umro prije nekoliko godina.

Derviši ove tekije pripadahu redu »kâdirî«, koji nosi ime svoga osnivača Abdul Kadir Gilânije, glasovitog mističnog pisca, koji je umro 561. god. po Hidžri.[7])

Bistrigina tekija. Godine 1599. rodio se je u Sarajevu na lijevoj obali Miljacke u gradskom predjelu Bistrik Ibrahim Bistrigija. Po svršetku početnih nauka ode u Carigrad na studije i nakon dugo godina povrati se u svoje rodno mjesto. On osnova u Bistriku tekiju nakšibendijskog reda, gdje je okupljao derviše na zajedničke obrede i držao predavanja. Kasnije je imenovan sarajevskim muftijom i oba je zvanja savjesno vršio sve do svoje smrti (god. 1664.). Sahranjen je u dvorištu Careve džamije.

O Bistrigiji narod priča mnoga čuda. Tako ga jedamput pozva na objed sarajevski kadija. Šejh odgovori, da će se odazvati pozivu, ali da ne će jesti. Gosti su bili pozvani na objed u kadin vrt na Hridu. Tek što se sabraše, udari žestok pljusak, pa odlučiše, da ručaju kod Careve džamije. Kad prispješe tamo, opaziše nekoliko ljudi gdje nose mrtvaca. To bijaše tijelo Bistrigije, koji je nenadano preminuo. Tako se je pobožnjakova riječ ispunila.

Za uzdržavanje ove tekije bila je određena desetina nekih sela u okolici Kreševa i potomci ovog šejha savjesno su vršili svoju dužnost. Zadnji poglavar ove tekije umro je prije 4 godine i od tada je zatvorena.

Osim spomenutih ima Sarajevo još nekoliko tekija, koje međutim nemaju osobite prošlosti i ne zaslužuju naročitog spomena.

Dr. Šaćir Sikirić.

---

[2]) Osnovao ga je Behauddin Našibend, turski učenjak iz Buhare, koji je umro 1388. god.

[3]) Isto što i tekija.

[4]) Monografiju o ovom znamenitom meceni napisao je dr. Ćiro Truhelka u »Glasniku zemaljskog muzeja« 1912. god.

[5]) Ogranak reda »nakšibendi«.

[6]) Srebreni novac.

[7]) M. Kalabić, Hadži Sinanova tekija (Glasnik zemaljskog muzeja II. 143. Sarajevo 1890.).

UGLEDNIJA MUSLIMANSKA KUĆA U SARAJEVU

Musliman je veliki prijatelj prirode, pa zato uvijek izabire mjesto, gdje će graditi kuću, odakle će imati lijep vidik, pa ma to bilo i na teže pristupačnom mjestu. Lijepo je pogledati one male kućice naših siromašnijih muslimana, kako se veru i nižu amfiteatralno jedna povrh druge po vrletnim obroncima okolišnih brda (sl. 1.)

Kuće su uvijek tako građene, da jedna drugoj ne zaklanja vidik. Pa i gdje ne dopuštaju mjesne prilike, zna se naš svijet snaći, ma to bilo i u najtješnjijim ulicama. Tu se lice kuće po mogućnosti okrene na ulicu i obično jedna veća soba u prvom katu iznese se malo na sokak, da ženskinje može gledati na ulicu (sl. 2.).

Nadalje ne voli musliman tjeskobe (srkleta), već hoće da je svuda rahat (udobno) i da mu je prostrano i lijepo, jer on više sprovodi život u kući i familiji nego izvan kuće. Toga radi stara se mnogo, kako će što bolje unutrašnji dio svoga doma ukrasiti i opremiti.

Po vjerskim je propisima isključena muslimanska žena iz javnosti, pa se kod gradnje kuće mora naročito to uzeti u obzir. Zato ima gotovo u svakoj boljoj kući posebni odjel za žene »haremluk«, a posebni »selamluk« za muškarce, svaka zgrada zase u posebnoj prostranoj, oblutkom kamenom pokaldrmljenoj avliji, rastavljene visokim zidom (sl. 3.)

Oko cijele kuće podignut je visok zid, a gdje je potrebno, udari se po zidu još i kalkan (štit) od dasaka, da se tako spriječi svaki pogled nepozvanom oku. Posebna »sokačna« vrata vode iz ženske avlije, a »muška« vrata iz muške avlije na sokak. Kroz srednja vrata prolazi se iz jedne avlije u drugu, a kroz »konšipke« (vrata na jedno krilo) izlazi se u bašču ili u komšijsku avliju. Kraj uličnih, a i

1. Kućice po brijegu iznad Hrvatina u Sarajevu i ulica.

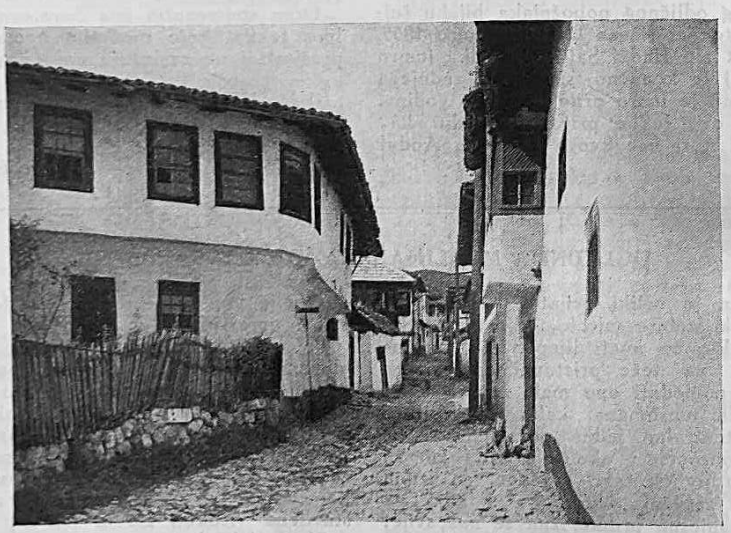

2. Sagrdžije čikma ulica kod Vrbanjuše džamije u Sarajevu.

drugih vrata nalazi se u zidu malen izbočen prozorčić (kapidžik) s mušepcima (rešetkama) za gledanje.

Kraj toga kapidžika odigravaju se ljubavne idile za ašikovanje. Djevojka razgovara s momkom kroz taj kapidžik, a on stoji na sokaku. Po avlijama između kamenja, posijano je razno cvijeće, osobito u avliji pred haremlukom, usred koje je mali rondel zasađen ružicama, karanfilima, minevšama, lalama, šembojima i dakako i rutom i t. d. Kuću obavija vinova

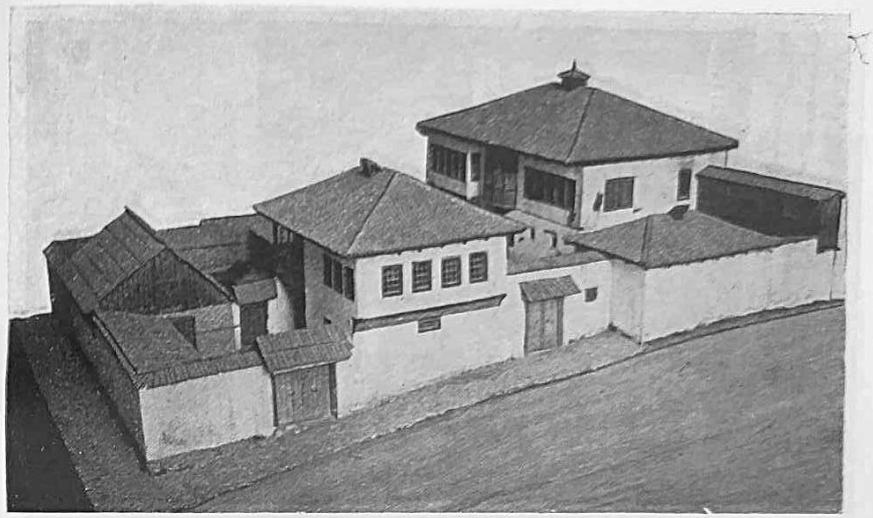

3. Model kuće Osman paše Skopljaka u Glodinom sokaku na Ćurčića Brijegu, oko 1862. godine. Zgrada straga je »haremluk« (za ženskinje), sprijeda »baškaluk« (za muškinje).

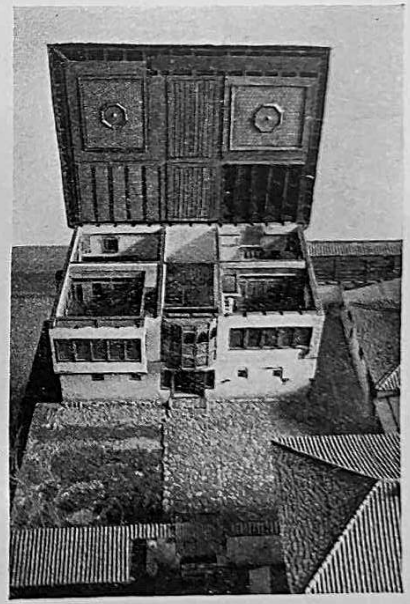

4. Unutarnji raspored haremluka u kući Osman paše Skopljaka u Glođinu sokaku na Ćurčića Brijegu.

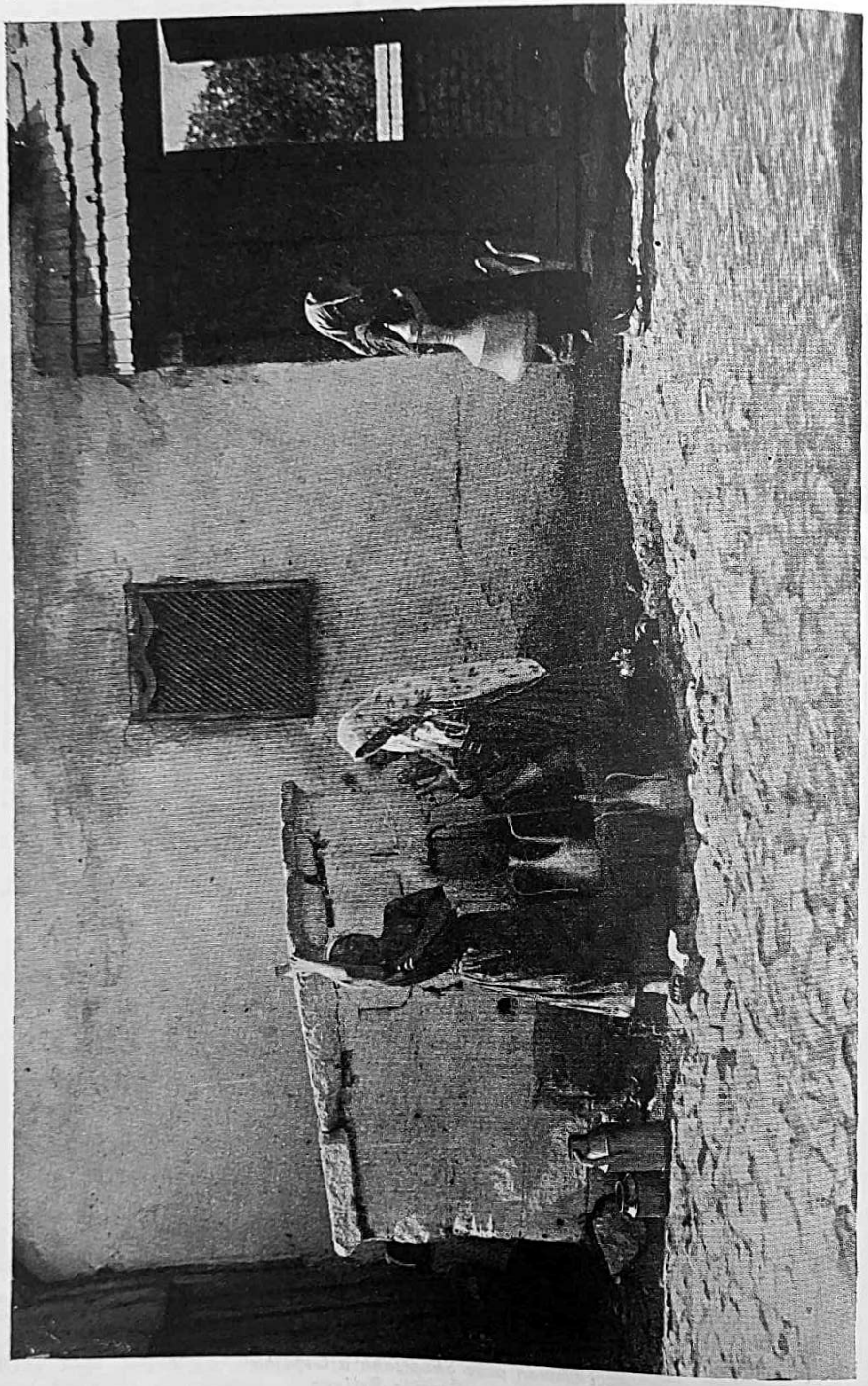

5. U dvorištu (avliji) muslimanske kuće.

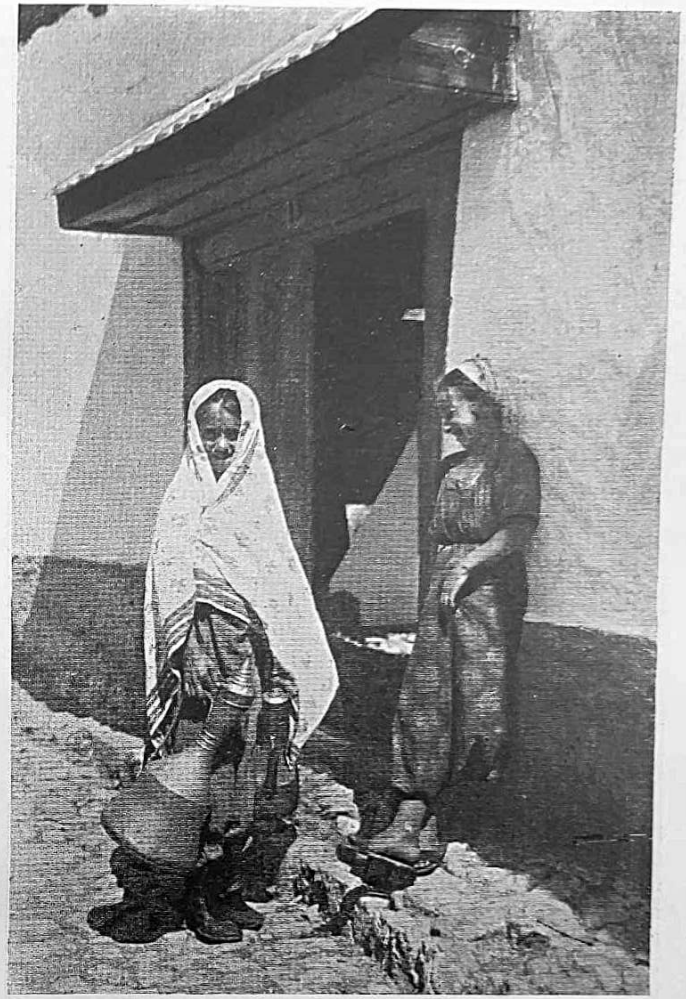

6. Muslimanske djevojke pred kapijom.

loza, koja čitavom koloritu dodaje mnogo svježine. Ovo je tipični oblik kuće, koji se gotovo svuda ponavlja, pa se samo tu i tamo prema različitosti klime i mjesta ponešto preudesi.

Muslimanska se kuća po gradovima, a donekle i po selima gotovo uvijek gradi na jedan kat. Materijal je ćerpić (na suncu sušene cigle od ilovače, u koju se pomiješa nešto pljeve) i drvo. Zidovi su u prizemnom katu obično vrlo masivni i od samog ćerpića s jakim temeljem od kamena. U gornji se boj obično udara »birkatica« t. j. samo jedan red ćerpića u čatmi od drvenih greda. Krov je redovito drven i to od prostrugane šimle, a po krovu je ćeremit (oluklija opeka). Svi su duvarevi (zidovi) izvana i iznutra okrečeni.

Raspored je u većih i u najvišem dijelu stojnih (haremluka) kuća ovaj: U sredini je u prizemnom i u prvom katu veliki prostran hodnik (»hajat« u prizemlju, »divanhana« u prvom katu), a desno i lijevo se redaju različne prostorije.

S hajata, koji je obično malo odignut od zemlje i popođen, ulazi se u halvate i halvatiće, koji su opet za jedan ili dva basamaka na više od hajata. Halvati su, većim dijelom prostrane sobe s visokim drvenim šišetom (stropom), a prema veličini sobe napravljeni su i prozori. Iz halvata vode redovito manja vratašca u hal-

7. Muslimanske žene u dvorištu.

vatić, sobicu za žensku služinčad (hizmećarice).

U prizemnom spratu se obično zimuje.

U gornjem katu, kamo se ulazi uz široke drvene basamake (stube) s trabozanima (ograda) gotovo je isti raspored kao i u prizemlju, samo se tu redaju s desne i s lijeve strane divanhane čardakovi i čardačići s mnogo prozora (sve jedan do drugoga, pa je tu mnogo svjetla i zraka.

Tu se ljetuje.

U kućama koje su skroz masivno zidane i gdje je kuća po strani, načinjene su magaze mjesto halvata u prizemlju, a halvati su u tom slučaju u prvom boju. Magaze su obično sigurne od vatre, ali nijesu na svod građene, već je strop dobro nabijen zemljom ilovačom izmiješanom krečom (vapnom), a nose ga masivne grede poduprte debelim drvenim stupovima. Na takovim su magazama gvozdena vrata i gvozdeni kapci na malenim prozorima. Kad bukne vatra, sve se snese u magazu, dobro zatvori i kuća se preda svojoj sudbini.

Od velike je vrijednosti kamarija u muslimanskoj kući. Prednji dio divanhane (predsoblja u prvom katu) malo se podigne od ostalog dijela i na izvan iznese, a obično svede se ili na polukrug ili na više ćošeta (uglova). Ovaj izbačeni dio kamarije sastoji se sve od samih prozora,

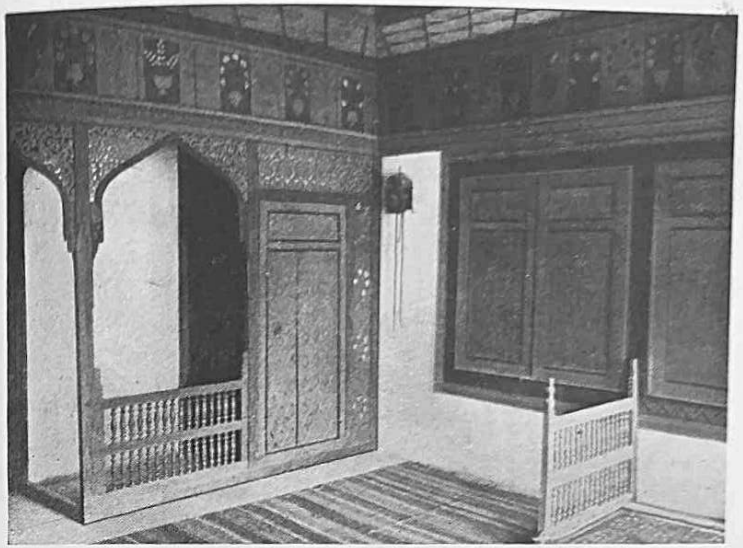

8. Jedan dio polihromirane sobe sa slijepim dolaćima (ukrasom zidova), s dijelom musanderluka i raća.

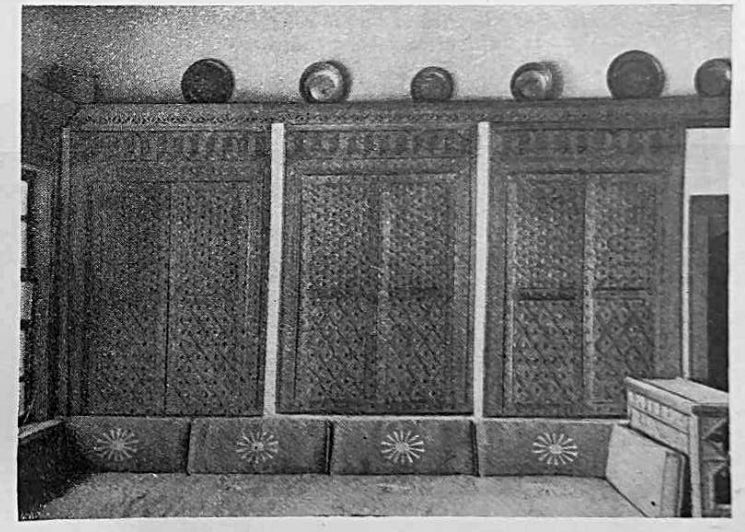

9. Slijepi dolaći iz jedne kuće u Jajcu građene na početku XVIII. stoljeća, minderluk i škrabija novijeg datuma.

zastrtih dakako mušepcima. Ovdje se ljeti najmilije zadržava kućna čeljad; tu se ruča, večera i kava pije, a tu se i poznatiji gosti primaju. Prozori su tako udešeni, da se mogu lako dići i spustiti, pa je ovo najsvjetliji i najzračniji prostor, jer ostale sobe nijesu ni malo prikladne za zračenje.

Ispod pendžera u kamariji je minder, zastrt čohom i jastucima.

Treba još spomenuti jedan prostor u kući, obično otraga, a to je kuhinja ili

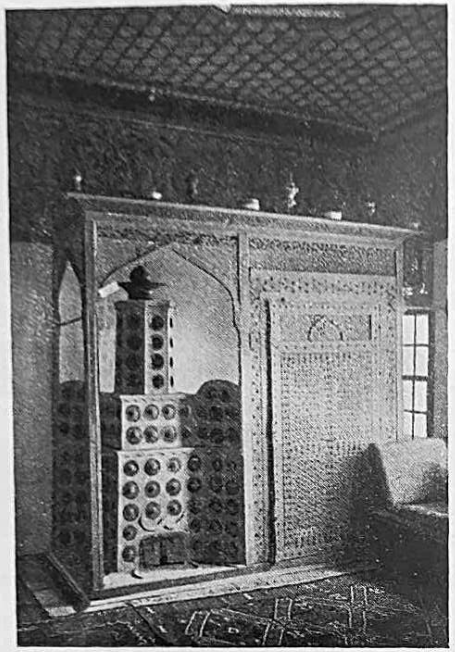

10. Peć i banjica iz šarene sobe u Ruždiji iz Halilbašića sokaka (Sarajevo).

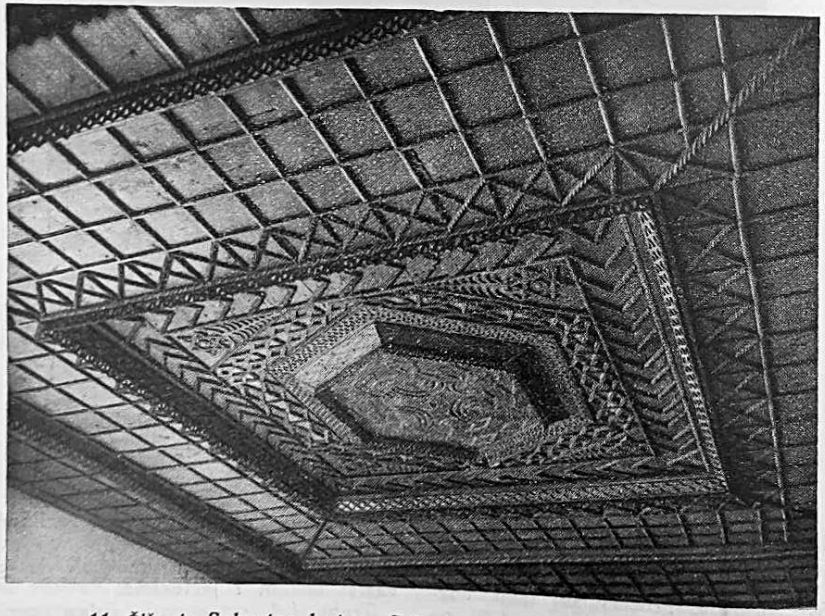

11. Šiše iz Saburine kuće u Saburinom sokaku u Sarajevu.

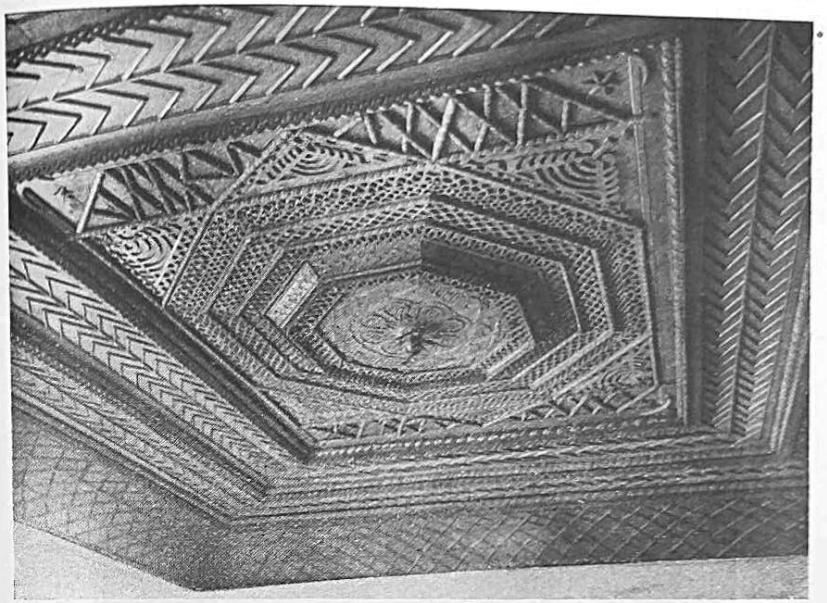

12. Šiše iz Srebrenice.

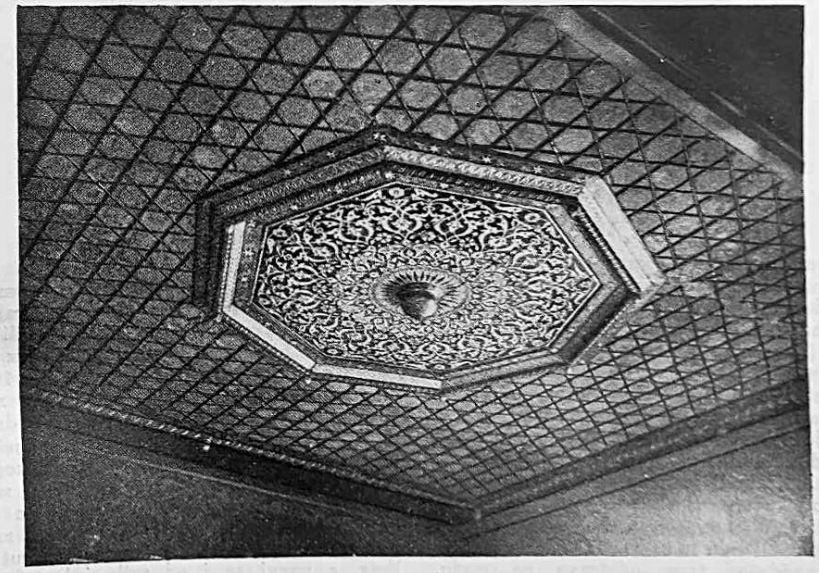

13. Šiše (strop) iz »Šarene sobe« u negdašnjoj Ruždiji u Halilbašića sokaku (Nadkovači). Prvobitno je to bila privatna kuća za stanovanje, te je za Topal Osman pašina vakta preudešena u školu. Strop je kao i sva soba polihromirana u vrlo živim bojama u arapskom ornamentu.

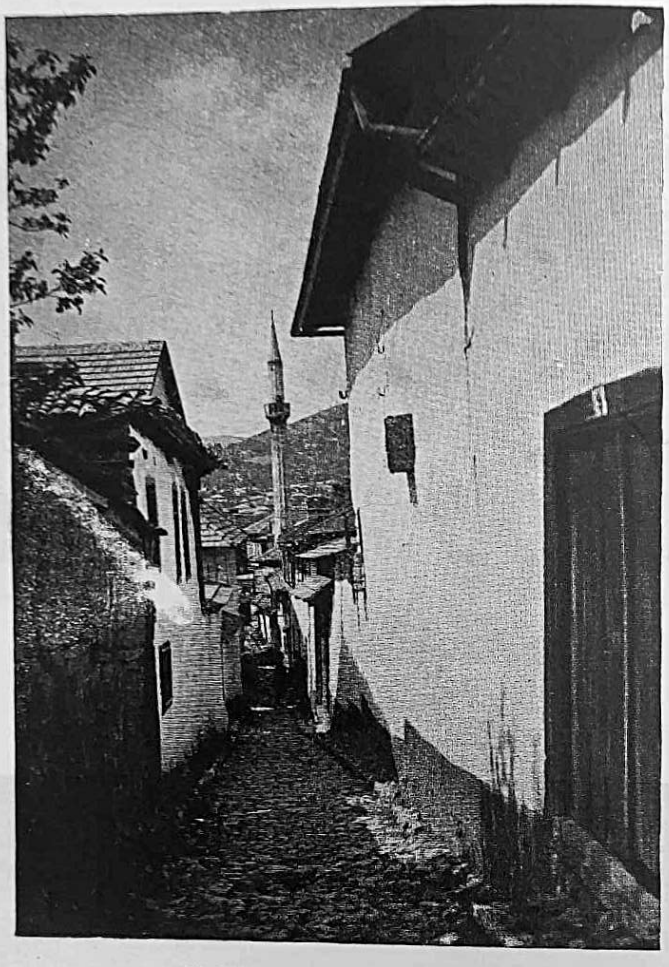

14. Ulica u starom Sarajevu.

kako muslimani vele mutvak. Uz vanjski zid mutvaka ozidano je i odignuto ognjište od samog ćerpića s nekoliko odžačića (pregradaka) od ćerpića za pojedine tendžere (bakreni i kalajsani lonci s kapcima za kuvanje). Mutvak nije nadkriven, već se dim diže do pod krov i na badžu i ispod strehe izlazi napolje. U mnogim kućama je mutvak sasvim odijeljen od kuće, gdjegod u avliji.

Nužnik (zahod) je u najviše slučajeva odvojen od kuće.

Unutrašnji namještaj sobe vrlo je jednostavan, ali ukusan. Treba znati, da se čitav svagdašnji život odigrava na podu. Nema tu onog pokretnog pokućstva: kreveta, ormara, stolica i stolova, bez kojeg ne možeš ni pomisliti jedne moderne sobe. Sve je to nadoknađeno na jedan poseban i vrlo praktičan način, u skladu s arhitekturom. Prije svega valja spomenuti minder, neku vrstu divana od dasaka, koji se proteže uza zid u vrh halvata ili čardaka, a obično se produljuje još uz obje druge strane zida. Minder je od 10—50 cm visok i nešto manje od jednog metra širok. Gdje minder ne zaprema svu duljinu zida, već je prekinut, tamo je namještena uska izrezbarena škrabija poput uskog visokog sandučića, u koju se meću sitnije stvari, koje se svaki čas treba. Po minderu se pruži slamnjača, koja se zastre makatom od čohe ili otkanim poput ćilima, a pravi se i od svile i bogato zlatom navezu. Da ne bude tvrdo, prostre se po cijeloj duljini mindera, i to po makatu, široko, vunom napunjeno šilte. U ćošetima su posebna manja i deblja šilteta. Duž cijelog mindera i uza škrabije prislone se meki, vunom napunjeni ili slamnati tvrdi jastuci. Jastuci su od čohe, a često i od kadife i svile.

Minder nadomješta stolice.

Četvrtu stranu zida prema glavnom minderu uvrh sobe zauzima musanderluk. To je od prilike do jedan metar široka drvena pregrada. Taj prostor po čitavoj svojoj duljini razdijeljen je u nekoliko zasebnih dijelova: dušekluk, banjica, peć i zapećak.

Dušekluk je oveći, daskama zakovani, obično do pô metra od poda odignuti prostor sa širokim vratima na dva krila. Kako je rečeno, u muslimana (ni u drugih vjera) nije bilo kreveta; njih su nadomještali meki, ispucanom vunom napunjeni dušeci, koje bi sterali jednostavno na pod i tu se ležalo. Kad se ustane, složi se ova posteljina u dušekluk

Muž i žena leže uvijek obadvoje zajedno u jednoj posteljini (dušek na podu), a djeci se namjesti po minderu.

Posteljina je inače vrlo raskošna, jer su dušeci i jastuci često od skupocjenih orijentalnih tkanina, a čaršaf i jastuk beze (jastučnice) od domaćeg tankog svilenog beza. Naročito se mnogo trošilo na jorgane (pokrivače), koje su jorgandžije pravili od najskupljih tkanina (brokata, srmadala i t. d.) ili su bogato zlatom vezeni.

Banjica za ritualna pranja je vrlo malen prostor, od prilike 1 m u kvadrat, a velika vrata su većim dijelom na jedan kanat. Korito je plitko, pločom ili ciglom popođeno ili je od drveta iskopano s dugačkim drvenim olukom, kojim voda otječe kroz

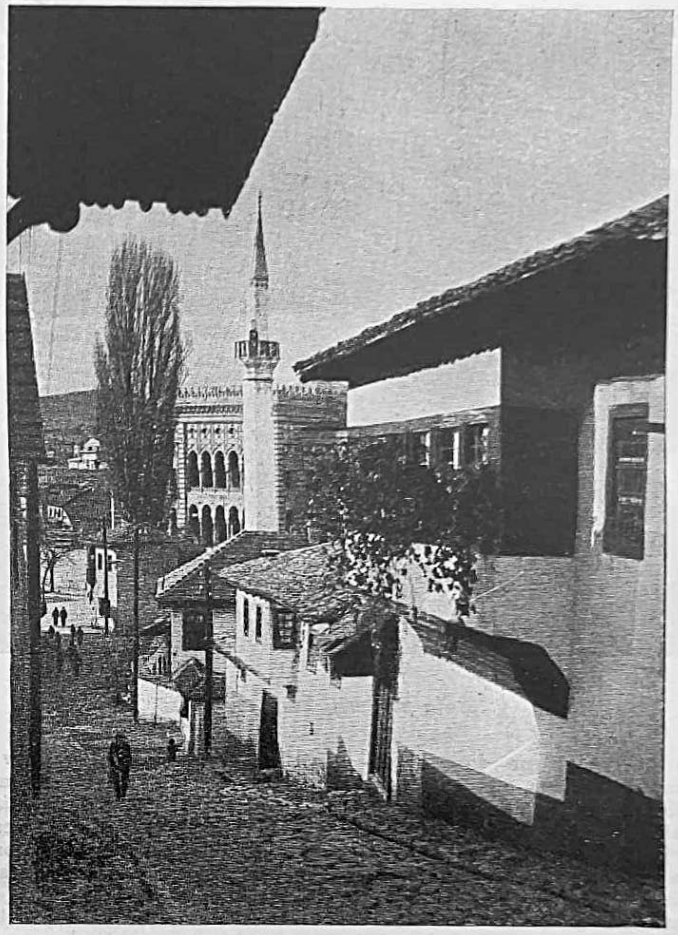

15. Ulica u starom Sarajevu.

16. Na periferiji Sarajeva.

duvar. Čitava ta uredba ne dostaje doduše, da se čovjek valjano okupa, jer polijevajući iz ibrika po tijelu, može se zapravo saplakati.

Uz banjicu je peć od gline s pozderom pomiješana sa mnogo ilovastih lončića (u starinskih peći 80—120 komada) prevučenih zelenom ili smeđom glazurom. S banjične strane uzidan je u peć veliki bakreni i kalajsani pešnjak za grijanje vode. Voda se grabi suskom iz pešnjaka i nalijeva u ibrik. U banjici je hamam-tas s lifom od tankih vlakanaca za ribanje (umjesto spužve) i sapunom.

Uz peć su još kojekakvi dolafići ili rafe (pretinci i police), gdje se drže kavenjaci i fildžani.

Kako se vidi, musanderluk je u kućanstvu od velike potrebe i bez njega ne može biti ni jedna muslimanska kuća, pa se radi toga od vajkada mnogo pazilo na njegovu opremu. Podnošci ispod dušekluka su prostije ukrašeni, ali su zato sva vrata, halvatna i čardačna i mala vrata, što vode u halvatić odnosno u čardačić, dušeklučna i banjična vrata i škrabije, slijepi dolafi i dolafići (pretinci), a često i šiše (strop) popunjeni raznolikom mozaik-rezbarijom, naročito izdubenim ružicama sa malim tro-četvero- i višekutnim pločicama od orahovine. Pojedine pločice ovog »mozaika« uokvirene su žljebastim letvicama i pokovane klincima veoma širokih plosnatih glava, a kadkada i malim bakrenim i kalajsanim dževdžirićima s isprobijanim ornamentom. Šiljasti lukovi nad arkadnim hodnikom, pred peći i zapećkom, počivaju na ukusno izrađenim konzolama poput stalaktika. Prema gore svršava musanderluk često bogato ukrašenim frizom sa širokom rafom (polica), koja je ukrašena zubastim ćenarom. Rafa se poput galerije pruža unaokolo sobe po ostalim, inače obično praznim zidovima. Po rafi se kiti suđe i druge stvari, koje ne trebaju svaki dan.

Često se vidjaju u praznim budžacima mali dolafići. Da i gole strane zida ne zjaju onako dosadno, umetnu se i ovdje često takozvani slijepi dolafi, dakako ukrašeni kao i ostala okolica.

Ćenar (rub) oko prozora također je ukrašen rezbarijama. Da prozori budu što šareniji, udare se često raznobojna stakla. Iznad ovih prozora smješteni su katkad manji prozorčići sa šiljastim lukovima, a mjesto običnih okana izrežu se katkad u zadrenoj ploči ili drvetu dakako orijentalni ornamenti, u koje se uture šarolika stakla i čine tim načinom efekt transparenta.

Prozori su na ženskim kućama providjeni gustim mušepcima (rešetkama) od tankih, mrežasto sastavljenih šipaka, koji svaki

17. Polazak na teferić.

pogled u harem sprečavaju, a iza mušepka sakriveno ženskinje vidi dovoljno kroz rešetke.

Povrh svega je šiše. Ovo je uvijek od drveta i u najviše slučajeva, pa i u najsiromašnijoj kući, ma koliko toliko iskićeno, U bogatijim kućama konstrukcija šišeta svojom krasotom upravo zadivljuje. Naročito je orta (sredina, rozeta) bogato ukrašena raznolikim rezbarijama i motivima, a i ostala okolica ne zaostaje mnogo iza orte. Na orti se često ponavljaju isti motivi kao na vratima i dolafima, a vrlo se rado uz to prikazuju motivi poput zvijezda, muhri Sulejman (Salamonovo slovo) i t. d., izrađeni od tankih prikovanih šipaka, te čine neku vrstu relijefa ili su u dasku ukopani. Na sredini orte je velika jabuka od bakra i pozlaćena, ili je od drveta izrezana. Na stotine raznih figura, četvorina ili ostrokuta od tankih šćapića popunjavaju ostalu okolinu šišeta. Cijelo šiše nije uvijek ravno, već kao da je jedan dio složen u drugi poput kaseta. Da efekt bude veći, bojili bi često udubine po šišetu, vratima i ostaloj okolici raznim bojama.

Arhitektura ove cijele drvenine u muslimanskoj kući vrlo je jednostavna, ali skladna i vanredno dekorativna. Tu je uspjelo prilagoditi oblike tradicijalnom načinu muslimanskog života i stvoriti osobiti dekorativni slog, koji svakome godi. U tome je opet naš majstor pravi umjetnik i arhitekt da mu nema para. On se znao onako individualno uživiti u svaki detalj i stvorio je neku zasebnu sa svojom originalnošću vrlo zanimljivu dekorativnu umjetnost tako, da bi mogli punim pravom govoriti o bosanskoj umjetnosti i bosanskom stilu, ma da uzorci potječu s istoka.

U muškoj avliji nalazi se »selamluk«, muški odjel, zatim ahar (staja), drvarnica i t. d. Selamluk je puno manji od haremluka, u njemu je i drugi raspored. Osim jedne ili dvije veće sobe za primanje gosti i jedne manje sobe »kahvodžaka« za sluge, gdje se ujedno i kahva peče, rijetko gdje ima više prostorija, jer domaćin i ostala muška kućna čeljad spavaju i jedu u ženskim kućama. U muške kuće može uljeći i stranac bez ikakvog prijavljivanja. Ako nema baškaluka t. j. posebnih prostorija za muškarce, mora stranac uvijek pokucati prije na vrata i čekati, dok netko izađe i uvede ga u jednu sobu u ženskim kućama. Kad je samo jedna soba u kući, ženskinje se gdje bilo sklone, a mutvak ili ode kojoj bližoj koni, dok stranac ode. Osim uku-

ćana smiju u haremluk ulaziti samo još bliži rođaci, i to bez ikakva prijavljivanja: nitko naime ne dolazi u nevrijeme, jer ženskinje, čim ustane, obuče se brzo i odmah sve uredi: digne dušeke i složi jorgane u dušekluk, pomete odaju, te je sve još prije nego što se i svane, u najvećem redu. Ma kako rano došao, zateći ćeš sve pospremljeno, kahvenjake pristavljene uz vatru u peći ili na mangali, oko koje zasjedne čeljad i kavelenišu. Muslimani vrlo rano ližežu, a još ranije ustaju i čim počne svitati, muškinje se razilazi svaki za svojim poslom, a ženskadija radi i sprema u kući.

U muslimanskoj kući, osobito u ženskim prostorijama, vlada upravo uzorna čistoća i red. U odaje (sobe) ne ulazi se u obući, da se ne bi unijelo prašine i blata. Obuća se izuje na pervazu (trotoar) pred hajatom, pa se po kući ide bosonogo ili u čarapama i mestvama. Podovi i sva drvenina, dapače kaldrma u avliji pred kućom, pere se vrlo često, pa se sve žuti kao dukat i sja. U proljeće i jesen sva se kuća iz temelja opere i očisti: duvarevi ošerbete (okreče), podovi i ostala drvenina sitnim kumom (pijeskom) okumaju, ćilimi istresu i izlupaju, sve odvari u lukšiji i obično kalajše i t. d. Šuđe (čaše, sahani, tepsije, demirlije, tendžere za kuhanje, džugumi i ibrici), jer većim dijelom od bakra i kalajsano i obično lijepo gravirano.

Vejsil Ćurčić.

ŽENIDBENI OBIČAJI BOSANSKIH SEFARDA

U doba jevrejskog kraljevstva, kada je zvučala lira Salamunova i Davidova harfa, Jevrejka je svršavala svoj posao uz pobožnu pjesmu. U domu se orio uz majčinu pratnju glas djevojačke pjesme. Kada bi i majka i kći svršile kućni posao, onda bi sjele da rade svoj ručni rad. Pri tome bi majka pripovijedala djela slavnih sinova Izraela, zatim bi djevojke pjevale po koju pobožnu i prigodnu pjesmu, te bi koja od njih svirala uz liru, a druga uz harfu. Uzgojena djevojka u obiteljskom krugu, gdje je vladao duh uzvišene ljubavi, svetačke sloge i čistoće, dozrijevši za udadbu, nije se brinula za svoj budućeg druga. Na kog i da misli, kad ona nikog i ne poznaje nego samo svoj posao, pjesmu, majku i oca, braću i sestre? Zašto i da misli? Ta doći će on sam zdogovorivši se sa njezinim roditeljima. Prosiće je od njezina oca i tada će nju nikad nevidjenu — nego znanu po čuvenju — voditi pod talam, gdje će uz blagoslov roditelja u ime Božje sveštenički zakleti se jedno drugome na vjernost. On će darivati nju, njezine roditelje i braću, a ona će njemu čuvati svoju nevinost.

Tako bijaše u zlatnom patrijarhalnom životu izraelskog naroda, kada je akt braka dubokog religiozno-familijarnog značenja, u kom je blagoslov roditeljski u ime Božje jednak blagoslovu sveštenikovom. No pade krov slobodnog jevrejskog doma. Izgubio je izrazitu boju svoje nacionalne individualnosti u progonstvu i rasulu. Karakter mu primi mnoge tude primjese u svim pravcima života u domu, pa i u načinu bračnoga sporazuma..

U domu umuknuše lira i harfa, zadrnda talambas. Ugasi svijeća svetačke mirnoće i zavlada bučni dah španjolskog života. Djevojka ne čeka više mirna u ljubavi kao prije, već je nesavladiva strast kida nadošle grudi, pune čežnja za slobodnim uživanjem zamamnoga mladenačkoga života, pa, mjesto psalmi, pjeva:

»Noćes, noćes, buenas noćes,
Noćes son de namurar...«
(»Noći, noći, dobre noći,
Noći su za sevdah...«);

»Ašeriko de kinzi anjos«..., »Trez ermanikas eran«... i druge španjolske romanse, pune upaljivog ljubavnog sadržaja.

U narodnoj diaspori izgubila je ona sredenost svojih emocija. Njezina je mašta i priroda bujna poput čarobne prirode nepreglednih pirenejskih planina i polja šarolikih vijugastim rijekama. Nemirna poskakuje ona po bučnim ulicama pirenejskih gradova, te punanim jedrim grudima poput dozrelih breskvi i munjevitim pogledima vatrenog crnog oka, nastoji pogoditi u srce koga mladića, kako bi postao rob njezinih hira.

Minu i ta sloboda. Jevreji budu 1492. godine prognani iz Španije i krenu put Turske. Tu primiše običaje islama. Tada se i Luna povukla u dom i tu čekala na svoju sreću. Roditelji joj opet biraju druga, a provodadžija uz dobru nagradu radi oko udadbe djevojke. Roditelji se sporazumijevaju o udadbi i ženidbi svoje djece. Tako imade više pjesama, španjolskih romansa, iz kojih se vidi, kako žena sokoli i nagovara muža neka poradi oko udadbe kćeri sa odabranim mladićem. On odabire mladića prema svom socijalno-ekonomskom stanju i šalje mu provodadžije. Evo jednog primjera:

Rozmarin el vježo, i de boen konsežo,
Ombri de talento, de anjos sesenta.
Vidona su vježa por la su kaleža
Vidu a Zevoriku, belju manseviku.
Muj boeno di fača, sin niuna tača,
Su kara rijenti, su eču korjenti.

Ah tu mi maridu, ke estas dormidu,
Tu alma non kudja, por la iža tuja.
Non tengu repozu, si no la espozo,
Mi esfuenjo vela, por me iža bela.
Vistiti de koero, kalsati de fjero,
Kori fin la moetri, buškale soerti.
Ah tu vježa mala komo ti non tala.
No tjenes miojo, ni kvanto un pojo,
Vinjendo el punto, se kome el fruto,
Non kresi la mora, antis de su ora.
Responde Vidona, iza de Madona:
Deša fantazias, repoestas vazias,
Ošea el altu, el de el apaltu,
Tjeni un diamanti, muću aflamanti.
Mansevu validu, beljo i polidu,
Boenu de natura, i de estatura.
Manda koridores, boenos avladores,
De ken la prikura, di el la ventura.
Jo aji non bato, porke non abasto,
Me torna vazija, kon dolor i frijo.
Rafael hanino, ižo del vizino,
Para mi asenta, ko mi aparenta.
Ke es muj reglozo, tanbjen respektozo,
De boena famija, ižo de mi tija.
A Israel Bero, el kazamentero
Jamalo agora, venga en su ora.
Dili apromenta, sjento i očenta,
Tanbjen franka meza, a mi no mi peza.
Vino el mentado, izo lo notado,
Antis di da sena, trušu boena strena.
Bindizi espoza, alegri i dečoza,
Vjeron de los sjelos zehut de tus avoelos.
Nunka mi pensava, ki tal alkansava,
Mansevo valivli, presjo konvenivli.
Ja vjeni Vidona, serka su korona,
A el lo bindizi, ki korason li dizi:
Ajinara non pozi, jo kon ti ke gozi,
Kon boena planeta, veamos a Jodeta.
Kon la armonia boz de alegria
A una alsemus, a el alavemus.
Vidas kon ančura, gozen sin mezura
Kon temor del altu, i sin nada faltu.

Ovakve i slične pjesme i mudre narodne izreke podstrekuju roditelje, da udadu svoje kćeri i žene svoje sinove. A u drugu se ruku djevojka i momak po uobičajenom zakonu žene, da ostave iza sebe poroda, inače ih smatraju kao neplodne i suve suvišne otkinute grane sa stabla, koje ne daje nikakva ploda. Tog prekora ne smije podnijeti ni jedan Jevrejin ni Jevrejka, zato muškarcu Mojsijev zakon nalaže, da se najdalje do 23. godine života mora oženiti, kako bi svome rodu rađao nova pokoljenja. Po tradicionalnom nazoru, mladićeva romantična duša nije se smjela zaljubiti, stoga je ruka njegovih roditelja visila i oko bdilo nad njegovim srcem. Ljubavni žar mladosti u rukama je njegovih roditelja. U to patrijarhalno doba umjesto da mladić i djevojka uznose svoje srce ljubavlju jedno prema drugom, pa uzajamnim sporazumjevanjem i ljubavnim čarom sklapaju brakove, to njihovi roditelji posredstvom provodadžije vode pregovore o udadbi i ženidbi svoje djece. Kada su se roditelji sporazumjeli, tada tek dolazi otac i reče svome djetetu: »Poljubi oca u ruku, ti si sad isprošena«. Isto tako reče otac mladićev vjernome sinu. Mladić i djevojka, koji se možda nikad nijesu vidjeli, — a po prirodi svojoj valjda su i divergentne naravi — sada su, po volji roditelja, vjereni. Ovaj se običaj vjeridbe i do danas donekle sačuvao. Još i danas ima mnogo tako sklopljenih brakova, gdje se na početku dvoje mladih nije moglo slagati, jer bijahu divergentne naravi — antipatični jedno drugome — ali po volji roditelja i zakonima navike i nužde tokom vremena sprijateljiše se u braku.

Za ilustraciju roditeljske samovolje i naivne djetinjske pokornosti mladeži prijašnjih vremena evo — od mnogih primjera — ovdje dva istinska slučaja, koja su se dogodila u Sarajevu. Posjednik S... imadaše sina za ženidbu, a njegov prijatelj N... imadaše kćerku za udadbu. Jedne večeri uputi se S... na sijelo sa svojom ženom svome prijatelju N... i, bez ikakve druge nakane do li da prekrati kod njega dugu zimsku noć. Pošto popiše kavu i popušiše par cigara, nakon mnogih šala i razgovora o koječemu, okrene prijatelj N..., onako kao u šali, — razgovor o ženidbi i udadbi. Iza kratkog i punog humora obrazloženja, kako je njega njegov otac zaručio sa njegovom današnjom dobrom ženom, reče: »Eto, prijatelju, ti imaš odrasla sina, ja imam kćer za udadbu, pa kako bi bilo s Božjim blagoslovom, da ih sjedinimo? Koliko tražiš prćije u novcu?« Pošto je djevojka bila ružna i bolešljiva, ne htijaše otac natovariti sinu na vrat bolesnu ženu, a prijatelju nije mogao odrješito odbiti, pomisli kad bude zatražio veću svotu, da će ga tako odbiti. Stoga zatraži 100 kesa, što je mislio da ovaj neće biti u stanju dati. Kad na to prijatelj N... pruži mu ruku i reče: »Neka nam bude sretno i blagosloveno!« Tako je bio nesretni sin osuđen, da kroz cijeli život kuburi s bolešljivom ženom. Ovakvih i sličnih slučajeva imade mnogo. Radi bolje ilustracije ove strane života naših Sefarda u Bosni i Hercegovini prijašnjeg doba evo još jedan primjer. Trgovac M... iz Sarajeva pošao poslom u Visoko. Tu mu se kćer jednog mušterije dopadne, pa je zaruči za svog sina, kome javi: »Sine čestitam ti zaruke!« Sin mu odgovori: »Hvala ti oče, što si me zaručio, ali te molim, ako je ikako moguće, da mi dozvoliš prisustvovati pri vjenčanju«. Iza takvih zaruka često je prolazilo po jedno osam i petnaest dana, a da se vjereni nijesu upoznali, dok napokon tast ne udesi tako zvano »veče za upoznavanje« (konesimjento, šp.). Tu tast pozove zaručnika i cijelu njegovu svojtu, kojima se daje nadimak debela svojta (konsvegros butros, šp.). Te večeri

biva upoznavanje proširene rodbine, a naročito da svi vide mladu. Mladićevu rodbinu, dočekuje stojeći djevojačka rodbina poklikom: »dobro došla debela svojto«, pa je posadi u sovru po gospodstvu i po starješinstvu, a uvrh sovre momka zaručnika. Zaručnik donese zarudžbeni dar svojoj vjerenici, a tast dariva njemu obično zlatni sat i lanac. Sva debela svojta, koja je došla da upozna mladu, donosi po koji dar u zlatu, — neko dariva dukat, neko cekin i t. d. (kao kod Srba na bukaruše, pa se španjolski ti darovi zovu »bukadus«). Mlada prima te darove »bukadus« kada zađe da ljubi u ruku debelu svojtu. Dok se gosti sakupljaju i po starosti i položaju posjedaju, a žene se sabiru odijeljeno od muškaraca, dotle je mlada u kom skrovitom mjestu. Kada su se svi smjestili u najvećem očekivanju, počnu stare žene uz pratnju talambasa pjevati:

»Oh ke relumbror de novja ermoza,
Ki sjen anjos turi bjen dičoza,
Venid, mi novja, gozaremos,
Gozaremos, baljaremos!«
(»Oh kakvog li sjaja krasne mlade,
Nek sto ljeta sretnog žića imade!
Hoder, mlado, uživaćemo,
Uživaćemo i igraćemo«.

Uz tu pjesmu i to pjevanje žene žestoko udaraju uz talambas, a u taj mah dvije starije žene uvode mladu i vode je svekru i svekrvi, da im ljubi ruku i primi od njih darove. Po tome je povedu zaručniku. On je uz najveću buku pjesama, poklika i drndanje talambasa, poljubi i daruje zaručničkim darom. Zatim je vode ostaloj svojti. Iza toga ljubljenja u ruku, upoznavanja, rukovanja i primanja darova, slijedi španjolska igra u dvoje. Prvi igra zaručnik sa zaručnicom, koju pospu šećerom, a za njima se u igri izređaju ostali gosti. Kako koji svrši igru baci po koji darak u novcu ili u naravi, šećera, kave, ženama na talambas za njihovo pjevanje i drndanje.

Poslije te večeri poznavanja za cijelo se zarudžbeno vrijeme vjerenik i vjerenica sastaju, ali kada god dođe zaručnik zaručnici, mora imati pratioca (tražumana). Uoči svakog mladog mjeseca šalje vjereniku vjerenica kolače i začin. To simboliše njezinu želju, da mu cijelog mjeseca bude život sladak, kao što su slatki spremljeni mu kolači. Ako zaručnik otputuje kuda, kad se povrati s puta, dariva ga zaručnica darom. Njeni su darovi uvijek slatkiši i slani bademi. Zaručnica mora imati pripravljene slane i slatke bademe, da može kod svake zaručnikove posjete da mu pri odlasku napuni džepove, čime će on počastiti svoje roditelje i prijatelje, kada se s njima sastane. Ako bude u to vrijeme zaruka koji post, onda se zaručnica pobrine, čim će se njezin odabranik omrsiti.

Kad se približi vrijeme vjenčanju, onda jedno osam dana prije vjenčanja izloži tast svoj svojti na ogled sav namještaj i svu pripremu. Iza toga dolazi debela svojta i napravi kod vjerenice »talam« (baldahin, nebo), zatim uz pjesmu i svirku prenesu u vjerenikov stan izloženi namještaj. Ostavivši stvari i kod njega te isti večeri naprave i okite »talam«. Dan dva prije vjenčanja pošalje zaručnik sve, što treba za kupanje mlade i njezine svojte, te spremi i dvije žene, koje će okupati njegovu zaručnicu. Svojta podijeli stigli pribor potreban za banjanje i na određeni dan dođu opredijeljene žene i vode mladu u banju, neka uz njihovu pripomoć zaroni u vodu. To zaronjavanje u vodu zove se »tevila«. One dvije žene upućuju mladu kako treba da zaroni u vodu, da uzima »tevila«, kako će očistiti zube, odrezati nokte itd. Ako je na primjer propustila ili zaboravila odrezati jedan nokat ili koju drugu formalnost, onda mora još jednom izvesti tu cijelu proceduru banjanja, popravivši najprije propuštenu dužnost. Najviše su s njom one dvije babe još i za to, kad mlada sva u vodu zaroni, da joj one potisnu svu kosu u vodu, nek se iskvasi. Razumije se kad ne bi sva kosa uronila u vodu pri činu »tevile« onda bi to bio neoprostiv propuštaj i sasma naravno ona bi trebala sav proces zaronjavanja u vodu da ponovno obnovi. Ostali svijet ne smije znati kad ona ide u banju, stoga mora ići u nju potajno pokrajnim ulicama i to pred sam mrak. Da bi izmakla svakom nenadnom susretanju ima naročito nastojati, kako bi ju iza banje susrela koja njezina dobra prijateljica. Ova se opreznost ima tačno i vjerno izvesti, jer ako ju mjesto dobre drugarice prvo susretne iza banje koji zao čovjek, pas, mačka, magare i slično, onda će biti nesretna u braku. Na dan prije definitivno sklopljena braka predaje tast svome zetu ugovorenu prćiju u novcu. Vjenčanje se ima obaviti u srijedu ili petak, ako je djevojka; kod udovica i raspuštenica u četvrtak, jer inače nije dobar znak za budući život.

Kada je stigao i taj po njih sudbonosni dan, tada mladoženja posti sve do izvršenog akta vjenčanja. Ovaj je dan za njega svet kao dugi dan »Jom Kipur«, kada mu se svi dotadašnji grijesi opraštaju. Toga dana posti još i stoga da uščuva svoju svijest u uračunljivom stanju u tako po njega ozbiljnom aktu. Na utanačeno se vrijeme sva debela svojta uputi u dom po mladu. Svekar i svekrva sa zapaljenim svijećama u ruci povedu svog sina domu njegove sudenice. Tu ih dočeka tast i tašta isto sa zapaljenim svijećama u ruci, vodeći svoju kćer svu u bijelo odjevenu. Sad pod »talam«, gdje gori kandilo, napunjeno zejtinom i vinom, a sa strane svijetle zapaljene lampe — uvedu roditelji svoju djecu i predadu ih jedno drugom. Kada je vjerenik pod talam primio svoju vjerenicu iz

ruku njezinih roditelja, onda je uz pratnju cijele svite povede svome domu. Na pragu njegove kuće metnu njojzi pod oba pazuha po jedan hljeb i tako prelazi preko njegovog kućnog praga. U tom času prebace preko nje jedno kokošije jaje i u isto doba pospu je pirinčom; to sve simboliše, da s njom uđe u kuću svaka sreća i blagoslov. Svu tu ceremoniju prati drndanje talambasa, pjevanje pobožnih i prigodnih pjesama uz kliktanje želja i svake sreće i svakog veselja. Sad uz svečanu pjesmu rabija, sveštenika, on povede nju pod svoj talam, uzme ukrašen srebrom i zlatom šal molitvenik (»talet«) što mu je darivao tast. Talet (svileni šal, kojim se Jevreji umotavaju pri molitvi) prebaci zaručnik sebi preko glave, kao da će se moliti Bogu. U to rabin zatraži od njega vjenčani prsten. Primivši prsten uzme rubac, pa za jedan kraj drži on, a za drugi prihvati mladoženja. Rabin tako očita kratku molitvu, a mladoženja za njim ponovi istu. Ovu formalnost obavi rabin i sa mladom. Za tim rabin vrati mladoženji prsten. On natakne svojoj vjerenici govoreći: »Are at mekudešet li betabaat zot, kedat Moše ve Jizrael« (»Gle, ti si posvećena meni ovim prstenom po zakonu Mojsija i Izraela«). Prsten od čistoga zlata mora nataknuti mladoženja svojoj mladoj na kažiprst. Poslije toga pokriju roditelji svoju djecu mladoženjinim »taletom« i drže za krajeve, dok rabin očita drugu molitvu. Ovaj se momenat zove: »ečar talet« odnosno prebacivanje taleta. Često se i cijela procedura vjenčanja zove: »ečar talet«. Još se sav ovaj akt vjenčanja zove i »dar beraha« (davanje blagoslova) jer po molitvi rabin i roditelji blagosivljaju mladence. Iza ove molitve otkriju ih, a rabin uzme čašu vina i pošto izreče hvalu Bogu, ispije iz čaše malo vina, onda dade vjenčanom paru neka pije i to najprije okusi mladoženja, zatim mladoženja svojom rukom napoji mladu. Mladoženja i mlada su sad tek vjenčani par, jer je glavno kod cijelog tog obrda onaj momenat kad roditelji svoju djecu pokriju taletom, pa drže sa strane. U tome činu primaju mladenci zajednički blagoslov roditeljski i u ime Božije blagoslov sveštenički. Tim se drži, da je sklopljen čvrsti vez bračni između vjenčanog para.

Narod vjeruje, da je to za mladence najsretniji čas u životu njihovom, a osim toga drži jevrejski narod, da prirodno slijedi istodobno uz svaku sreću uvijek još i neka nesreća, neka neugodnost, koja dolazi od demona (zavidna »satana« ili đavola), pa da im se ne bi u tom času njihove najveće sreće koja veća nesreća dogodila i pomutila ugodno raspoloženje, zato razbija rabin dragocjenu vinsku čašu iz koje je mlada pila poslije vjenčanoga akta. Čaša mora biti svojina mladoženje. Još se razbija ta čaša, da se mladenci sjete tužnog Jerusalima, koji čeka na povratak svog davno željkovanog naroda. Ovo razbijanje čaše u momentu kada dvoje mladih sklapaju nerazdružívu zajednicu opominje sve Jevreje da: »Jerusalimu nema sreće bez sretna Jevrejstva«.

Kada se taj dio vjenčanog obreda svrši, tad se pređe na čitanje i potpisivanje pravnovjerskog ženidbenog ugovora (kitube). U kitubi je zabilježen njegov i njezin nacionale, a uz to se u njoj nabraja poimence, šta sve ona njemu donosi u novcu i namještaju. To potpisuje mladoženja i još dva svjedoka. Pošto je tako potpuno svršena formalna strana vjenčanja, onda prima mlada od svojte i prijateljica darove. Ovo darivanje mlade zove se španjolski: »ečar el peše« (baciti ribu). Preko svake te ribe odnosno dara, koji često znaju biti vrlo skupocjeni, mora mlada da prekorači, a za to vrijeme žene pjevaju prigodne pjesme i udaraju živo u def. Poslije predaje darova dolazi španski ples u dvoje. Ples otvaraju mladenci, koje posipaju šećerom, zatim se izreda ostala svita i uzvanici sve do kasno u noć, da na posljetku veselja vjenčani par — sa svirkom i pjesmom — isprate u njihovu bračnu postelju.

Ženidbeno čašćenje traje osam dana, a zove se »la hupa«. Mladoženja časti svitu i posjetioce. Za cijelo to vrijeme slave »la hupa«, mladoženja sjedi kod kuće i čeka goste. Dužnost je prijatelja i prijateljica da dođu i uvećaju njihovu slavu i veselje. U subotu te sedmice veselja »la hupa« čita mladoženja glasno u hramu »toru« sveto pismo, i tom činu prisustvuje sva svojta i mlada.

Skoro većina tih ženidbenih običaja Sefarda u Bosni i Hercegovini danas spada u povijest toga dijela jevrejskoga naroda, jer se sve promijenilo silom prilika. Tako na primjer ovakav način zaruka, gdje roditelji sami među sobom svoju djecu zaručuju, donekle se gubi, a rađaju se slučajevi, gdje se mladež zaljubljuje i iz ljubavi zaručuje. Tako možemo ovdje primjera radi navesti jedan istinski slučaj. G. G. trgovac iz Trsta obitavao je poslom u Beču kod jedne ugledne porodice, tamo su dolazile u posjete mnoge otmjene jevrejske djevojke i gospođe. Jednog dana, najstarija gospođa u društvu počne bockati G...a, kako ga je vidila, gdje šeta s nekom ženskom, te je čula, da će je uzeti za ženu. Gospodjica S... iz društva na to upadne: »To je nemoguće. Ako bi se on htio oženiti, sigurno ne bi tražio druge ljepše i bolje od mene«. Mladić iznenađen tom njezinom izjavom, upita sav ushićen: »Voliš li me ti zaista?« Djevojka ozbiljno odvrati: »Kako te ne bi volila, kad si tako pametan i bogat?« Mladić primi ponudu i uzvrati: »Daj mi ruku, neka nam bude sretno!« Izljube se i izgrle i time se često završuju današnje moderne zaruke.

Danas nestaje i onog osmodnevnog čašćavanja »la hupa«, te obično mjesto toga, iza obavljenog vjenčanja — većinom u hramu — idu mladenci na svadbeno putovanje.

U većim gradovima ovakovo vjenčanje završi neobično duga povorka fijakera, koja prati mladence u njihov dom ili na bračno putovanje. U bogatih razvija se pri tome veliki sjaj. A tom prilikom obično se dijeli milostinja sirotinji, koju često za posebnim stolom mladenci sami časte i dvore, dok se opet u drugim prostorijama časte ostali uzvanici.

Avram Altarac

PRINC EVGENIJ SAVOJSKI U SARAJEVU 1697.

Tragična crta povijesti našeg naroda proizišla je prije svega iz njegova geografskog smještaja na razmedi jačih tuđih političkih sila i kultura. Tu se od prvih početaka zapamćene istorije javila podvojenost po konfesijama kršćanstva, koje je u srednjem vijeku baš u srži naroda (u Bosni) podgrizano patarenskim sektaštvom doživjelo naletom i turskom okupacijom još veću vjersku diferencijaciju poprimanjem islama. I tako je na osvitu novoga vijeka, i za par stoljeća dalje, južno slovjenstvo postalo ne samo poprištem okušavanja snage kršćanske Evrope i Turske, nego se u tom razračunavanju tuđe sile s obje strane služile prvenstveno snagama našeg naroda, koji je toga radi i oslabio svoj sopstveni kulturni progres, postavši zadugo egzotični objekt stranaca.

Naravno je, prema tome, da je zakržljao i historijski smisao autoanalize, a historiografski materijal da je sačuvan tek slučajem i u tuđim interesnim sferama, zabilježen ovdje ondje po zgodi ovoj ili onoj, iz tuđih pera i iz tuđih vidokruga. Poimence je osjetljiva oskudnost i uopće nedostatak kakvih domaćih izvora za istorijsku topografiju naših zemalja. Pa to, dašto, vrijedi i za Bosnu, spojnicu sprskohrvatsku i u srednjem vijeku, čija je detaljna prošlost toga doba gotovo mračna, a za tursko doba fragmentarna, i opet, u koliko postoji, iz tuđih pera. Tako je i za Sarajevo, novi centar Bosne pomoću Turske proširene.

Teška je dakle topografijska rekonstrukcija i što se tiče ubikacije same podloge i razdiobe i što se tiče samog stanovništva, a najmanje je materijala o načinu života. U ovom priopćenju slijedi nekoliko ulomaka iz prošlosti Sarajeva zaključno sa katastrofalnim pohodom princa Evgenija Savojskog u godini 1697.

Sami putopisci, stranci, na prolazu, brzopleti su i bilježiće tek površna svoja, i to većinom šablonska opažanja. Tako će Katarin Zen reći 1550. za Sarajevo, da je to varoš puna vrtova i dobrih voćnjaka, trgovačko mjesto naseljeno od Turaka, Srba i Dubrovčana; kuće da su od kamena i zemlje, zatim, da je u mjestu mnogo mošeja i karavanseraja, da ima tvrdica na vrh brda, i napokon, da su napomenuti vrtovi u Sarajevu lijepi kao u Padovi.

U historijskim izvorima i preostacima pojedinih termina razabira se, da je i sredovječna Bosna prilično participirala na kulturnom blagu zapadne Evrope ponajviše posredstvom trgovaca, i da stanoviti elementi nijesu prestajali bitisati ni u tursko doba. Mora da su romanski trgovci pored domaćih i nadalje razvijali svoju djelatnost. Za samo Sarajevo 1581. napominju se u peticiji papi Gregoriju XIII. nuz biskupa Antonija de Matheis još tri talijanska trgovca, sarajevska građanina: Ciganti, zatim di Busni da Venezia i Jacomo de Natal. Od »domaćih« se trgovaca napominju u to vrijeme u Sarajevu. Šimun Matović, Gašpar Nurević, Petar Nakobović, Matija Marković, Marko Gjurgjević, zatim Nicolo di Piero, Miloš Marković, Piero di Marco, Nico di Jaco, Martin Gjurgjević i Nikola Studović.

Jedan od podrobnijih opisa Sarajeva dao je među prvima Athanasio Georgiceo 1628. u svojoj relaciji.[1])

[1]) Saraievo è una citta molto grande posta in loco a giusa d' una nave; parte tra Colline e parte sopra colline molto belle e vaghe, le quali poi seguitano l' altre quasi nude, che si vanno innalzando e formando quasi grandissime montagne. Per mezzo della città passa un fiume, sopra il quale sono bellissimi ponti di pietra lavorata, fatti alla moderna. In quello fiume entra un acqua anco non molto grande, che da una mantagna per quelle colline va descendendo, e voltando le ruote di più di 50 molini. Sono poi alcune fontane in quelle colline va descendendo, e voltando le ruote di più di 50 molini. Sono poi alcune fontane in quelle colline fatte di pietra lavorata, si per servitio delli viandanti come per servitio di quelli che sono nella Città. In capo della città sopra una colina molto alta e distaccata dalle montagne è un Castello vecchio non tropo grande, qual puoco ajutarebbe la Città, ce venisse il nemico, dal che fo congetture, che anticamente non era grande; ma dalli Turchi è stata grandamente aumenloro hanno edificato, che saliranno al numero di 115; alcune sono tanto grandi e tanto belle di pietra quadrata, coperte di piombo, che non mancarebbe altro, che benedirle e metter dentro di altari con l'Imagini; perche si farebono di esse Chiese nobilissime. Si stima che questa Città haverà più di 15.000 case, tra le quali 12.000 bothege di mercanti e d' Artegiani. Di christiani Cattolici intorno 40 case. Ha un Serraglio d' Hebrei, cinto d' altissime mura. Ha molte corvasarie per recettacolo de' forastieri. Ha poi un loco, ove la sera ad ogni povero viandante si da la cena. Sono mercanti dentro, ch' haveranno oltre le robbe di contanti, chi 50, chi 100, chi 200 mila ducati, poi tutte le mercanzie, che vanno a Spalato di Turchia, e che da Spalato vengono per quella città. In summa, cavato Constantinopoli non è città in quella parte d' Europa soggetta al Turco più ricca, ne ch' ha più delle moschee et in maggior quantità di Sarajevo. (M. V. Batinić, Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. »Starine« XVII. U Zagrebu 1885. str. 126.)

[2] Seraglio, città anticamente detta Verbosania, adesso metropoli e capo del regno, situata fra doi monti, per mezzo di essa vi passa il fiume detto Migliazka. Ha nella parte inferiore una belissima campagna, nella quale alle radici d' un monte scaturisce il fiume Bosna; non è piu montana d' una giornata dali confini di Servia, è senza le mura, solamente ha picciolo castello. Tiene case di Turchi nr. 20/m., moschee nr. 118, case di christiani nr. 100, anime nr. 600, con la capella della Madona; e questa città è assai popolata e ricca di mercantie d' ogni sorte, et in essa per lo più risiede il Bassa, et il supremo giudice detto Mulla. ... Fermendžin, Acta Bosnae... Zagrabiae 1892. p. 476.

[3] Fermendžin l. c.

[4] Rumeli und Bosna. Geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa. Aus dem Türkischen übersetzt von Joseph von Hammer. Wien, 1812. — Isp. »Споменик« Српске Краљ. Академије XVIII Хаџи-калфа или Ћатиб-Челебија, турски географ XVII. века о балканском полуострву. С помоћним белешкама и објашњењима приложио Ст. Новаковић. У Београду, 1892 стр. 79.

Po njegovom zapažanju ima Sarajevo prekrasan prirodni smještaj, a ima i vrlo lijepe kamene mostove građene posve po savremenom ukusu; napominje česme i 115 džamija zidanicâ i olovom pokrivenih, 15.000 kuća, 12.000 dućana, što trgovačkih, što zanatlijskih. Katoličkih kuća bilo je tada u Sarajevu samo 40, a postojao je dabogme i jevrejski ghetto. Nada sve pak Georgiceo ističe trgovačku osebinu Sarajeva.

Interesantna je epizoda iz godine 1630., kada se u dopisivanju s rimskom Propagandom napominje »neposlušnost« sarajevskih trgovaca (katolika) u stvari staroslovjenskog misala. No u tančine je tadašnji život skriven. I nadalje su zabilješke šablonske, poslovne, stegnute na interes mandatora, kojima spisatelji služe.

I fra Marijan Maravić, bosanski biskup, prikazao je Sv. Kongregaciji za raširenje vjere u Rim 1655. jedan nacrt (»Descrizione del regno di Bosna con le sue città e territori«).[2] Tu on navodi dan udaljenosti Sarajeva od srpske granice, 20.000 muslimanskih kuća, 118 džamija, 100 kršćanskih kuća sa 600 duša. Međutim u jednoj svojoj prijašnjoj relaciji iz godine 1652. navodio je Maravić 200 kuća katolika u Sarajevu.[3] To su, dakako, sve sama zrnca za rekonstrukciju topografije onog doba, ali opet baš za to dragocjena. U nizu tih fragmenata nalazi se iz prve polovine XVII. stoljeća i jedan Turćin. To je turski geograf XVII. stoljeća Mustafa ben Abdale Hadži-Kalfa poznat pod imenom Ćatib-Čelebije (umro je oko 1655.—1656.). On napominje u svom zemljopisu »Rumelija i Bosna« dašto i Sarajevo: »Bosna-Seraj (t. j. Sarajevo), 26 dana od Carigrada (Stambola), glavna varoš zemaljska tako nazvana po dvoru, koji je u njoj sultan Mehmed podigao. Na zapadnoj strani varoši ima jedno polje; s ostalih su strana visoke planine. Reka Miljacka dolazi s istoka, protiče kroz varoš i utiče po tom u Bosnu. Na istočnoj strani varoši ima gradić. Varoš je gotovo tako velika kao Drenopolje, ima 100 većih i manjih džamija, dva bezistana, više kupatila i kod Hozrevbegove džamije sahat sa zvonom. Od voća ovde sazreva grožđe. Mnogi evropski trgovci dolaze u ovu varoš«.[4]

Sličan opis Sarajeva dao je i Francuz Poullet, koji je prošao Sarajevom godine 1658. On kaže:

»Ovaj grad Sarajevo je prijestolnica jednoga od najvažnijih pašaluka. On je prilično velik, mnogo duži, nego li širi, pa je udubljen prema sjeveru između dvije planine. On ima mnoštvo džamija s olovnim krovom, koji se svršava s kubetom. Svaka ima svoju česmu s poviše pisaka, na kojoj se peru oni, koji se nijesu umili kod kuće ili koje je poziv na molitvu zatekao na ulici«. Daljni se opis Poulletov tiče muslimanskog rituala uopće, a i ocrt odijevanja stanovanja i ceremonija valjada je izvađen iz drugih već poznatih generalnih zbornika i putopisa o muslimanskom svijetu. Ipak Poullet poslije napomenutih ekskurzija produžuje ovim riječima: »Ja sam bio započeo s opisom ove varoši, koja gotovo nema nego nekoliko porušenih zidina i čiji je vid iznutra neprijatan. Najveće zgrade, izuzmemo li džamije, čini se, kao da su tek veliki duvarovi

bez pendžera poput samostana kaluđerica u Francuskoj. Privatne kuće su sve od drva i građene u četverokutu; a posred njih ima za propuštanje dima malena kula slična našim golubinjacima, pošto je običaj u ovom kraju, da se vatra loži uvijek usred stana. Po strani ovih zgrada ima nekoliko odvojenih stanova, nekoliko grijanih pećima i to uvijek razi zemlje. Skrajnji dio Sarajeva, koji je okrenut prema Beogradu, leži na brežuljku, s kojega silazi malen potok. Taj je potok tako upravljen, da na istom toku obrće najmanje deset vodenica. Potonje su umjetno smještene na spratove, jedna izviše druge, tako da sve žito ista voda melje. Točak na koji voda pada nije podignut, kao u nas, sa strane zgrade, nego je položen ploštimice i horizontalno na stožer, te sliči vjetrenici obrnutoj na stolu«.

Iz iste godine datira i putopis g. Quicleta,[6] koji također donosi opis grada Sarajeva: »Ima tu — veli on — sto i jedna džamija ili mešćeta, a sedam njih pokrito je olovom; rijeka, koja ondje protječe, zove se Miljacka i ne nosi lađa. Imade vrlo lijepih šetališta i kamenih i drvenih, dosta lijepih i dobro načinjenih mostova te 169 lijepih česama... Grad je pun vrtova te je malo kuća bez posebnog vrta, a svi su puni voćaka, osobito jabuka; ali sve su kasnorodne radi velike zime i sniiega, koji dugo traju, obično čitavu zimu«. Nadalje je opisao hamame, ženskinje, tekije, pa nastavlja: »Veliki trg ili čaršija je čudo. U nedjelju, koja je u Turskoj pazarni dan, naći je tamo neizmjerno naroda i svake vrste robe. Ima i lijep Atmejdan ili konjski trg, gdje se na isti dan prodaje mnogo i vrlo jeftino i vrlo dobrih konja, a treba zabilježiti, da su bolji nego li izgledaju, jer su im noge vrlo sigurne, podnose veliki napor i umjereni su prema običaju i klimi zemlje. Imade i vrlo lijepih tržnica, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih Bezistan. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postave, svila i druga roba, koja dolazi iz Venecije i druga roba i radovi iz zemlje. Našao sam tu i čovjeka, vješta u znanosti, koja se zove »zahirge« ili, kako je Vigenere u svojim šiframa, a Leon Afrikanski u svom opisu Afrike zove »Zairagia«. Govorili smo neko vrijeme zajedno. To je jedna od najljepših, najzanimljivijih i najsavršenijih znanosti između svih vrsta divinacije, a proizlazi sva iz stare Kabale Jevreja; a gotovo nikada ne će uzmanjkati u ljepoti odgovora i na pitanja, koja joj se stavljaju riječ po riječ, slovo po slovo. Ime mu je Jusuf Čelebi».

Poulletov i Quicletov materijal topografijski je dakle oskudan, ali zato ima najvrijedniji izvor za mjestopis Sarajeva Evlija Čelebija iz godine 1659.—1660. Kolikogod je on pričalac u istočnjačkom smislu, opet je jezgro važno i istinito. On donosi i o postanku neku tradiciju, koja je ovdje manje važna, no u ovom prilogu zanimaju nada sve ova njegova priopćenja:

»Malo niže grada na zapadu ima golemo vrelo, koje zovu Bosnom, a Osmanlije toga vremena svezaše ovo uz ime Saraj, i tako postane »Bosnasaraj«. Osnutak i proširenje ovoga grada za pravo je zasluga Osmanlija.

Grad. Tvrđava na vrhuncu jednih stijena je pomalešan, kamenit grad unaokolo 400 koračaja. Na sjevernoj strani tvrđave načinjen je pomalešan hendek a prema kibli i jugu ima doli do vode Miljacke ponor poput pakla, za dvije-tri munare visine, a sa ove strane ni na kakav način nije moguće naškoditi tvrđavi, dočim je prema Mokrom i Degrmenliji[7] dosta porušena i i ne bi se ni na kakav način mogao oduprijeti topovskoj navali. U tvrđavi stanuje dizdar sa nekoliko nefera. Tvrđava ima na istočnoj strani gvozdena vrata. U tvrđavi ima Sultan Fatihova džamija, kuća za imama i mujezina i zâ mehtera (trubljara), žitni hambar i kuće ze nefera. Kad se ispred gradskih vrata strmo na varoš pogleda sve se kuće mogu izbrojiti. Moj efendija i gospodar, bosanski valija popravio je sada ovi grad, te izgleda kao bijelo jaje. Lijepo je gledati preporod ovoga velikog grada, ove visoke tvrđave s desna i lijeva, s istoka i zapada s brdima i dolinama sa svake strane Miljacke, sve jedno više od višega, vinograde i bašće, po njima kuće i tekuće vode, a kuće visoke i lijepe, većinom od dva do tri boja sa ćeremitom pokrite a ponešto i šintrikom sa svojim badžama. Ovaj se šeher od Sultan Sulejmana, to jest po njegovu kanunu, daje veziru od tri tuga.

Ajalet je velik, svega je u njemu sedam sandžaka, 59 zijameta, 1792 timara. Paši je čiste plaće ili prihoda godišnje 600.050 akči. Sandžaci bosanskog ajaleta ovo su: glavni grad Sarajevo, valina stolica, kojim on idaru[8] čini bez mutesarifa; kliški sandžak, hercegovački sandžak, zvornički sandžak, požeški sandžak, krčki sandžak, rakovački sandžak i erhodski sandžak. Državni blagajnik imao je 56.000 akči, kethodateftedar 46.000, ziametski teftedar 15.339 akči. Ima po kanunu tefterski povjerenik čaušlar ćehaja, čaušlar emin, čaušlar kjatib i gradonačelnik, ima i Alaj beg, ceribaša i juzbaša. Po kanunu ima u cijelome ajaletu od spahija i begova deset hiljada vojnika. Valina askera ima 3000, koji su u svako doba spremni za rat. U cijelome ajaletu ima sedam stotina i sedamdeset i tri grada, u kojima ima spremno 12.000 askera a dobivaju svi određenu plaću od državnog blagajnika. Hâkimi šeri zove se šerijatski sudija za ovu zemlju, on je mula i dobiva godišnje od državne blagajne 500 akči, a što po nahijama i sandžacima od naiba sakupi iznosi godišnje oko četrdeset kesa. Valija po pravu, ako bi sabrao sav harač i ostale prihode, donosilo bi mu 200.000 groša.

Ima tu šejhul-islam, sada zvan muftija, nekibul-ešraf, dizdaraga, kolski serdar, budimski jenjičaraga, čebedijski serdar, topčinski serdar, nadglednik baždara, nadinžinir, preglednik spisa i gradski subaša.

Čuo sam od haračkog povjerenika, da u bosanskom ajaletu uzima od 13.000 rajetnika harač, od istog haraća daje u bosanske gradove džebhanu. U svakog kakima[9] ima po jedan muzur. Pošto je muzur šerijatski službenik te se dosta drži pravde, za to mu svijet daje čast. Gradskog emina i šeherćehaju slušaju svi esnafi, trgovci, age i begovi. Iz načelnikova teftera razabire se, da u cijelom gradu ima 140 mahala.

Deset mahala srpske, bugarske i karavlaške raje i dvije mahale čifutske. Grčke, jermenske i franačke mahale nema, jer samo dolaze i prolaze.

Ima znamenitih saraja i kuća sarajskih 17.000 tvrdo sagrađenih s dônjim i gornjim bojem, ćeremitom i šintrikom pokritih. Pašinski saraji[10] od sviju su najbolji, ostali saraji prvaka malo su potjesni, kao Tefterdarevića Husli-efendini, Tefterdarevića Musli pašini. Eb pašini saraji su sasvim znameniti.

Džamije. U Sarajevu ima sto i sedamdeset džamija. U sedamdeset i sedam njih klanja se džuma i bajram namaz.

Prva je u gradu Sultan pašina džamija, pomalešna, lijepa. U dônjem šeheru je lijepa Ferhat pašina džamija s kamenitom minarom, pokrita olovom.

Više vrata ovaki je natpis:

Ferhat beg sazida ovu zgradu, da bude kuća sastanka dobrih i pobožnih. Bog nas podari da napravimo tarih: »Za hator Boga stvoritelja svega svijeta«.

U sredini je grada pokraj sahat kule Husrevbegova džamija.

Više vrata je tarih u zadnjem stihu:

Bog nas podari da napravimo tarih istoj: »Sastanak dobrih, kuća zahvalnih«. (937. = po I. 1530.)

Ovu džamiju posjećuje danju i noću mnoštvo muslimana za to, što se nalazi usred najvećeg mnoštva muslimana; ima kamenitu minaru, pokrita je kubetom i kuršumom a stara. Pa ima i jak vakuf. Za klanjače grije se na ovoj velikoj zimi u velikim kazanima poput imaretskih voda, i česme teku vruće za avdest. Toga ima još u nekoliko džamija.

Gazi Ali pašina džamija. U dnu šehera, prema gazinskome turbetu je Kuršumlija s kamenitom munarom u koje više vrata tarih glasi:

»Veliki gazi Ali paša napravi za hator Boga, stvoritelja sveg svijeta; nema joj na svijetu ravne; džamija za znane, kuća pravednih. Bog nas naputi, da napravimo tarih: Sastanak dobrih, kuća zaljubljenih«. (906. = po I. 1500.)

Pošav šeherom prema Trebeviću ima Gazi Isabegova sina Mehmedbega džamija, s kamenitom minarom pod ćeremitom, a više vrata joj natpis:

»Sin Isabegov Mehmed beg sazida džamiju za klanjače i bogobojazne, isti bijaše vrlo pravedan i milovidan za sirotinju, a bijaše na ovom svijetu zaštitnik sirotinje. Reče se datum ovoj džamiji: Bogomolja narodna, kuća poznatih. U ovim džamijama finim i gizdavim klanjao sam i posjetio sam ih«. (926. = po I. 1519.)

Sarajevske medrese. U Sarajevu ima puno medresa i velikih hodža. Od medresa je najbolja i najuređnija Gazi Husrevbegova. Više vrata joj natpis ovako glasi:

»Reče Božji podarenik u datumu joj: »Sastanak odabranih, kuća za naučene«. (975. = po I. 1567.)

U Sarajevu ima stotinu mesdžida,[11] a među njima je najposjećeniji klanjačima Hadži Osman-begov mesdžid, koji se nalazi od istoka na domak Careve ćuprije, a to je Tabačka džamija. Više vrata je ovaj tarih:

»Hadži Osman načini ovu zgradu za hator Boga, kuću onim, koji ga traže. Da mu Bog dadne ovaku u raju. To je mjesto znanih i kuća savršenih«. Tarih veli: »Rob svečev, mesdžid za one, koji traže pravi put i klanjaju«. (1000. = 1591. po I.)

Darul-kuralari. Svega na osam mjesta uči se za hafize, prema nufuzu. Hafiza je malo, zato nema ni velike kuće s velikim vakufom.

Samo po velikim džamijama uče veleučeni hafizi[12] »Kuran« i podučavaju svijet.

Na deset mjesta uči se »hadis«-šerif. U Carevoj džamiji, Ferhadiji, Husrevbegovoj, Kodža Ali pašinoj, Mehmed-bega Isabegovića i još na nekoliko mjesta određeni še-

[5] Доживљаји француза Poulett-a на путу кроз Дубровник и Босну (године 1658.). Приопћио Вјекослав Јелавић. »Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини«. Сарајево 1908. стр. 54., 63.

[6] »Les voyages des M. Quiclet à Constantinople par terre...« A Paris, 1664.

[7] Mlinovi iza Višegradskih vrata.

[8] Idaru činiti = upravljati.

[9] Kadija.

[10] Begluk, današnja kršla.

[11] Mesdžid se rekne onoj džamiji, u kojoj se ne klanja petak.

[12] Koji na pamet zna vas »Kur-ani« azunuššan.

hovi podučavaju hadis, ali za toga posebna kubeli zgrada još nije sagrađena.

Dječiji mektebi. Na sto i osamdeset mjesta ima i za podučavanje i za ponašanje mekteba. Hadži Sedžahov mekteb nalazi se preko Careve ćuprije na sjevernoj strani u sadanjem aščiluku.

Više vrata mu ovako tarih piše:

»Rekoše, u nas znanja nema osim što nas naučiš». (1053. = po I. 1642.)

Kraj svake džamije ima mekteb, gdje valjanoj, pametnoj i siromašnoj djeci iz vakufa daju odjeću i obuću.

Tekije. Ima četrdeset i sedam derviških tekija. Pokraj Miljacke nalazi se kao u rajskoj bašći na lijepu mjestu mevlevijska tekija[13] simahana sa hodnicima i od 70—80 derviških i musafirskih sobica sa divanhanom, imaretom, musafirhanom i mutvakom. Njihov je šeh fin i pobožan čovjek. Najbaša, Derviš Mustafa ima vrlo lijep rukopis. Musafirska tekija,[14] Kaderija tekija, Halvetiška tekija prema Alipašinoj džamiji i Bistrigije Ibrahim ef tekija.[15]

Česme. U gradu ima više od sto i deset česama tekuće vode, a ostalih tekućih voda ima puno.

Ispod Debelog brda izvirući Sauk-bunar kao da je rajski. Kako mi znani ljudi pričaju, ima u Sarajevu i oko Sarajeva hiljadu i šezdeset lijepih vrela.

Sebilji i šadrvani. Po čaršiji su na nekoliko mjesta sagrađeni sebilji za žedne, koji su načinjeni za hator pejgamberov i njegova unuka Imami Huseina, koji je patio od Jezida žeđ uz muharem. Mnoštvo je tih sebilja po čaršiji i po pazarnim mjestima: Ferhatpašin sebilj, Husrevbegov, Murat Vojvodin, Gazi Isabegov i ostalih prvenaca, svi uredni šadrvani.

Vrela. Miljacka, pošto prođe sred Sarajeva, koja teče sa mokranjskih planina, prošav Carevu ćupriju, saljeva se dva sahata niže Sarajeva u Bosnu.

Bunarovi. Pričaju mi da ima oko sedam stotina bunarova. Pošto se narod dobro čuva u zdravlju, ne pije zimi tekuće vode nego troše bunarsku vodu, jer nije preveć hladna.

Mlinovi. Ima sto i sedamdeset i šest vodenih mlinova. Pošto ima oko grada svuda vode tekućice, koje su brze, to se tako hitro okreću, da svaki za 24 sahata po 50 čila[16] žita samelje.

Hamami. Na pet mjesta ima lijepih banja, a od svih je banja careva[17] najljepša i najfinija. Kućnih banja ima oko šest stotina i sedamdeset. U svakoj kući po jedna je soba određena za banju, osobito su po velikim i aginskim kućama banje sasvim uredne. U odabranih ljudi, koji su me pozivali na musafirluk ulazio sam u kućne banje i jako su mi se dopale.

Kjarban-saraji i hanovi. Na tri mjesta ima sasvim golemih saraja u Sarajevu, u kojim dolaznici i prolaznici mogu besplatno prenoćiti.

Na dvadeset i tri mjesta ima finih i uređenih, gizdavih poput tvrdava hanova, a od sviju je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarev han.

Bećarske odaje. Na osam mjesta ima bećarskih odaja. Vratari tih odaja ne će bez jamca upuštati nikog od bećara na noćište. Vrlo su uredne. Ako koji bez dozvole vratara preko noći ostane na polju na kom drugom mjestu, sutra dan ga istjeraju. Svaku se noć poslije jacije zatvore vrata i zaključaju, a ulazak i izlazak je zabranjen.

Čaršije i bezistani. U čaršiji ima svega 1080 lijepih dućana, čaršija je sasvim široka i po redu načinjena, naliči vrlo brusanskoj i halebskoj, većinom je pokrivena, ali ne kubetima, nego direcima. Sokaci su sasvim čisti i kamenom kaldrmljeni. Ima vrlo fin tvrd kubeli bezistan, u njemu imade svake skupocjene hindske, sindske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Amo donose na konjima tovarnim bezbrojnu, različitu skupocjenu robu na prodaju, Dubrovnik i velika Venecija, jer je dva-tri konaka blizu, Zadar, Šibenik i Spljet. Ima posebna čaršija za čohadžijâ, kazazâ, kabardžijâ i svakih zanatlija.

Ćuprije. Preko Miljacke ima na sedam mjesta tvrdih ćuprija. Od sviju je Careva ćuprija i ako je poniska dosta duga. Duljina joj iznosi 250 stopa. U ove ćuprije iskopan je na sred iste na kamenoj ploči ovaj tarih:

»Neznan vidjevši ćupriju izreče tarih: »Ćupriju svrši Hadži-Husejin«. (1033. = po I. 1623.)

Više ovih ćuprija i Memleviske tekije ima na Miljacki jedan veliki bend. Drva potrebna za cijeli šeher sijeku se u gornjim šumama, te svaki gospodar udariv svoj nišan baca ih u Miljacku, te ih u pomenutom bendu po znakovima prepoznaje i izvadivši slaže u kamare i prodaje. I japija i drva idu niz Miljacku. Siromasi i siromaška djeca oko benda se kupe te sabiru sitnež i nose kućama za loživo. I još u ovom gradu zavijaju led i slamu i čuvaju u magazama, kada poslije nastanu vrućine u temuzu,[18] izvade ga i meću u višnjeve šurupe i pijući studenu vodu, razgaljuju se. Pošto je u ovom šeheru vrlo malo miša ima i malo mačaka,

[13] Po tom se razumije, da se mevlevinske tekije zemljište protezalo sve do sadašnje kiraethane.

[14] Skenderija.

[15] U Bistriku.

[16] čila = 25 oka ili četvrt tovara.

[17] Isabegova.

[18] Juli, mjesec, srpanj.

to kažu, da svaka mačka čovjeka stane jednu akču dnevno i za to ne će da drže mnogo, i ako u koga imade, daju joj samo hljeba. Ako se mačka nehotice privuče sofri, vele: »Bog te je stvorio da loviš miševe a ne da s nama ručaš«, pa je gone. Banjalučani ruže Sarajlije radi mačaka, te vele da su sasvim tvrdi i škrti te se po hadisu ne ravnaju i da sarajevski trgovci na dan samo jedanput jedu. Jednoć se naime desilo, da je Sarajlija jedući sa ženom, kada je žena dala mački komadić hljeba, ženu za to pustio. Ali prilika je, da je ova priča lažna, jer ja sam našao da su Sarajlije gostoljubivi i susretni, te putnike i siromahe jako miluju i daruju ih.

Oblik ljudi. Kako su zrak i vode vrlo fine, ljudi su većinom u obrazima rumeni, jer sa sve četiri strane grada ima čajra i mnogo tekući voda. Stanovnici su za to dugovječni i vidio sam nekoliko hiljada ljudi sasvim ostarjelih, snaga ih izdala a još žive preko sedamdeset godina i ne mogu ženskog sastanka.

Uopće su svi fini, pobožni a malo i veliko, bogato i fukara su pobožni. Još sam vidio u čaršiji ljude, gdje pare broje a kad zaokujiše ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i ne zatvorivši pohrle u džamije, te povrativši se nastave rad i trgovinu. Lijene i neradne ni malo ne miluju. Čovjek, koji se znanošću bavi, pa bio on jabandžija ili šeherlija, poštivaju ga, ako zna lijepo govoriti i učiti i podare ga. Kao što paze na ostale vjerske stvari i na isti način im zečat dobro daju, tako i znanim i učevnim. Narod govori bosanski, turski, srpski, latinski, hrvatski i bugarski.

Muška imena. Narod u ovim zemljama skrativ imena mlađima, ovako ih doziva: Mehmedu veli Meho, Ahmedu Ahmo, Šabanu Šabo, Ibrahimu Ibro, Zulfikaru Zuko, Hasanu Haso, Huseinu Huso, Sulejmanu Suljo, Ramadanu Ramo, Aliji Aljo.

Prezimena su im arapska, na primjer: Lub-zade, Kab-zade, Koski-zade, Lafi-zade, Čuno-zade, Bunak-zade, Dešo-zade i tako dalje.

Muška i ženska nošnja. Prvaka ima sasvim puno. Prvaci nose svi od saje čohe džubeta, ćurčiće, od vidre i samura ćurkove, zimi nose ćurkove od bosanskih crvenih lisica sa leđa postavljene i svilene, jer njima nije skupo potrošiti na čohu i svilu.

Obuća je svima žute papuče i mestve. Na glavi su im carske kape i bijeli saruci. Srednji stalež nosi haljine od iskirske čohe, kabodajske papuče i saruke. Zimi nose gornju haljinu postavljenu kožom dubrovačkih crnih janjaca. Niži stalež nosi haljine od čohe, a mnogi na glavama kalpake od zelene čohe. Žene se sasvim kriju i malo hodaju. Razgovori su im lijepi i zvučni, a zubi kao biser. Djevojke, ne samo da se kriju, nego osim njihovih baba i deda niko ih viditi ni glasa im čuti ne može. Ženska imena jesu: Saliha, Saniha, Razija, Merdija, Merjem, Huma, Hava, Umihana, Nadira i druga. Za posluživanje upotrebljuju: Srpkinje, Bugarke i Hrvatice. U ovom gradu žene nose sve od crvene i zelene čohe feredže i žute tomake i papuče. Po sokacima nose na zavijku peče, ako valja kojoj kuda otići, ali one sasvim rijetko idu na hodanje, jer su vrlo poštene pa se čuvaju.

Opis dobrih, posvećenih evlija. Prvi, Avdi Čelebija, je sasvim star, uvijek šuti, ali je božjom milošću zanesen a pogdjekad koju progovori i govori sasvim začudno i kasnije izlazi onako, kao što je on rekao. Kako kažu, nekoliko je puta unapred kazao, što će se potrefiti. Ja, budući u Sarajevu, Avdi Čelebija jedan dan pojavi se u čaršiji s vikom: »Bre podigni, bre u vreću strpaj, bre stani, bre udri, bre uduni, bre ne stoj, bre ode Sarajevo, jazuk, razbi se, pokaza se silovit vjetar, drži, udri!« Na taj način vičući i derući se hodaše po čaršiji.

I čudo božje! Istu se noć u kazandžiluku pojavi vatra, te nekoliko hiljada dućana i zgradi sprži. Do nekoliko dana poslije uhvatiše Sarajlije subašu valije Melik Ahmed paše na protušerijatskom poslu te ga isjekoše na komade. Pomenuti je valija sudionike ubijstva istog subaše sviju poviješao, isjekao i pobio, a sutra dan iza toga pomoli se gore navedeni Avdi Čelebija u čaršiji govoreći: »Eto, lijepo bi, a jedni lijepo na pravdi Boga platiše i glavom!« Bio je vrlo začudan čovjek, po čaršiji hodao bi neiščešljanih brkova i brade, nego zasukanih. Premda bi o njemu imao puno pisati svršavam, bojeći se, da mi se ne odulji putopis. Još bijaše jedna budalasta Kada, kao gluha i nijema bi hodala po čaršiji, ali čuvala bi se od protušerijatskih stvari.

Crkve sve su pomalešne. Manastira sa zvonom nema. Srpske i latinske (kršćanske) sasvim su uređene. U njima Franci i Grci obavljaju svoje obrede. Ima i jedna jevrejska havra.

Imareta. U Sarajevu ima na sedam mjesta za putnike, softe i siromahe imareta. Znameniti se Kodža[19] Ferhat pašino imare, Husrevbegovo imare, Kodža Mehmed pašino imare. Kodža Mehmed pašino imare načinio je sultan Sulejmanov nadinžinir Sinan aga.

Ehalijski radovi. Jedni se ljudi bave izokola ratovima, jedni poslužuju, jedni su zanačije i sarafi, jedni su trgovci, a jedni su kod paša i aga upisani sekbani, koji sabiru državni i aginski dug od naroda.

[19] Veliki.

Žito i ostali plod. Pošto je većinom kamenito i brdovito dolazi kukuruz i pšenica iz Hercegovine i Karavlaške. U sarajevskoj zemlji niče i raste proha, ječam, bakla, grah, nohut i heljda.

Hljeb im je kao med sladak, te se čovjek od jela ne može osanisati. Za sušne godine vrlo je dobar prohin hljeb, ako je vruć, ali kad ohladi otvrdne ko kamen te se ne može jesti. Mnogo ima zobi i krupnika.

Voće. Ima šljiva, krušaka, jabuka, zerdelija i sličnog voća. U Hercegovini, gdje je blizu more, ima osim hurmi svake vrste rodnih voćaka.

Jela. Najbolji i najbjelji su latinski somuni. Jutrašnji čureci su jedna masna vrsta čureka, koja se jede izjutra pred kahvu. Oni vole od kokošijeg mesa pitu, kajmak-baklavu, raznovrsne mesne čorbe, pastrme od ovnovine i govedine osušene na hrastovini, jahnije,[20] kupusna kalja, sirutke i sir.

Voće i piće. Od voća najljepše im je grožđe, memlevijske ašlame, višnje, jeribasme i druge raznovrsne kruške, a dobre su i na glasu jabuke.

Pića. Početkom pramaljeća donose po dva-tri mjeseca neprekidno bližnji seljaci u fučijama sirutku, te ju prodaju. Ovom sirutkom se liječi svijet, osobito koji su zatvoreni. Za sirutkom od riđastih koza jagme se, Zaista i po drugim mjestima preporučuju liječnici u prvo proljeće kozje mlijeko, jer uništuje balgam,[21] safru[22] i ostale škodljive stvari.

Oni vole šenab[23] širu i medeno šerbe. Imade još jedna vrsta šire od grožđa, koju nazivaju ramazanijom. Ta ramazanija čovjeku oduzimlje pamet i hod, premda se ipak nalazi gotovo u svakoj odličnoj kući. Pravo piće, kao vino, rakiju sasvim mrze, a pijanice preziru.

Bašće i teferiči. U okolici ima dvadeset i šest hiljada rajskih bašča, uređenih vodama, šadrvanima, fifama i ljetnicima. Pokraj vode Miljacke u bašći Mevlevijske tekije na jugo-istočnoj strani više Sarajeva, u kojoj izvire lijepo vrelo, ima tako slatka crvena grožđa, da se čovjek ne može najesti.

Izlet na vrelo Bosne. Ovome vrelu izlaze sve sarajevske teferičlije i teferičuju pod čadorima i kolibama pa love ribu pastrminu u mreže, peku je te jedu i mezeteći teferičuju.

Majdani. U ovom se ajaletu nalazi devet različitih majdana kakvih po mnogim drugim mjestima nema.

Premda se u Bosni nalazio i zlatni majdan, Ferhat paša ga je zatvorio zbog toga, što ima više troška nego prihoda. U Srebrenici taki je čisti i fin srebreni majdan, da osim u Surkisu kraj Selanika i u Nuribordu[24] takva čista srebra nema.

Ima majdan za hrmzu (auripigment), za olovo i bakar ali malo sumješan zlatom. Gvozdenih majdana mnogo je u Fojnici i Varešu a vadi se gvožđe bez računa.

Obični razgovori: Jelo po sabahu pred kahvu zovu »doručak« ili »kahvaltija«. Jedan dan mi dođe Hadži-Bešaret te me na ovi način pozva kući i reče: »Evlija, Čelebi efendi, naši kućni dušmani otišli su u banju; kuća mi je sama, došo sam, da Te vodim sebi, da Ti iznesem kahvaltijul« Na ove mene začudne riječi uzeh na sve strane premišljavati a pomenuti Hadži-Bešaret opazi na meni, da sam se izgubio i reče: »U našim zemljama veli se ženi da je kućni dušmanin, a jer nemam puno odaja, za to Te pozivam na kahvaltiju«.

Jezik bosanskog i hrvatskog naroda. Stanovnike svijet zove »Bošnjacima«, ali oni više vole da se zovu »Bosnevijama«. Zaista, kako im je jezik, tako su i oni čisti, dobri i razumljivi ljudi. Njihov je jezik latinskom jeziku sasvim blizu. Evo da napomenem nešto njihova računa u prodaji i kupovanju. Broje ovako: »jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset«. U ovoj Bosni ima hodža i takih znanih ljudi, da su poput Šahidije[25] načinili rječnik bosansko-turski na stihove. Radi kurioziteta malo ovdje navodim:

Bog = Tehri; jedno = birdur; Hem = jedino = vahdeti.

Duša= ganđur; čovjek = adem; dirlugidur = živjeti.

Hem Ferište = anđeli oldi đoklere = di = nebesa.

Raj = dženet; rajnik = aldi dimek dženetli i t. d.[26]

Dodatak lijepom šeheru Saraj-Bosni. Na zemlji ima po imenu »Saraj« nekoliko gradova: u Anadolu Ak saraj, među Perzijom, Kurdistanom i Tagistanom: Tabe-saraj; pokraj Erdilskog mora u Moskoviji: Sehri-saraj; u Rumeliji: Vize-Saraj i t. d., ali Bosna-saraj od sviju je najuređeniji i najljepši kamenit grad. Oko šehera doli-gori teku bezbrojne vode, sa svake strane ukrašen je šumama, baščama i cvjetnjacima. Hvala Bogu, u istom šeheru iz dana na dan se narod povećava. U Gradu kolje i prodaje se po dvije hiljade ovnova i ovaca, na jesen kolje se i suši se po četrdeset hiljada uhranjenih ovnova za pastrmu. Pripravlja se po sto hiljada kaca kupusa za zimu. Bogati ljudi kolju po nekoliko hiljada govečadi za pastrminu. U proljetna tri mjeseca potroši se po nekoliko hiljada fućija kozje sirutke a tako i sira. Po bilježnikovu tefteru skuha se i pojede po šest stotina hiljada hljebova dnevno, a kućnim hljebovima ni računa nema. Na ovi se način oni dobro hrane. Vrlo su odvažni i junaci te u Budimu, Egri, Kaniži, Bosni i Hercegovini svega 760 serhatskih gradova danju i noću čuvaju bosanski junaci i brane ih od neprijatelja. U Bosni ljudi dugo žive i tako se mnogo plode, da od njihove djece nije moguće sokakom proći. Bog im dao još više!

Sarajevsko-bosanski zijareti.[27] U sredini grada, kraj Husrevbegove džamije ukopan je merhum[28] Husrevbeg u osobitom turbetu, koga je za svoga života sazidao. Više vrata turbeta ima na četverastom kamenu tarih samrtni: zadnji je stih ovaj:

»Bogomoljac reče u molitvi smrtni mu datum: »Božja milost neka mu je svaki dan« (948. = 1541.)« Ovaj Husrefbeg je Sultan Bajezidvelin sestrić, živio je podugo i begovao je trideset i tri godine u Bosni. Oteo je Mlečanima sto i sedamdeset gradova, u kojima se i sada petak i bajram klanja. Sagradio je četrdeset i jednu džamiju, ima preko trista različitih njegovih vakufa. Pošto je on isti u haremu[29] svoje džamije ukopan, mole i posjetnici džamije i prolaznici Boga za njegovu dušu, da ga Bog rahmet učini i pomiluje. Pokraj turbeta spomenutog gazije, malo je pomanje, olovom pokriveno turbe njegova vojvode Muratbega, a napis više vrata na kamenu glasi ovako:

»Kada Muratbeg ode s ovoga svijeta, kogod začu, reče: »Duši Muratovoj Božji rahmet«. (952. = 1545.)

U haremu iste gazine džamije ima zijaret Mustafa efendije Mevla oglana.[30] Pregledavši i ovaj grad po mogućnosti i prohodavši sa valinim muselimom Sari Ibrahimagom i ostalim prvacima i znamenitim ljudima oprostivši se odoh sa srećom iz Sarajeva u grad Lijevno, koji je povjeren bosanskom veziji, mome gospodaru Melik Ahmed paši«.

Tekstualno sam ovdje priopćio podrobni opis Sarajeva iz kalema Evlije Čelebije[31] a da bi samo, i pored njegova orijentalnog pretjerivanja, iskočila slika grada, koji je toliko nastradao bojnim pohodom princa Evgenija Savojskoga u godini 1697. U daljnjem materijalu koji je sačuvan za mjestopis Sarajeva ističe se oko godine 1672. da je vinorodno (»solo vino vineisque carens«), da ima 100 jevrejskih kuća, da su katolici imali sukoba s grčkoistočnim vladikom i da im je župa spadala pod samostan sv. Nikole u Visokom (oko 100 kuća sa 922 vijernika).[32]

Putnik XVII. stoljeća (valjada Rus Dorohin oko 1675.) kaže za Sarajevo: »Stanovnici su u tome mjestu ljudi turski; zovu se Bošnjaci, a govore svi jezikom slovjenskim, a u istom mjestu, također, ima i stanovnika kršćanskih vrlo mnogo« — pa malo dalje zatim: «Ljudi u Sarajevu i u oblasti toj sarajevskoj, cijeloj, govore jezikom slovjenskim, i svi se ti ljudi nazivlju svojim imenom Bošnjaci«.[33]

I što je bliže vremenu obračunavanja između Srednje Evrope i Turske, to su pomnjivije sabrani podaci u vojno-političke svrhe. Među tim podacima, dašto, da je Sarajevo na prvom mjestu: »Seraglio. cittâ popolatissima, benchè senza mura, e residenza del Bassa, dove concorrono da tutte le parti genti infinite per il traffico. I cattolici saranno 1000 in circa, ch'a loro spese mantegono alcuni sacerdoti, che gl' amministrano i sagramenti...«[34]

Habsburgovci su se najvjerovatnije poslužili franjevcima i ostalim kršćanima, da zadobiju potrebne informacije za balkansku svoju ofenzivu. Carevački vojvoda Ludwig Badenski trebao je da provede tu operaciju.

Markgrof Ludwig von Baden bio je adlatus bavarskoga kurfürsta Max Emanuela a rivalizirao je u to s Karlom od Lotaringije. 1688. dobi nalog da osvoji Bosnu i Hercegovinu pa dalmatinsko zaleđe što su ga držali Turci. U isto vrijeme trebaše general Veterani osvojiti Vlašku i Bugarsku.

Sve to spada u jedan kompleks i s akcijom Gjurgja Brankovića oko velike južnoslovjenske insurekcije. Plan nije prijao po toj koncepciji Beču i nije izveden. 15. kolovoza 1688. uslijedilo je osvajanje Kostaj-

[20] Vareno meso.
[21] Sputom.
[22] Žuć.
[23] Vesela voda.

[24] Novo brdo.
[25] Šahidija je perzijsko-turski rječnik na stihove.
[26] Ovaj rječnik načinio je Usklufija rođeni Zvorničanin 1041. po H. = 1631. po I. Rodio se 1010. po H.

[27] Grobnice pobožnih ljudi.
[28] Pokojni.
[29] »Harem« znači ograđeno dvorište.
[30] Danas ove grobnice više nema. Oglan = rob.
[31] Iz Sejahatname Evlije Čelebije. Priopćio Šejh Sejfudin Fehmi efendija Kemura Sarajlija. (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XX. Sarajevo, 1908. str. 185. — 192.)

[32] Dr. fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437. —1878.) »Starine« XXXVI. p. 138.
[33] Ст. Новаковић, Путничке белешке о балканском полуострву XVII. и XVIII. века. »Годишњица Николе Чупића« XVII. У Београду 1879. стр 104.
[34] Relazione dello stato della congregatione e missioni di propaganda fide, fatta alla s. m. di PP. Inocenzo XI. da mons. Urbano Cerri. Circa da. 1680. — Theiner, Vetera monumenta Slavorum Meridionalium... II. Zagrabiae 1875. p. 213.

nice, a 5. rujna bila je bitka i pobjeda carevaca kod Dervente (Derbend). Poslije 6. rujna iza pada Beograda slijedio je 15. IX. i pad Zvornika. U međuvremenu već nije bilo Gjurgja Brankovića i još je potrajao jedan decenij, dok su Habsburgovci uzeli u pretres bosanski problem dotično ofenzivu protiv Sarajeva.

Od 15. listopada 1697. do 6. studenoga trajao je taj »bosanski rat« po planu i vodstvu princa Evgenija Savojskog, habsburškog generalisimusa, — njegov put i prodor preko Doboja, Maglaja i Žepča do Sarajeva (23. X. 1697.)

Sad nam predleži cjelovit dnevnik te vojne operacije princa Savojskoga protiv Sarajeva.[35] I što je važnije, ediciji je pridodan i faksimile savremenog jednog crteža, koji prikazuje Sarajevo (sa ca. 80 džamija). U tom svom dnevniku bilježi vojskovođa sve etape te svoje ekspedicije protiv Sarajeva. 23. listopada naišao je podrug sata od tabora na korneta kojega je dan prije poslao s jednim trubačem i s pozivom na predaju u Sarajevo. Trubač je za vrijeme paničkog bijega sarajevskog pučanstva ubijen, a kornet je zadobio pet rana. U proklamaciji ističe princ Evgenij (tit.) zapovjedniku otomanskog grada Sarajeva i uglednim napokon svima žiteljima, da je Božjom pomoću 1. rujna (1697.) kod Sente na Tisi pobijedio sultana (Gross-Sultan), da se sada nalazi u Bosni, pred Sarajevom, da je dosad pobijedio. No on u zemlju (Bosnu) nije došao, da pod pravičnim carevačkim oružjem proteče još i više krvi, nego da ljubavlju i dobrotom postupi s onima, koji milost traže i koji se hoće podvrgnuti rimsko-carskoj devociji. Pa da se stanovnici uzmognu spasiti, neka hitno princu pošalju deputaciju, jer pogibao im prijeti: dobrota će se premetnuti u strogost i sve će se uništiti ognjem i mačem, a ne će ni čeda u utrobi majčinoj poštediti (ja sogar auch das Kind im Mutterleibe nicht verschonen wollen, allermasen hiezu das gröbere Geschütz, Mörser und Feuerwerk schon vorhanden stehen). Konačno ima još dva stavka prijetnja, neka se niko ne nada u mogućnost obrane.

Princ nastavlja u dnevniku: »Izravno sam dakle uputio marš proti gradu a čete sam u razvijenoj fronti postavio na uzvisinu neposredno blizu varoši. Odatle sam izašiljao odrede na pljačku. Turci su doduše najvrijednije stvari već sklonili, no ipak je preostalo još dosta robe. Predveče je počeo grad goriti (naročito Tašlihan). Grad je vrlo velik i potpuno otvoren; ima 120 krasnih džamija. Turci su vanredno zaprepašteni i da je bilo priprave, moglo se cijelo kraljevstvo (Bosna) zaposjesti i držati«. Princ je naredio, da se bez naloga ne pali, ali požar je buknuo i pretvorio grad u garište. Tom je prigodom Careva džamija izgorjela, a Begova džamija se održala. I 24. listopada pustilo se da požar širom hara. Leteći odredi progonili su neprijatelje i dovodili plijen, a i mnogo žena i djece, ubivši nekoliko Turaka. Kršćani su dolazili hrpimice u tabor i molili, da smiju s prtljagom doći i emigrirati. Ich hoffe auch, alle Christen — završava princ svoje bilješke o Sarajevu — die sich im Lande befinden, über die Save führen zu können. (U originalu: J' espère de ramener en-delà de la Save tout ce quil y en a dans le pays.)

U samom sarajevskom kaštelu, međutim, ostala je turska posada sa neko 150 ljudi. Princ je ostavio svoje topništvo kod Zenice i nije kaštel mogao osvojiti.[36] Sva ekspedicija svršila se na požaru i pljački Sarajeva i etapnim zgodama. Sarajevo je svoj prijašnji lik tom katastrofom izgubilo, a potonje lice dade mu oko 1729. Ali paša Skopljak (Bošnjak) ili, kako se inače tvrdi, polovinom XVIII. stoljeća Rustan paša Opuković.[37]

Ekspedicija je svoju misiju ispunila: da zastraši carevačkim prodorom usred neprijateljske provincije.[38] Nepogodno doba godine za tadašnje vojne operacije i opora klima pospješila je princev povratak, 25. listopada. More bellico na povratku se isto pljačkalo i palilo, a u tom je bila revna i »National-Miliz«, sastavljena iz pripadnika našeg naroda, koja je udarala po svojoj braći druge vjere, štono su dakako opet bila predstražom osmanlijskog carstva.

Taj veliki požar Sarajeva, koji je uslijedio pohodom princa Evgenija jasno da je odjeknuo u savremenom svijetu te je bio komentiran.[39] Kasnije pak iz XVIII. stoljeća

[35] Tagebuch des Prinzen Eugen von Savoyen über den Streifzug nach Sarajevo im Jahre 1697. Mitgeteilt von Hauptmann Zitterhoffer. (»Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs«. Dritte Folge. VIII. Band. Wien 1914.)

[36] Isp. cit. Zitterhoffer, Streifzug nach Sarajevo 1697. str. 18.

[37] Zitterhoffer cit. »Wiener Zeitung« 11. VIII. 1909. Nr. 182. (Paldus, Sarajevo. Ein Beitrag zur geschichtlichen Entwicklung der Stadt.)

[38] Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie. — II. Band. Feldzüge gegen die Türken 1697.—1698. und der Karlowitzer Friede 1699. Bearbeitet von Moriz Edlen von Angeli. Wien, 1876. str. 193.

[39] Essendo poi nel duno decorso comparse in Bosna le armi christiani, mentre gli ora-

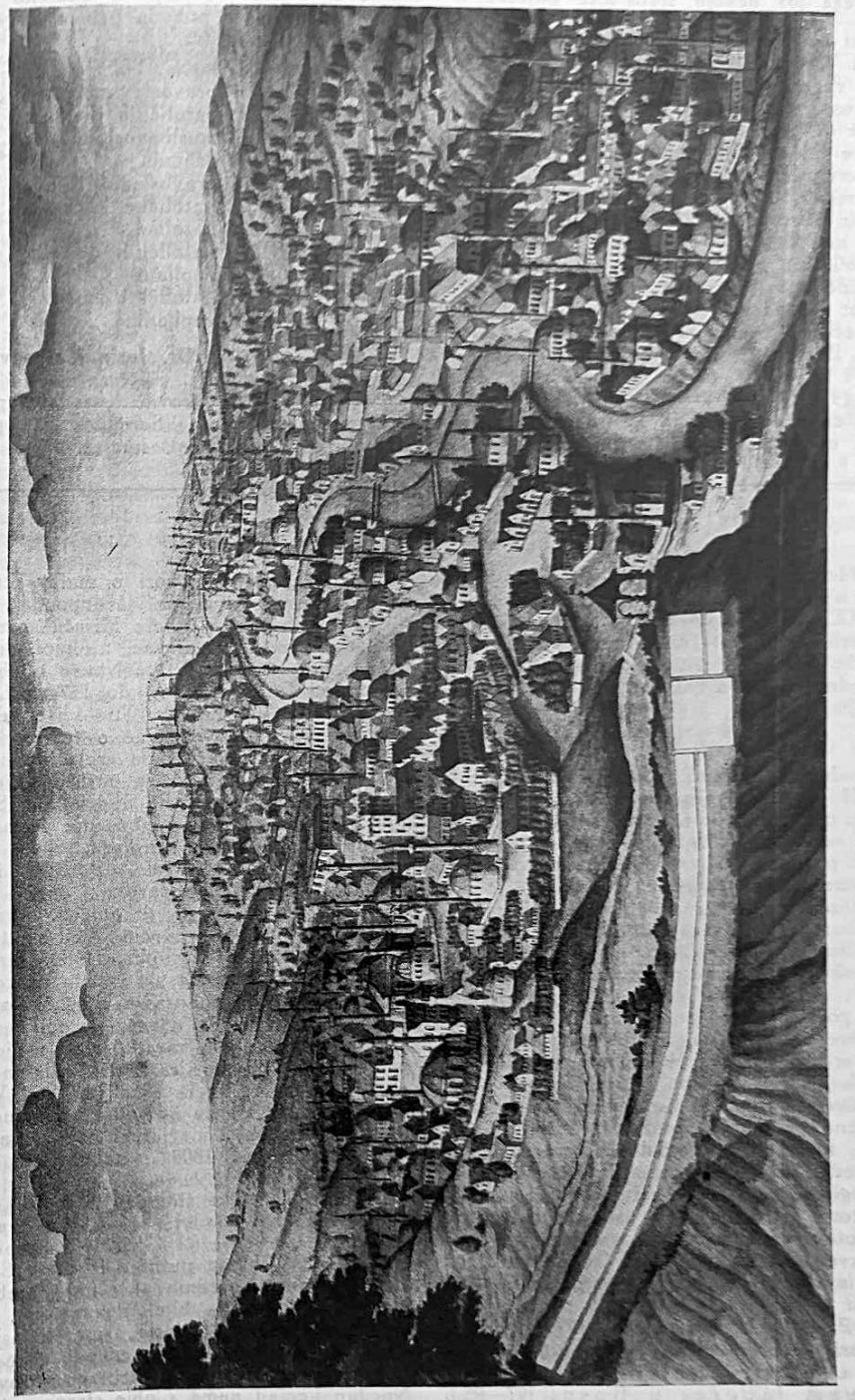

Sarajevo (Ansicht von Serail) godine 1697. (K. u. K. Kriegsarchiv, Wien, Kartenabteilung)

predleže još nekoje statističke bilješke o

tori si trovavano passati a Ragusa per loro affari, fù la citta del Seraglio, capitale di quel regno totalmente incendiata, ne fù permesso a quelle povere famiglie christiane di ricuperare cosa alcuna, e cosi destitute miserabili, obligate a seguitare l'essercito imperiale di là del Savo, particolarmente le grosse famiglie degli oratori, che in tant' agitatione non poterno asportare ne pure minima cosa de loro molti suppellettili, oro et argento, che havevano, essendo iu tutto rimasto esposto al saccheggio et incendio... (15. XII. 1698. Philippus et Jacobus Brnjaković... Fermendžin, Acta Bosnae... Zagrabiae 1892. p. 533.) — Isp. i Theatrum Europaeum, XIII.; Feigius, Wunderbarer Adlerschwung; »Oesterreichische Milit. Zeitschrift« 1811.—1813. etc. etc.

Sarajevu,[40] ali to već nije ni izdaleko grad kakav je bio prije pohoda princa Evgenija Savojskoga. Tako

ca. 1718.	12.000	kuća
	1.000	pravoslavnih porodica
	508	katoličkih domova
1737.	10.000	muslimanskih kuća
	150	džamija
	1.150	pravoslavnih kuća
	22	katoličke kuće
	125	katolika
1762.	100	katoličkih obitelji
	665	župljana
1777.	87	katoličkih kuća
	624	župljanina

Dr. Josip Matasović.

[40] Tako 1717. dubrovački nadbiskup B. Conventali napominje »Seraglio città principale e mercantile di Bosnia«.

PUBLIKACIJE

»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, XXXI.—XXXIX. — (1919.—1920. urednik Dr. Ćiro Truhelka; 1921.—1927. urednik Vladislav Skarić. Od god. 1927. zaseban svezak za prirodne nauke, a zaseban za istoriju i geografiju.)

A.

Predratni »Glasnik zemaljskog muzeja u B. i H.« spadao je obzirom na istoriju i arheologiju među najbolje naše časopise. Pregledao sam sav istorijski i arheološki materijal u osam poslijeratnih godišta »Glasnika« i konstatujem, da se i poslije rata u veoma nepovoljnim prilikama mnogo i marljivo radilo u »Glasniku«. Prikazaću redom po godištima sve što je u »Glasniku« štampano iz oblasti arheologije i istorije ne upuštajući se u kritiku i analizu.

U godištu 1919. donosi Riza ef. Muderizović prevod iz turskog rukopisa: Sarajevski nekrologij Mula Mustafe Bašeskije (p. 39—59.). Mula Mustafa je zabilježio imena umrlih osoba iz Sarajeva, koje je lično dobro poznavao. Do 1757. bilježio ih je, kako mu je koji dolazio na pamet, a od god. 1757—1803 hronološkim redom. Nekrologij nema naročite istorijske vrijednosti, a k tome g. Muderizović osim na dva manje ili gotovo nikako važna mjesta ne daje nikakvog komentara. Ipak se u nekrologu spominju lica, za koje je bilo potrebno dati makar i kratki komentar.

K. Pač štampao je u god. 1919. dva manja priloga: Nalazak rimskog novca u Srbiji (p. 95—96) i Običaj »stipem jacere« u Bosni (97—98.). U prvom prilogu govori o maloj skupini rimskog novca (31 denar i 1 dupondij), koja je još 1911. nađena u selu Misači, srez Jasenica, okrug Kragujevac, a kupljena od sarajevskog muzeja 1919. Novac obuhvata period od Galbe (+ 69.) do 157 posl. Kr. (fale carevi Oto, Vitelije, Tito i Nerva). U drugom prilogu govori Pač o tome, da je žrtvovanje novca bogovima vrelâ bio u Bosni stari običaj. Često se našlo novaca u toplom sumpornom vrelu Ilidži kod Sarajeva prilikom iskapanja i bušenja vrela, zatim u toplim vrelima Gornjega Šehera (Banja Luka) i drugdje. Vrela u Bosni još i danas dobivaju novčane darove i to od svih konfesija i to ljekovita ili obična. Sarajlije su poštivali osobito vrelo Abu-hajat na lijevoj strani ceste, što vodi u Pale. Darivao se obično, a daruje se još i sada (u koliko se taj običaj nije zaboravio zbog škola) po jedan do tri komada novca. Uzroci darivanja su bolest, slaba zarada, slab uspjeh u poslovanju, moli se kiša etc. Prilikom popravka poznatog vrela Kiseljaka kod Visokog nađena je zbirka od 170 komada novca (turski, austrijski i magjarski novac; najstariji komad iz god. 1808., a najmlađi iz 1887. god.).

Dr. Ćiro Truhelka štampao je u 1919. Jedan nalaz turskih akči iz Macedonije (p. 99—118.) God. 1909. kupio je Truhelka od jednog putnika iz Stare Srbije 1034 komada srebrenih akči (mali srebreni novac — bjelica — bijeli novac. Grci prevelі sa ἀσπρον a odatle aspra ili jaspra), nađenih na okupu u Maćedoniji. Akče su loše sačuvane i vrlo primitivno iskovane. Nijedan komad nema s obje strane potpuni natpis. Od 1034 komada Truhelka je tačno ustanovio ime kovnice samo na 561 komadu. Datum, kad su kovane, vidi se i u svih samo u manjem dijelu. Akče su kovane u Aziji na Balkanskom Poluostrvu (u Bosni u Čajniću Srebrenici). Truhelka na osnovi Sulejmanskog rudarskog zakona (priopćio ga god. 1913. u originalu i prevodu u Glasniku 1913. Felim Spaho) kuša da dokaže, da je u Sarajevu postojala kovnica akči, ali na ovom nalazu ne da se pouzdano ni za jednu akču ustvrditi, da je kovana u Sarajevu.

Dr. Petar Skok nastavlja u godištu 1919. i 1920. (p. 151—160 i p. 29—46) svoje »Studije iz ilirske toponomastike«, koje je započeo u XXIX. godištu Glasnika. Skok ističe u uvodu tih svojih studija, da se radi nepoznavanja ilirskoga jezika mora filološko ispitanje ilirskog toponomastičkog materijala, ako hoće da bude egzaktno i da ne zapadne u kombinacije, koje se ne dadu dokazati, ograničiti na ispitivanje formalnoga razvitka. Tražiti značenje ilirskih mjesnih imena stvar je iluzorna.

Kod studija starih imena ne smije se nikad smetnuti s vida, da su došla do nas ne u originalnom obliku, nego prekrojena prema latinskom, odnosno grčkom jeziku i prema jeziku našega naroda, koliko ih je sačuvao. Nalazimo se dakle u istom položaju kao kad bi netko na osnovu evropskoga izgovora kineskih imena htio da proučava kineski jezik. G. Skok je u svojim Studijama pokušao da odredi ilirsko podrijetlo nekih mjesnih imena, koja se dadu potvrditi samo iz ranijih srednjevjekovnih dokumenata.

Dr. S. Bašagić štampao je u god. 1919. prevod djela Hasan Ćafi Pruščaka: Temelji mudrosti (p. 165—179.). Prevodu je Bašagić napisao interesantan predgovor iz kojeg doznajemo, da se već odavna bavi idejom osnivanja društva, kome bi bila zadaća izdavati u originalu, a po mogućstvu i prevode djela glasovitih Bošnjaka i Hercegovaca, koji su pisali ili pjevali na arapskom, persijskom i turskom jeziku. Ovakovo, »Društvo za poznavanje Istoka« ili kad već nije moguće da se ono organizuje, onda bi barem jedna od naših akademija morala da stvori sekciju i organizuje radnike za izdavanje i prevođenje djela, koja su naši djedovi pisali na islamskim jezicima. Autor djela »Temelji mudrosti« rodio se u Pruscu 1544., studirao je u Carigradu i vrativši se u Prusac otpočeo je držati javna predavanja i pisati djela o raznim znanostima. U »Temeljina mudrosti« ne dijele se samo savjeti, nego se iznose i pogrješke u tadašnjoj upravi turske države. Mjestimice se direktno, a mjestimice indirektna upozorava vladara i mjerodavne faktore na neurednosti i na posljedice, koje čekaju državu, ako se za vremena ne uredi. Osim gradiva za političku i kulturnu istoriju ima u ovim »Temeljima« mudrosti« dobre pouke za svakoga. Poznavanje istočne knjige, makar i u prevodima, nije ostalo bez blagotvornog uticaja na književnosti velikih naroda (u Nijemaca na pr. Goethe, Rückert, Bodenstedt), i Bašagić s pravom drži, da bi prevodi arapskih i perzijskih klasika uticali blagotvorno i na naš savremeni i mlađi naraštaj. Naslovi pojedinih odsjeka »Temelja mudrosti« glase: O uredbi države i njezinom trajanju, O upotrebi ratnih sprava i o ratu, O uredbi i odušević javanju vojske, O uzrocima pobjede, o božjoj pomoći i o povodima propasti, Zaključna riječ o miru i ugovoru (na ovu kapitolu naročito upozoravam).

U godištu 1920. donosi Dr. Josip Matasović izvadak iz veće svoje rasprave: »Die Geschichtsdarstellung der mittelalterlichen Gnostiker« pod naslovom: Ogledi paulikijanske historiografije (p. 57—81). Autor naglašuje, da je za istoriju jugoslovjenskog kulturnog života više nego važno pretresti pitanje patarenskih preteča. Da se nastavi u tom pravcu trud i djelo Račkoga, potrebno je izložiti djelomično materijal o Pavlićanima. U istorijskom materijalu treba pobrati one uzorke, koji su temelj bogomilsko-patarenskoj sekti, kako ju je prikazao Rački na temelju njemu poznatoga i pristupnoga materijala. U svojoj raspravi Dr. Matasović izlaže hronološki slijed, specijalno istoriografski, po važnim autorima, koji su obradivali istoriju paulikijanske sekte (Georgios Presbyter, Ivan Oznunski, Petros Hegumenos, Georgios Monahos, Fotije, Petros Sikeliotes, Teofilaktes, carigr. patrijarh, Kosma Presbiter, Theophanes Continuatus, Euthymios Zygadenos).

Iz građe se jasno razabire, da je paulikijanstvo nastalo reformacijom nekih starijih dualističkih dogmata.

Vladislav Skarić priopćio je u godištu 1920. dva članka: Katastih manastira Zavale iz god. 1817. (p. 207—209). Kod popisa zemalja manastira Zavale i ljudi koji su držali te zemlje pod kesim zanimljivo je to, da je pisan grčkim pismenima, ali osim prva dva reda na početku, koji su na grčkom jeziku, sve je drugo srpski. Dakle je to srpski tekst pisan grčkim pismenima. Pri kraju popisa nalazi se nešto nejasno izvještaj o nekom robljenju manastira Zavale. Po tome zaključuje Skarić, da je katastih bio sastavljen u svrhu tužbe ili prijave političkoj ili duhovnoj vlasti.

Petar D. Šerović priopćio je u istom godištu u članku: »Crkva »Riza Bogorodice« u Bijeloj, u Boki Kotorskoj« (p. 273—294) opis te crkve. Današnja crkva je ograđena god. 1824., a zvonik joj je podignut god. 1836. Apsida da-

našnje crkve podignuta je na mjestu, gdje je prije bila stara crkva. Šerović govori naročito o toj staroj crkvi, opisujući starine, starinske knjige i dr.

Dr. Milan Budimir donosi u istom godištu veoma učenu filološko-istorijsku raspravu (jedna je to glava iz njegove doktorske teze: De tempestatum daemonibus capita IV): Atena Tritogenija i atički Tritopatreji (295—328).

U godištu 1921—1922 (u jednom svesku) izvješćuje Dr. M. Mandić o Nepublikovanim predmetima u našoj prehistorijskoj zbirci (p. 27—32), Dr. Truhelka priopćuje: Bibliografski popis mojih publikacija (p. 37—41), u koji je uvrstio samo važnije radove, dok je — na žalost — izostavio veliko obilje članaka i feljtona, koji su štampani u raznim domaćim i stranim dnevnicima i časopipsima. Radovi obuhvataju period 1885—1918. Brojeva ima 156.

Dr. G. Čremošnik štampao je: Kotorski dukali i druge listine (p. 115—196.). Praznine mletačkog arhiva kušao je Ljubić ispuniti s registrima pojedinih dalmatinskih gradova. Kancelar svakoga grada unašao je u pojedine registre dukale, upravljane od mletačke vlade na podređene vlasti (rektore, knezove, vijeće). I Kotor je imao svoj registar, nazvan po svoj prilici »liber privilegiorum«. Ne zna se, gdje je original te knjige, ali u Kotoru nije postojao samo originalni zvanični registar, nego i više prepisa, koji su se pravili u zvanične svrhe. Dukali mletačke vlade bili su od prilike isto što su danas vladine naredbe i upute. Imali su snagu zakona i sudac i advokat morali su se služiti njima kod sudskoga postupka.

Zemaljski muzej u Sarajevu posjeduje dva prepisa, jedan je stariji iz prve polovine XVII. stoljeća, a drugi iz god. 1797. Ovi prepisi sadržavaju mnogo do sada neštampanih i nepoznatih dukala i drugih listina, važnih nesamo za lokalne kotorske prilike, nego i za šire susjedstvo Kotora.

G. Čremošnik izradio je iz obaju rukopisa one listine između 1423—1469., kojih u Ljubićevim listinama nema (God. 1469. završuje Ljubić »Listine«).

U godištima 1923. (p. 1—30), 1924. (p. 1—26), 1925. (p. 5—42), 1926. (p. 1—34) i 1927. (p. 167—192) priopćio je fra Julijan Jelenić: Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. U predgovoru veli Jelenić, da ovaj ljetopis, kako ga on priopćuje ne odgovara u svemu svom originalu. Nijedan od pisaca nije ga nazvao ljetopisom. Fra Bono Benić ga zove: Protocolum conventus Suttiscae, a njega su slijedili i epigoni Franjić, Manjanović i Mikić. Jelenić je dalje izostavio mnoge stvari bez važnosti kao na pr. fakta, koja se odnose na opću historiju i stvari, koje su poznate iz drugih Ljetopisa (Vitezović, Lašvanin etc.). Jelenić je prema autorima Ljetopis podijelio u 4 dijela: I. dio fra Bone Benića, II. dio fra Dominika Franjića, III. dio fra Stijepe Manjanovića i IV. dio fra Mate Mikića i fra Stijepe Manjanovića. Benić bilježi od 1759.—1785. svaki pokret, što se odigrao u Bosni, bio on u vezi sa Sutjeskom ili ne. Poslije Benićeve smrti nastaje zastoj od 37 godina. Tek godine 1802. proslijedjuje Ljetopis do 1822. Franjić. Od god. 1822.—1838. pisao je Ljetopis Mikić i to već Gajevim pravopisom. Benić je pisao »ilirskim« jezikom, nešto latinski i talijanski. Pismo mu je bosanska ćirilica, ali u jednoj te istoj riječi miješa i latinicu s ćirilicom. (Jelenić štampao Ljetopis današnjom ćirilicom.) Franjić je pisao latinicom, Manjanović pak latinskim jezikom, ali zadnjih godina hrvatskim jezikom i pravopisom.

U člančiću: Iz rimske prošlosti 1. Stanecli-Stavnja 2. Natpis iz Vitive (h. 81—84) smjestio je Skarić Stanecli na rimskom drumu Salona—Bistue Nova—Stanecli—Argentaria, u dolu rječice Stavnje negdje kod Breze i Dabravine (veoma labava hipoteza). U Natpisu i Vitine (srez Ljubuški) opisuje rimski grobni spomenik jednog veterana XI. legije.

U godištu 1924. štampao je Georg Wilke njemačku raspravu: Über die Bedeutung einiger Symbole an den Bogumilendenkmälern. (p. 27—37). Autor iznosi, da je božanstvo mjeseca i božanstvo smrti. Dokazuje to primjerima kod različitih naroda. Neki simbolički likovi javljaju se i na srednjevjekovnim grobnim spomenicima u Bosni i Hercegovini. Ovamo spada mjesečev srp, koji predstavlja smrt, ali i nadu u uskrs. Drugi simboli smrti i uskrsa su spirala, heraldički križ i svastika (kukasti krst). Spirala odgovara spuževim zavojima.

Dr. G. Čremošnik piše o »Našim trgovačkim društvima u srednjem vijeku« (p. 69—81). Iz rimske »societas« načinio je srednji vijek udruženje koje se zove »commenda« ili »collegancija«. To je prethodnica današnjeg komanditnog društva. Srednjevjekovna udruženja trgovaca Dalmacije i balkanskoga zaleđa nadovezuju se usko na odgovarajuća trgovačka društva Italije — naročito Mlečana. Dubrovnik kao najjači trgovački centar ima najjače razvijena trgovačka društva i njegovo zakonodavstvo govori više o društvima, nego ikoji drugi grad.

Autor raspravlja u koliko se statuti naših primorskih gradova tiču trgovačkih udruženja. U pozadini nije bilo pisanih zakonskih odredaba o »societas«. Zakonik cara Dušana ne spominje ih nikako. U gradovima

oko Sredozemnog mora nalaze se u srednjem vijeku još dva načina udruživanja, a ima ih kod nas. To su »entega« i »rogadija«.

Dr. M. Mandić opisuje u članku: Turbe kod Travnika (83—90) geografski položaj, njegove starine, predistorijske i srednjevjekovne gradine, srednjevjekovne i turske grobove. Novo je opisana i skicirana gradina pod Varošlukom, koju je opisao Truhelka, ali ju je krivo lokalizovao.

Dimitrije Sergejevskij u članku: Cohors VIII. voluntariorum Romanorum u Dalmaciji (p. 113—123) daje istoriju te kohorte, koju je formirao August za panonsko-dalmatinskoga rata od robova puštenih na slobodu. U toku od tri stoljeća logorovala je ova kohorta u Dalmaciji na obali Jadrana u conventus Salonitanus i Naronensis. Od svih dobrovoljačkih kohorti osma je ostavila najviše natpisa.

A. Makanec u člančiću: Dva folara Ulcinja i Bara (p. 107—108) objavljuje dva nova tipa folara iz gornjih gradova iz vremena Đorđa II. Balšića (1385—1403.).

Milenko Filipović u člančiću: Dubrovnik u Bosni (p. 104—105) opisuje u visočkom srezu na sutoku potoka Misača i Zenika ruševine srednjevjekovne gradine, koja se zvala Dubrovnik. Još su tu gradinu držali Turci do kraja XVII. stoljeća, a onda je napuštena i propala. U drugom člančiću isti autor govori o Manastiru Udrimu ili Gostoviću (p. 109—112). Na podnožju brda Udrima jugoistočno od stanice Zavidovića nalazi se crkvena ruševina na lijevoj obali rječice Gostović. Stanovnici ovoga kraja smatraju ovu ruševinu crkve kao dio manastira Udrima, napuštenog oko polovine ili u drugoj polovini XVIII. stoljeća. Autor naslućuje (!!) da je osnivač tog manastira jedan od Nemanjića — Dragutin ili njegov sin Vladislav.

Safvet Bašagić u »Najstarija vijest o Kosovskom boju (p. 95—99) donosi prevod partije o kosovskom boju iz najstarijeg turskog eposa: Iskendername (knjiga o Aleksandru) pjesnika Ahmedija († 1412.) Ahmedi je savremenik ovog istorijskog događaja. Pjevajući o bojevima i osvajanjima cara Murata po Rumeliji spominje i kosovski boj. Pasus o pogibiji Muratovoj glasi ovako: Mnogo vojske ode da progoni neprijatelja, a na jednom mjestu sam vladar ostade s nekoliko dvorjanika. Stajao je tude, dok se vojska natrag povrati i na tom mjestu nađe svog velikana. Ali tu je ležao jedan nevjernik od glave do pete ogrezao u krvi. Sakrio se među lješine, ali je mogao dobro vidjeti junačkog kana. Kad sudbina stigne — iz ležećeg stanja — ustane, pa skoči s handžarom i udari vladara. Na tom mjestu istoga časa sretni sultan junak je bio i sigurno poginuo kao šehit (mučenik).

Bašagić je u posjedu rukopisnog prepisa Ahmedijeva eposa iz god. 1486.

U godištu 1925. opisuje Dr. M. Mandić Starine kod Fojničkog Kiseljaka (p. 61—65) i to rimske i predistorijske. Đorđe Stratimirović u Starinarskim bilješkama p. 85—86 dokazuje, da crkvica kod Vidoštaka (u blizini Stoca) nije iskonan rimski hram, kako se to mislilo, nego da je to crkva Sv. Bogorodice iz prve polovine XIII. stoljeća. Za gradinu Hisardžik, blizu manastira Mileševa, domišlja se autor, da je to starodavni Desnik Konstantina Porfirogeneta (To je uistinu pusto domišljanje!).

D. Sergejevskij opisuje Rimski natpis iz Žitomišljića (na grobnoj ploči) p. 87—89. Dr. J. Petrović daje prethodni Izvještaj o neolitskom naselju u Donjoj Mahali kod Orašja na Savi (p. 137—140.) Đorđe Stratimirović opisuje: Stari most na Praći (p. 91—92) iz turskih vremena (drveni most osobite konstrukcije).

U godištu 1926. Dr. M. Mandić opisuje Prehistorijske i srednovječne utvrde oko Travnika (p. 35—44.) God. 1916. otkrivena je neolitska štacija kod Zabilja i to je najstarije naselje ovoga kraja. Ležalo je na južnom obronku »Gradine«, koja je u predhistorijsko doba i kasnije bila važna odbranbena tačka u nekada gusto nastanjenoj dolini Bile. Još je jače utvrđe u predistorijsko doba imala plodna dolina Lašve. Između Varošluka i Viteza konstatovano ih je deset. Mandić pobliže opisuje gradine kod Kalibunara i Velike Bukovice i neke srednjevjekovne gradine.

Đorđe Stratimirović u članku: Zgošćanski stećak (p. 45—46) konstatira, da je to po izradi najinteresantniji i najljepši spomenik te vrste u Bosni. Natpisi na srednje vjekovnom groblju u Zgošći su poništeni, jer je bilo parbe između katolika i pravoslavnih oko toga groblja. Na spomenutom stećku ostala su dva slova Hb i sada Stratimirović kombinira, da bi to moglo da bude ban ili Stefan. Natpis bi po posvema samovoljnom domišljanju Stratimirovićevu glasio: Ban Stefan ili obrnuto. Ovo ime, veli on, potkrepljuje i naziv tamošnje gradine Stipanjgrad. Stratimirović ide i dalje i veli, da je to grob bana Stefana II. († 1353.) i onda umije, da ona četiri lica, što su izvajana na pročelju stećka, predstavljaju bana Stefana sa ženom i kćerkom (Jelisaveta, udata za Ljudevita) i sinovca Tvrtka (kasnijeg kralja).

Vl. Skarić u članku: Apollo Tadenus (p. 101—104) govori o jednom žrtvanniku, koji je prije mnogo godina nađen u Ilidži kod Sarajeva, posvećenom Apolonu Tadenu. U Tesaliji i Bugarskoj nađeni su također žrtvanici istoga božanstva. Nalazišta Ilidže i Izvor u Bugarskoj slična su po

lokalnim prilikama, jer se na oba mjesta nalaze tople banje. Iz toga bi se dalo zaključiti, da je Apollo Tadenus božanstvo ljekovitih vrela. U daljem delu članka upušta se g Skarić u slabo fundirane kombinacije.

Dimitrije Sergejevskij prikazuje u člančiću: Epigrafski nalazak u Šipovu (p. 155—158) odlomak baze — počasni spomenik podignut u čast Minicija Fundana, legata 15. legije Aru, koja je podignuta u počast Minervi.

Milenko Filipović objavljuje »Natpis na stećku u Tičićima« (p. 79—80), selu visočkog sreza.

U godištu 1927. objavljuje Vl. Skarić: Grobni natpis braće Radilovića u Čadorini (p. 193—197). Na muslimanskom grobnom nišanu nalazi se ćirilovski natpis iz druge polovine 15. ili prve polovine stoljeća. U natpisu se spominju dva brata porodice Radilovića i Hasan i Ahmat (Ahmet). Radilovići su pripadali nižem bosanskom plemstvu i spominju se u testamentu gosta Radina kao kršćani.

Dr. M. Mandić u Resultatima otkapanja neolitskog naselja u Donjoj Mahali kod Orašja na Savi (p. 199—206.) daje sliku, što je sve iskopano u tom naselju. Ovo je naselje postojalo u isto doba kao i Klakar. Klakar i Donja Mahala dva su najstarija naselja u Bosni i Hercegovini.

R. Muderizović objavljuje u članku: O blagu Husejin Kapetana Gradaščevića (Zmaja od Bosne), kojeg je ostavio u vezirskoj palači u Travniku pri bijegu u Srijem nakon poraza kod Sarajeva (p. 215—220) sidžil na prepis popisa imovine Husejina, koju je lično popisao Zmaj od Bosne, te ga sa ličnim pečatom predao na ruke vojnog komandanta u Srijemu, a ovaj ga opet posao velikom veziru u Carigrad.

Huseina su oklevetale turske vlasti, da je orobio carsku haznu u Travniku i odvukao sa sobom u Austriju blago. Austrijske su vlasti primorale Huseina, da se izjasni i podnese popis svoje imovine s oznakom mjesta, gdje je šta ostavio. Tadašnji turski veliki vezir Mehmed Rešid-paša poslao je prepis popisa iz Carigrada bosanskom valiji Mahmud-Hamdi paši, da te stvari pronađe, pokupi i preda državnoj riznici. Valija je izdao u tom smislu bujurultiju na travničkog kadiju (6. augusta 1832.) s popisom Husejinova blaga.

Arturo Cronia objavljuje: Jednu glagolsku listinu iz god. 1380. p. 221—24), koja potječe iz Sokola kod Bišća. Sadržina joj je neka obična pravda s manje važnim i sitnim prilozima za poznavanje izvornog joj kraja.

Dr. Čremošnik daje studiju: Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive (p. 231—253). Autor je vidio u dubrovačkoj arhivi, da su najstarije knjige arhive, makar nosile odredene naslove kao na pr. Diversa Cancellariae, Praecepta rectoris etc., konglomerat sastavljen od najrazličitijeg sadržaja. Onaj koji je dao knjige uvezati i snabdio ih naslovima, radio je sasvim površno i nesavjesno taj posao. Danas ima na pr. u seriji Praecepta rectoris čisto notarskih knjiga ili na pr. u Diversa Cancellariae i kancelarskih i notarskih akata. Pregledno sredivanje toga zamršenoga materijala primorala je autora, da se potanje zabavio i sa pisarima knjiga, sa kancelarima i notarima, o kojima ima u Jirečekovoj raspravi: Die mittelalterliche Kanzler der Ragusaner i manjkavih i pogrješnih podataka i tako dao razvitak dubrovačke kancelarije u zadnjoj četvrti XIII. stoljeća i pregled do danas sačuvanih ostataka kancelara i notara toga doba.

Dimitrije Sergejevskij detaljno opisuje: Rimske kamene spomenike sa Glamočkog Polja (255—267).

I ako »Glasnik« nije još dostigao onu visinu, na kojoj se nalazio u predratno doba, ipak se mora konstatovati, da se u sarajevskom zemaljskom muzeju stalno ozbiljno radi i da je tu nekom nedostatku krivica na nedovoljnim sredstvima, što ih muzej imade na raspolaganju.

Dr. Milan Prelog.

B

Ovdje dalje reč je o etnografskim radovima u »Glasniku Zemaljskog Muzeja« u Sarajevu od godine 1919.—1927.

Treba odmah naglasiti, da kroz ovo razdoblje nije bilo u »Glasniku« publikovano ni izdaleka onoliko etnografskih radova kao u godinama pre rata. Pretežno su radovi iz tih godina iz područja prirodnih nauka pa onda iz istorije i arheologije. Na zadnjem su mestu etnografski radovi, kojih u nekim godištima uopšte i nema. Tako u godinama 1919. (XXXI., 1.—4.); 1924. (XXXVI.), ali u nekim opet nalazimo radnje, koje nisu strogo etnografskog karaktera već bilo istorijsko-etnološke ili demografske ili antropološke i konačno kulturno-istorijske. Radi njihove opšte veze sa etnografijom Bosne i Hercegovine mi ćemo pod odnosnim godištima uneti u ovaj prikaz.

Vladislav Skarić: Postanak krsnog imena (god. 1920., XXXII. 3—4.) I ako je ova radnja istorijskog karaktera, te se kod obrade problema postanka krsnog imena autor u prvom redu služi komparacijom istorijskog materijala, ipak je i od etnografskog značenja, jer osvetljava jednu pojavu u srpskom delu našeg naroda. Analizirajući sama značenja krsnog imena, te njegovo postanje, s njom skopčanu krsnu gozbu, te konačno tražeći njegovo poreklo u srpskom primorju, autor iscrpno obrađuje postavljenu temu služeći se bogatim materijalom i jasnom argumentacijom.

U prvom redu opisuje autor sve atribute krsnog imena u narodu i dolazi do tvrdnje, da je krsno ime u stvari samo skup svečanih momenata, s kojima se hoće nešto da proslavi. Tu bitnost same proslave nalazi autor, kao i Trojanović i Niederle u mrtvačkom kultu.

I atributi, koje kod proslave krsnog imena susrećemo, povlače svoje poreklo iz starih, poganskih vremena kao: krsni kolač, vino itd.

Samo postanje krsne slave izvodi autor iz proslava crkvenih svetitelja, što dokazuje obilnim primerima iz mnogih krajeva Balkana. Rukovodeći se primerima, da se na proslavama krsnih svetitelja zapažaju latinski i romanski uplivi dolazi autor do uverenja, da se poreklo slave krsnog imena ima potražiti u srpskom primorju.

U svojoj celosti je ova bez sumnje prva, modernom naučnom aparaturom izgrađena monografija o krsnom imenu i šteta je što nije učinjena, posebnom edicijom, pristupačna i širim krugovima naše inteligencije.

Dr. Vasilj Popović: Zadruga (Teorija i literatura.) (Godine 1921—1922; XXXIII.—XXXIV.). Ova radnja je drugi deo, nastavak ranijeg dela autora o zadruzi, pa se autor u ovom svom radu ograničava na opšta, teorijska pitanja i kritiku. Na taj način zaokružava se prvi, istorijski, deskriptivni deo s ovim u jednu celinu.

Autor daje najpre kritiku teorija o zadruzi prema njihovim najistaknutijim predstavnicima. Tako teoriju: Meitzena, Laveleyea, Peiskera i Dopscha.

Danas je stalno, da zadruga nije posledica nikakih posebnih duhovnih zasada Slovena i nekih naročitih odlika za obiteljski život. Pa ipak se to zastarelo mišlenje, koje su kod nas proširili Utješenović, Bogišić i dr., zadržalo dosta pristaša.

Time što autor u prvom redu odbija ovo zastarelo i netačno posmatranje i što preduzima opširnu analizu teorija o zadruzi navedenih naučenjaka, on daje kritički okvir svojoj prvoj raspravi, koju je potrebno poznavati, ako se hoće pratiti izvodi ove druge. Ali i bez obzira na prvi rad g. Popovića i ovaj drugi, samostalno, dovoljno osvetljava problem zadruge naravno samo prema kritičnom stavu autora, koji u njoj dolazi do izražaja.

Obradujući teorije o zadruzi, autor se priklanja ispravnom shvaćanju Dopscha i Cvijića, koji postanje i održanje zadruge dovode u vezu sa gospodarskim i geografskim odnosima. Tamo gde se je privreda imala da bori sa posebnim poteškoćama, gde je nesigurnost života pogodovala zbližavanju rodbine a naturalna privreda konzervirala patrijarhalni život, tamo se je zadruga bolje razvila i dulje održala.

Zadruga je prema tome forma familije primitivnijeg privrednog, socijalnog i državnog života i usto nipošto nacionalna već internacionalna pojava.

Kod ove radnje g. Popovića treba spomenuti, da je šteta, što su delovi, koji sačinjavaju jednu organsku celinu pokidani i tako u svojoj povezanosti teško pristupačni javnosti.

Dr. Jozo Petrović: Lubanja (Calvarium) i dijelovi kostura bosanskog velmože Batala. (God. 1923., XXXV.) Autor daje antropometrijski prikaz lubanje bosanskog velmože Batala, koja je god. 1915. nađena u okolici. G. Turbeta kod Travnika. Taj prikaz je tim vredniji jer se tu radi o kosturu jednog bosanskog velmože iz XIV. stoleća, čiji je identitet izvan svake sumnje.

Milan Karanović: Iseljeni Drobnjaci (God. 1925.—XXXVII.) autor polazi od tvrdnje Cvijića, da su Vasojevići i Drobnjaci jezgra srpskog dela našeg naroda, sa starovlaškim krajem i Hercegovinom, koji je zbog velike plodnosti i ekspanzivnosti raznosio u razne oblasti svoja etnička obeležja. Da prikaže upliv nove geografske i socijalne sredine na iseljene Drobnjake, g. Karanović nastoji, da dadne pregled iseljenih drobnjačkih porodica po ispitanim oblastima. Time je svakako moguće, da se barem kod Drobnjaka, — a taj metod bi uopšte prema poznatom etničkom materijalu trebalo proširiti, — olakša poznavanje procesa prilagođivanja novoj sredini, etničko stapanje i asimilaciju.

Tihomir R. Đorđević: Uputstvo za prikupljanje gradiva o nošnji u našem narodu (god. XXXVIII.—1926). Ovo uputstvo, koje je posebno odštampano odličan je priručnik, — doduše samo za upućenije, — za sabiranje odela i nakita. Sabiračima za muzeje se može samo preporučiti.

Vejsil Ćurčić: Starinsko oruđje (God. XXXVIII. — 1926). Ova radnja, zamišljena kao deo vodiča, kroz zbirke sarajevskog muzeja, daje dobar pregled o našem najtipičnijem oružju, koje je nastalo pod orijentalnim uplivom. Opisani materijal je ilustriran vrlo dobrim reprodukcijama i citatima iz narodnih pesama.

Milan Karanović: Ženska nošnja u Zmijanju. (God. XXXVIII.—1926.). U vrlo dobre ilustracije donosi autor detaljan opis ženskog odela i nakita iz Zmijanja, istočnog dela Bosanske Krajine.

Milan Karanović: O tipovima kuća u Bosni (God. XXXIX.—1927.) Autor iznosi faze u formiranju dinarskog tipa bosanske kuće, prema vlastitim studijama i Cvijićevom radnom metodu. U svojoj radnji opredeljuje tipove kuća pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog stanovništva, te kulu, kao zaseban tip muslimanske kuće. Priložene su vrlo dobre fotografije tih tipova. *M. K. N.*

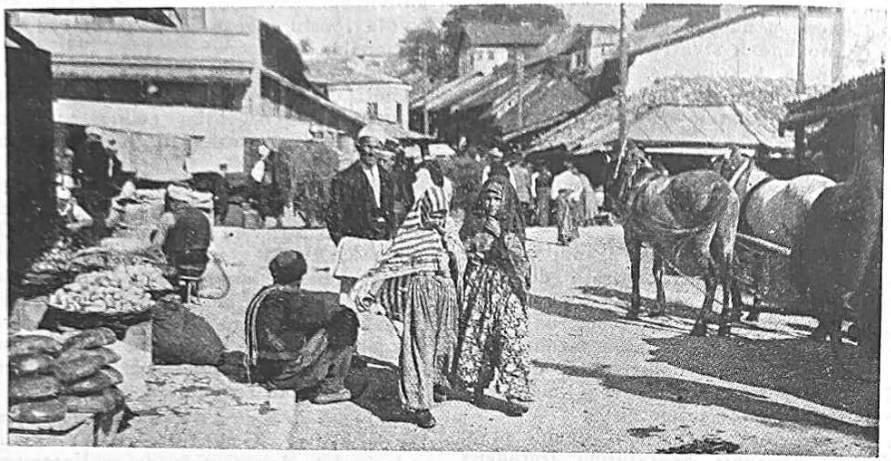

Na pazaru.

BILJEŠKE

* Naslovna vignetta na 1. strani ovoga sveska »Narodne Starine« snimljena je sa jednoga peškira iz Bosne (u zbirkama Etnografskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu): »plosni vez po pismu« Inv. br. 2/6402. Predmet prikazuje tipično stilizovanje jedne bašče.

* Niz slika iz Sarajeva, koje ovdje priopćujemo, ustupilo nam je uredništvo časopisa »Jugoslavenski Turizam«, lista za promet stranaca što ga izdaje »Putnik« u Splitu a nastojanjem gg. Jerka Čulića i dr. R. Siebera.

* Samo rijetki i prerijetki predbrojnici našega časopisa potvrdili su i činom sve ono što se dosad istaknulo o potrebi lista kao što je »Narodna Starina«. To jest premalo je pravih prijatelja »Narodne Starine«, koji su udovoljili svojoj predplatničkoj dužnosti i bar nešto učinili za stvarno njezino raširenje, našavši po jednog ili po dva stalna predplatnika. No većina primalaca ovog časopisa ne haje za najprimitivniji uvjet opstanka svakoga pa naravno i ovog lista. Većina ne šalje dužnu naplatu niti poslije bezbrojnih opomena, a o nekoj p r e d p l a t i kod nas već nije ni riječ. Nego u sredini kaošto je naša čitalačka publika, koja slabo mari za naučnu knjigu i u kojoj se još uvijek nije moglo formirati neko t. zv. kulturno javno mnijenje, pored publike za koju je ne samo posjed knjige već i samo čitanje luksus, — u takvim prilikama važna je uplata i svake posljednje pare. I u pravo vrijeme! A nama eto ne dostaju sredstva i za samo najjednostavnije podržavanje administracije, koja će bar opomenama sjećati okorjele dužnike, da se odazovu svojim obvezama. Taj njihov neodziv ugrožava i naše teške obveze poradi kojih je i nastupio zastoj. Časopis se uređuje u Skoplju, a zbog tehničkih potreba izdaje u Zagrebu. To treba naši prijatelji da posebno još uvaže. Suvišno je dakle raspitivanje i čuđenje, zašto je ovaj svezak izišao prije onoga, suvišna je nervoza, kad će se napokon pojedini svesci moći uvezati u jednu knjigu, hoće li biti originalnih korica u našem izdanju, nego valja biti zabrinut, hoće li dužnici »Narodne Starine« konačno udovoljiti svojoj dužnosti i hoće li se prikupiti toliko predplatnika, da godišnje uzmogne izaći bar 2—3 sveska s potrebnim pokrićem najnužnijih troškova.

»NARODNA STARINA« sv. 14., VI. knj., 1. br.
U ZAGREBU, 1. XII. 1927.
VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Dr. JOSIP MATASOVIĆ.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, MAROVSKA UL. 10
TELEFON 2637
KUPUJE I PRODAJE ANTIKVITETE, ZLATO, SREBRO I DRAGULJE

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene i miriše do zadnjeg listića prodaje na malo i veliko
NOBILIOR
ZAGREB, ILICA BR. 34.

NAKLADA
I TRGOVINA UMJETNIČKIH SLIKA
PETAR NIKOLIĆ
ZAGREB, ILICA br. 36, I. KAT
Bogato skladište narodnih historičkih slika od naših prvih umjetnika. — Prekrasni i ukusni okviri četverouglasti, okrugli i ovalni, sviju veličina. — Veliki izbor madona i ikona na skladištu. — Prikladni darovi za svaku priliku.
Naročito preporučamo:
‚Smrt Petra Svačića' i ‚Smrt Matije Gupca,
Tražite prospekte!

‚MLADOST'
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
Urednik: Dr. A. Barac; izdavač:
PROFESORSKO DRUŠTVO
SEKCIJA ZAGREB
Pretplata godišnje 40 dinara a šalje se na upravu [g. R Krušnjak], Zagreb, Palmotićeva ulica br. 17a II. kat

ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU
Postoji od godine 1895.
Uplaćeni dionički kapital 20 milijona dinara. — Oficijelne rezerve preko 12 milijona dinara.
Najstariji domaći zavod u ovim pokrajinama
Centrala u Sarajevu.
Filijale: Banjaluka, Bjelina, Brčko, Mostar i Tuzla. — **Ispostave:** Bihać, Derventa, Doboj, Bos. Gradiška, Livno, Bos. Novi, Bos. Šamac, Travnik, Višegrad, Zenica i Zvornik. — **Odjeljenje za zemaljske proizvode u Brčkom**
Po ugovoru sa Monopolskom Upravom prodaja duhana u 48 mjesta Bosne i Hercegovine
Bavi se bankovnim poslovima, vrši uplate i naplate u kraljevini S. H. S. i inostranstvu.
Prima uloge na štednju na knjižice i po tekućem računu. Ukamaćuje uloge uz povoljne uvjete, koji odgovaraju današnjim novčanim prilikama.
Kao glavno zastupstvo za Bosnu i Hercegovinu „SAVE" općeg osiguravajućeg dioničkog društva u Zagrebu [prije Assicurazioni Generali i Prvo sveopće osiguravajuće društvo protiv nezgoda i šteta] — vrši sve vrste osiguranja.